

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К.В. Балабанов

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 11

МАРІУПОЛЬ – 2016

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Філософія, культурологія, соціологія
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.

Видання включено до міжнародних наукометричних баз

«Index Copernicus International» (Польща),
РІНЦ (Росія) та електронної бібліотеки Cyberleninka (Росія)

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 12, від 30.05.2016 р.)

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д. політ. н., проф. К. В. Балабанов
Заст. головного редактора – д. е. н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д. ю. н. проф. О. В. Філонов,
д. філол. н., проф. С. В. Безчотнікова, д. і. н., проф. В. М. Романцов,
д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш, д. е. н., проф. Ю. І. Чентуков.

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – к. мист., доц. Г. І. Батичко
Відповідальний секретар – к. і. н., доц. С. Є. Орехова

Члени редакційної колегії: д. філос. н., проф. Ю. Л. Афанасьєв,
д. філос. н., проф. В. А. Бітаєв, д. філос. н., проф. Братерська–Дронь, д. філос. н., проф.
Н. М. Ємельянова, д. філос. н., проф. Л. Т. Левчук, д. філос. н., проф. В. А. Личковах,
д. філос. н., проф. В. І. Лубський, д. філос. н., проф. Р. Сапенько (Польща),
проф. Я. Курчевський (Польща), д. філос. н., проф. О. П. Поліщук, д. філос. н., доц.
О. В. Попович, д. філос. н., проф. М. М. Черенков, к. пед. н., проф. В. Г. Виткалов,
д. культурології, проф. П. Е. Герчанівська, д. культурології, проф. О. М. Гончарова,
д. культурології, проф. О. В. Кравченко, д. культурології, проф. І. В. Петрова, к. філ. н.,
доц. С. М. Сороко (Білорусь), д. і. н., проф. О. В. Стяжкіна, д. соц. н., ст. співроб.
Л. Д. Бевзенко, д. соц. н., проф. Б. В. Слющинський, д. соц. н., проф. В. І. Судаков,
д. соц. н., проф. М. В. Туленков, д. соц. н., проф. Н. М. Цимбалюк, д. соц. н., ст.
співроб. Г. І. Чепурко, д. соц. н., проф. В. М. Щербина.

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників 129 а
тел.: (0629)52-99-46, e-mail: visnyk.mdu.cultura@ukr.net
Web-page: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.

(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавничий центр МДУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виговлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК №4930 від 07.07.2015 © МДУ, 2016

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Воеводин А. П. ФІЛОСОФІЯ ПЕРЕД ЛИЦОМ ЧЕЛОВЕКА	7
Воропаєва Т. С. ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ (1991–2015)	19
Ємельянова Н. М. СВОБОДА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ДЕГУМАНІЗОВАНИХ СОЦІАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ	28
Радзівський В. О. СУБКУЛЬТУРНА ТЕОРІЯ У ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ	38
Сабадаш Ю. С. ГУМАНІСТИЧНА ТА ЕСТЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ АНТОНІО БАНФІ	46
Чикарькова М. Ю. О БИБЛЕЙСКОЙ СОСТАВНОЙ ПОНЯТИЯ «ДУХОВНОСТЬ»: ПРИОБРЕТЕНИЯ И ПОТЕРИ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ	52

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Богомолець О. В. ДОМАШНЯ ІКОНА ЯК УНІКАЛЬНИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНИ	60
Гайдукевич К. А. СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ МАСОВИХ СПОРТИВНО-ХУДОЖНІХ СВЯТ	68
Гордієнко А. І. ДИТЯЧА БІБЛІОТЕКА ЯК ЧИННИК ДЕТЕРМІНАЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ	78
Гресько О. В. ФІЛОСОФІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ТЕЛЕРАДІОМОВЛЕННЯ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ	86
Добіна Т. Г. ФЕНОМЕН КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ В ЖИТТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	92
Кухаренко О. О. СИСТЕМА СИМВОЛІВ РОДЮЧОСТІ В ОБРЯДОВИХ ПІСНЯХ КОМОРИ Й ПЕРЕЗВИ	96
Nagorniak M. RADIO SKETCH AS A MEANS OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION IN UKRAINIAN FAMILIES (ILLUSTRATED WITH EXAMPLES OF STUDENT STUDY WORKS)	102
Наколонко І. М. КОНЦЕПТ ЗДОРОВ'Я ТА ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У КУЛЬТУРІ Й МЕНТАЛЬНІСТІ УКРАЇНЦІВ ДОІНДУСТРІАЛЬНОГО АГРАРНОГО СУСПІЛЬСТВА	112
Шимчик З. М. ФУНКЦІЇ МЕНЕДЖЕРА-ОРГАНІЗАТОРА ФЕСТИВАЛЮ	125

СОЦІОЛОГІЯ

Занфірова Т. А., Зоська Я. В.	132
ПРОБЛЕМИ І ДИСФУНКЦІЇ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ В УКРАЇНІ	
Піронкова О. Ф.	139
НЕЩІРІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМИН З ПСИХІЧНО ХВОРИМИ	
Слющинський Б. В.	146
ВПЛИВ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА НА ІНФОРМАЦІЙНУ КУЛЬТУРУ	
Скок Н. С., Мазіна Н. Є.	156
ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРОІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗОНІ КОНФЛІКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: СОЦІОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ	
Цибулько О. С.	163
ВПЛИВ АГРОТЕХНІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА СКОРОЧЕННЯ ПОСІВНИХ ПЛОЩ У 1931–1933 РР. У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УСРР	
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	170
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	172
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	177

CONTENTS

PHILOSOPHY

Voievodin A. PHILOSOPHIA IN FACIEM HOMINIS	7
Voropayeva T. FORMATION OF THE EUROPEAN IDENTITY OF CITIZENS OF UKRAINE (1991–2015)	19
Yemelyanova N. FREEDOM AND RESPONSIBILITY OF A PERSONALITY IN THE CONTEXT OF DEHUMANIZED SOCIAL SITUATIONS	28
Radziyevskyy V. SUBCULTURAL THEORY IN PHILOSOPHICAL CONTEXT	38
Sabadash J. HUMANISTIC AND AESTHETIC CONCEPTION BY ANTONIO BANFI	46
Chikarkova M. THE BIBLICAL COMPONENT OF «SPIRITUALITY»: ACQUISITION AND LOSS OF PHILOSOPHICAL THOUGHT	52

CULTURE STUDIES

Bogomolets O. HOME ICON AS UKRAINE`S A UNIQUE SOCIOCULTURAL PHENOMENON	60
Gaidukevych K. SPECIFIC CHARACTER OF ORGANIZATION OF MASS SPORTS AND ART EVENTS	68
Gordienko A. CHILDREN'S LIBRARY AS A FACTOR DETERMINATION FACTOR OF CULTURAL PROCESSES	78
Gresko O. THE PHILOSOPHY OF INFORMATION OF TV AND RADIO BROADCASTING: SOCIO-CULTURAL ASPECT	86
Dobina T. THE PHENOMENON OF CULTURAL CREATIVITY IN MODERN SOCIETY	92
Kukharenko O. SYSTEM OF FERTILITY SYMBOLS IN RITUAL SONGS OF «KOMORA» AND «PEREZVA»	96
Nagorniak M. RADIO SKETCH AS A MEANS OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION IN UKRAINIAN FAMILIES (ILLUSTRATED WITH EXAMPLES OF STUDENT STUDY WORKS)	102
Nakolonko I. THE CONCEPT OF HEALTH AND HEALTHY WAY OF LIFE IN UKRAINIAN CULTURE AND MENTALITY OF THE PREINDUSTRIAL AGRARIAN SOCIETY	112
Shimchik Z. THE FUNCTIONS OF MANAGER-ORGANIZER OF THE FESTIVAL	125

SOCIOLOGY

Zanfirova T., Zoska Ya.	132
PROBLEMS AND DYSFUNCTION OF REGULATORY POLICY OF YOUTH EMPLOYMENT IN UKRAINE	
Pironkova O.	139
THE INSINCERITY OF THE POPULATION IN THE CONTEXT OF SOCIAL RELATIONSHIPS WITH THE MENTALLY ILL	
Slyuschynskyi B.	146
IMPACT OF SOCIETY CULTURE ON INFORMATION CULTURE	
Skok N. , Mazina N.	156
PECULIARITIES OF THE NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION IN THE ZONE OF CONFLICT INTERACTION: SOCIOLOGICAL INTERPRETATION	
Tsybulco O.	163
THE INFLUENCE OF AGRONOMIC AND SOCIO-ECONOMIC FACTORS ON THE REDUCTIO OF CROP ACREAGE IN USSR AGRICULTURE IN 1931–1933	
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	170
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS...	172
BOOK SHELF	177

ФІЛОСОФІЯ

УДК 130.3

А. П. Воеводин

ФІЛОСОФІЯ ПЕРЕД ЛИЦОМ ЧЕЛОВЕКА

Рассматриваются теоретические концепты философской антропологии в свете решения ключевого антропологического вопроса о соотношении универсального и уникального в понимании человека: как понять единство человека в контексте множества и разнообразия индивидуальных форм его бытия? Ведущее противоречие, вокруг которого исторически структурируется философская антропология это противоречие универсального и уникального в понимании человека, противоречие всеобщих упорядочивающих форм и всей полноты их неизбежных трансформаций в жизни отдельного индивида. В зависимости от предлагаемого решения указанного противоречия складывается теоретический ландшафт философской антропологии, один крайний полюс которого образуют натуралистические концепции, а противоположный – креационистские. Между ними располагается все типологическое разнообразие философских концептов, которое логически движется от зависимости человека от предзаданных объективных оснований (закономерностей природы или абстрактных закономерностей разума) в традиционных философиях ценностей или сущностей, натурализме и рационализме к плюрализму разделенных субъектов, что можно наблюдать в индивидуализме, персонализме, спиритуализме, и далее – к разложению самой структуры субъекта в философии экзистенциализма и растворения человека в бессознательном иррациональном потоке жизни в иррационализме. Внутреннюю логику движения антропологии завершает тенденция к постепенному восстановлению общих форм и норм, вначале, только как субъективных конструкций и установлений (прагматизм), а затем этот процесс вновь возвращает теорию в мир объективных структур и закономерностей (трансцендентализм, объективный идеализм). Критически анализируются теоретические последствия постмодернистской методологии индивидуализирующего идиографизма в интерпретации сущности человека, а также теоретические тупики антропоцентризма, индивидуализма, биосоциальной эклектики и сведения человека к телу. Альтернативный взгляд на перспективы развития философской антропологии связан с использованием концептов телеологии и социоцентризма.

Ключевые слова: антропология, антропоцентризм, артефакт, идиографизм, индивид, культура, номотетизм, социоцентризм, тело, целесообразность, человек.

Ретроспективный взгляд на развитие философской мысли обнаруживает захватывающую панораму разнообразнейших картин мира и всеуглубляющегося осознания человеком самого себя, а, по сути, бесконечное вопрошание человека о своем бытии и условиях своего существования. Причем все это разнообразие продолжает непрерывно усложняться и безмерно возрастать. К настоящему времени в философии человека сложилась столь драматическая ситуация, что связать это разнообразие в некоем концептуальном единстве взглядов представляется вряд ли возможным. Множество взаимоисключающих картин человека контрарно противостоят друг другу, что негативно сказывается не только на теоретическом

развитии философской антропологии, но и на культурных практиках воспроизводства человеком самого себя.

И это не праздная констатация факта. Вопрос о том, какого человека должно воспитывать каждодневно стоит на повестке дня того или иного общества, страны, культуры. Теоретический кризис философии непосредственно выходит в социальную действительность, его последствия поистине ужасны и непредсказуемы. Конфликты воспроизводимых в социальной практике теоретических моделей типов человека сопровождаются острейшими конфликтами культур, войнами, терроризмом, массовой гибелью людей. Практическое воплощение некоторых концептов угрожает самому существованию человека и человечества. Поэтому сравнительное сопоставление, теоретическое обобщение и публичное обсуждение существующих антропологических теорий, критический анализ их методологических оснований, последующее построение на этой основе потребной современному обществу модели человека является не только внутренним делом философии человека, но также и острейшей социально-политической и культурной потребностью современной эпохи.

Задача заключается в том, чтобы определить основную загадку, сквозной нерв учения о человеке, переходящую из эпохи в эпоху центральную проблему, которую вынужденно решает каждая из существующих концепций. А поскольку теория человека является составной частью философии и учение о человеке всегда зависело от предписываемого ему места в той или иной картине мира, как, впрочем, равно и обратное, то загадка философии человека неразрывно связана с основной загадкой философии, является ее дисциплинарной транскрипцией в предметном поле философской антропологии: «Вне своего метафизического измерения человек перестаёт быть поистине человеком. Истолкование человека влечёт за собой истолкование сущего в целом, взятого как таковое» [1]. В этой связи уместно напомнить также слова Макса Шелера: «В некотором смысле все центральные проблемы философии могут быть резюмированы в вопросе о том, что есть человек и какое метафизическое место занимает он в тотальности бытия, мира и Бога» [1].

Поэтому, если центральной проблемой метафизики является вопрос о бытии, а, точнее, вопрос о соотношении «единого» и «многого», то в сфере философии человека эта проблема трансформируется в вопрос о способах существования и репрезентативности человечности как таковой. Ключевой антропологический вопрос состоит в том, чтобы понять единство человека в контексте бесконечного множества и разнообразия индивидуальных форм его бытия. Ведущее противоречие, вокруг которого исторически структурируется философская антропология это противоречие универсального и уникального в понимании человека, противоречие всеобщих упорядочивающих форм и всей полноты их неизбежных трансформаций в жизни отдельного индивида.

В зависимости от предлагаемого решения указанного противоречия складывается теоретический ландшафт философской антропологии, один крайний полюс которого образуют натуралистические концепции, а противоположный – креационистские. Между ними располагается все типологическое разнообразие философских концептов человека, которое В. Брюнинг предлагает схематично структурировать «в четыре шага». Вначале он рассматривает человека в зависимости от предзаданных объективных оснований, будь то сущности или нормы (как в традиционных философиях ценностей или сущностей) либо закономерности природы или абстрактные закономерности разума (как в натурализме и рационализме). Вторую группу составляют антропологические концепции, связанные с эволюционным движением в теории от единой связи общепринятых, общезначимых принципов к

плюрализму разделенных субъектов (что можно наблюдать в индивидуализме, персонализме, спиритуализме), и далее – к разложению самой структуры субъекта (в философии экзистенциализма). Третью группу образуют теоретические исследования процесса окончательного разложения субъекта и растворения человека в бессознательном иррациональном потоке жизни (иррационализм). Теоретический круговорот завершает четвертый шаг в эволюции философской антропологии, который демонстрирует внутреннюю логику движения теории к постепенному восстановлению общих форм и норм, вначале, только как субъективных конструкций и установлений, а затем этот процесс вновь возвращает теорию в мир объективных структур и закономерностей (прагматизм, трансцендентализм, объективный идеализм). Таким образом, основные тенденции в антропологическом мышлении, полагает В. Брюнинг, обнаруживают стремление либо к упорядочивающей форме, с последующим заполнением ее жизненным содержанием, либо к полноте жизненности и стремлением придать форму и норму беспорядочному и хаотичному течению жизни [2].

Конкретизация вопроса о сущности человека напрямую связана с критической оценкой исходных оснований предлагаемых решений. Если исключить крайности натурализма, совершающего редукцию человека к биологическим закономерностям, и традиционной философии сущностей, рассматривающей человеческое бытие вне конкретных форм его проявления, то возникает, по крайней мере, два методологически принципиальных вопроса: как объяснить всеобщность человека с точки зрения отдельного индивида? и как, вообще, возможно существование человеческого всеобщего?

Дело в том, что конкретному индивиду Человек никогда не дан в полноте своего существования и философско-антропологическая интерпретация человеческого бытия в горизонте человеческой самоочевидности, которую индивид обнаруживает в личном опыте существования, попадает в ловушку кривого зеркала обыденного сознания, отождествляющего индивида (единичного или частичного человека) с Человеком как таковым (его всеобщим содержанием). Здесь мы имеем дело с классической ситуацией неизбежности вмешательства инструмента (сознания индивида) в процесс и предмет познания и, как следствие, неотвратимости искажения результатов познания, поскольку здесь средство одновременно является целью. Как честно, в этой связи, отмечает М. Мамардашвили, претендующее на всеобщность индивидуальное мышление неотвратимо привносит некоторый инородный элемент, связанный с нашим существованием, то есть с нашей вплетенностью в те события и обстоятельства, которые составляют предмет нашей мысли. Как он полагает, мы не можем вынуть человеческое существование и отделить его от предмета, чтобы рассмотреть его как таковой, в очищенном виде, поскольку сам акт философской рефлексии тоже представляет собой одну из форм бытия человека. А это значит, что отождествление понятий индивид и человек, человек и личность, которое наблюдается в подавляющем большинстве исследований, в том числе и естественных, технических, экономических, педагогических, социальных, культурологических, неизбежно ведет к обострению противоречия всеобще-человеческого и единично-индивидуального в теоретических обобщениях и выводах, а соответственно, также неизбежно искажает и деформирует результаты исследований, делает их, по сути, неистинными. Образно говоря, все хотят, чтобы в теории человека был консенсус, но при этом, чтобы у каждого был свой собственный уголок.

Внешне же, указанное противоречие образует типичную антиномию двух рядов взаимоисключающих фактов и стоящих за ними теоретических концептов: с одной стороны, бесспорно, что всем людям разных культур во все исторические эпохи

присуще нечто универсально-общечеловеческое, воспроизводимое в онтогенезе каждого индивида, что и позволяет именовать его человеческим индивидом, а с другой – также бесспорно, что каждый индивид имеет собственную уникальную историю жизни и поэтому называется индивидуумом или единичным, отличающимся от других человеком. В методологическом плане указанная антиномия обнаруживает себя в противопоставлении *номотетизма* – поиска общих универсальных закономерностей и, соответственно, осмысления их в системе всеобщих понятий, что традиционно принято считать одним из признаков научного познания, и *идиографизма*, осознанного или неосознанного концепта мышления в парадигмах культурной установки на индивидуализирующий способ образования понятий и видение реальности как принципиально неунифицируемой и уникальной. В контексте истории европейской философии человека дихотомия уникального и универсального вовсе не нова и представляет собой, как уже отмечалось выше, современную формулировку извечной загадки «единого и многого», подлинного основного вопроса философии. Однако вызывает изумление граничащая с безрассудством категорическая настойчивость постмодернистской антропологии в изошренном отрицании презумпции универсализма в изучении Человека, в «систематическом растворении нашей идентичности» (М. Фуко) и отстаивании независимости от культурной идентификации, каждая из которых мыслится им как акт террора. Постмодернистское мышление фактически артикулирует отказ от «прежней идеологии науки», провозглашает тотальную де-универсализацию научного знания, «акцентирует случайности, а не универсальные правила... различия, а не тождественности» (В. Лейч) [3, с. 304–313].

Парадоксальность постмодернистской идеологии науки о человеке видится в том, что методологические принципы и правила, не появляются спонтанно (вдруг) в результате какой-то интеллектуальной забавы или гениальной выдумки, а осознаются философией в процессе применения создаваемой Картины мира к интерпретации существующей реальности, являются квинтэссенцией ее рефлексии и поэтому имманентно уже имеют номотетически предзаданный, инструментально обязательный характер. Причем, общий вектор и закономерная логика трансформации методологических установок также общеизвестна: от общезначимых и универсально-объективистских форм в период становления, подъема и расцвета исторической общности людей к декадентским формам распада былой цельности мировоззрения, сознательного увлечения неповторимыми и оригинальными способами выражения крайнего субъективизма и демонстративного оригинальничества в эпоху упадка – от объективной симметрии высокой классики к субъективной эвритмии эпохи эллинизма в античности, от канонических заветов теоцентризма раннего средневековья к антропоцентризму и смеховой культуре Возрождения, от номотетизма классической рациональности эпохи модернити через романтическое восстание против всяких норм и правил к иллюзионизму непредсказуемой уникальности индивидуального события в мышлении постмодерна, в котором «неосязаемые идентичности... ускользают от любых генерализаций» (Х. Арндт). В постмодернизме наука выставляется на посмешище, важное и самодовольное оригинальничание превращается в самоцель, в скандальное эпатирование нестандартностью высказывания о человеке и мире. Его лозунгом вполне может быть идейная программа маньеризма, сформулированная еще Джамбатиста Марино: «Цель поэта – чудесное и поражающее, кто не может удивить – пусть идет на конюшню, к скребнице».

Озабоченность философской антропологии невоспроизводимо уникальной индивидуальностью нуждается в теоретическом пояснении. В интерпретации Э.В. Ильенкова «единичное» в философии понимается как абсолютно неповторимое и

поэтому внутри себя столь же абсолютно бесконечное в пространстве и времени. Полное описание единичной индивидуальности равнозначно полному описанию всей бесконечной совокупности единичных тел и душ в космосе. По этой причине наука о единичном как таковом невозможна и немыслима. Раскрытие тайн единичного за пределами науки, ибо уводит исследователя в дурную бесконечность Вселенной. «Гегель не случайно называл тем же словом «дурная» (и не в осуждение, а в логическом смысле) и человеческую индивидуальность, поскольку под ней как раз и подразумевают абсолютную неповторимость, уникальность, неисчерпаемость деталей и невозпроизводимость их данного сочетания, невозможность предсказать заранее и с математической точностью ее состояние и поведение в заданных обстоятельствах. Неповторимость свойственна каждой отдельной личности настолько органически, что если ее отнять, то исчезнет и сама личность. Но эта неповторимость свойственна личности не в силу того, что она – человеческая личность, а постольку, поскольку она нечто единичное вообще, «индивид вообще», нечто «неделимое»» [4, с. 389]. В известном нам мире все единично и уникально, вплоть до элементарных частиц, поэтому акцентирование неповторимости человеческой единичности обесмысливает само понятие индивидуальности.

Следует признать, что теоретическое смакование уникально-индивидуального имеет свои социокультурные и мировоззренческие причины, является закономерным результатом последовательной эволюции антропоцентрической картины мира. Антропоцентризм – основополагающий момент и ключевая ценность европейской культуры новой и новейшей истории. Однако это не просто мировоззренческий принцип новоевропейской Картины мира, а вплетенный в непосредственную живую повседневную практику способ организации европейского образа жизни. И если в начале своего революционного становления и расцвета он объединял массы людей, воевал с религиозно-теократическим мышлением под флагом универсализма и номотетизма, служил основополагающим принципом в создании классической рациональности и науки, то его последующее самоотрицание, диалектически закономерное движение в русле логики *ad absurdum*, ныне служит оправданием контрарных крайностей своеволия индивидуализма, солипсизма, а с ними и постмодернистского растворения какой-либо социальной идентичности в уникальном калейдоскопе индивидуальных событий. Не случайно, главное место в антропологии теперь занимает вовсе не претендующий на универсальность разум, а ненасытное в своем потребительстве индивидуальное тело, которому разум приставлен на службу и всячески ублажает его сомнительные неприродные прихоти: «Центральным для антропологии является тело... Даже язык и воображение перформативны, и их невозможно понять не учитывая их укорененность в теле» (К. Вульф) [5, с. 9].

Сведение Человека к Телу – главный иррациональный результат последовательного применения методологии антропоцентризма в противопоставлении Человека Богу. С одной стороны, его удел – «робинзонада» и «биологизаторство» в изучении «заброшенного в мир» и обреченного на индивидуальную спонтанность одинокого тела. В дискуссиях последних лет о свободе воли так называемые «нейрочеловеки» ищут человека в физиологической активности мозга и экспериментально пытаются доказать примат биологических закономерностей в деятельности мозга перед свободным волеизъявлением индивида. Сапиентность уже не рассматривается в качестве отличительного признака, маркера человека. Человек объявляется особым рода животным, проблема происхождения которого антропологами решается не посредством реконструкции социо-антропо-культурогенеза, а на физиологическом уровне, в сравнительном и генетическом

анализе найденных остатков костей!? С противоположной стороны, постмодернизм вынуждено конструирует концепт «тела без органов», как аппликацию идеи об имманентном креативном потенциале децентрированной семантической среды на феномен телесности. В постмодернизме «тело без органов» противопоставляется организму и рассматривается как ризоморфное: «тело без органов – вовсе не противоположность органам. Его враги не органы. Его враг – организм» (Делез и Гваттари) [6, с. 831]. Его принципиальная аморфность, аструктурность, децентрированная хаотичность призвана семантически устранить всякую предметную определенность и репрезентировать непрерывную вариабельность и креативную плюральность.

Таков закономерный итог идиографической индивидуации, отрицания универсально-всеобщего, общечеловеческого в индивиде. Абсолютизация уникальности индивида, выпячивание его самости неизбежно сопровождается отрицанием общих норм, правил, коллективных форм совместного движения, законов человеческого и социального развития. И уже одно это делает бессмысленным (с позиций идиографизма) теоретический анализ социокультурных форм бытия индивида, закономерностей социальных коммуникаций, объяснение контактов между людьми, поскольку инаковость не поддается прочтению и уникальные индивиды не имеют общей основы для того, чтобы взаимодействовать и понимать друг друга. Более того, с точки зрения теории уникальности невозможно объяснить развитие не только Человека, но и отдельного индивида, так как развитие предполагает сохранение и качественное преобразование предшествующего опыта, его усложнение, направленность к более сложному и свободному состоянию, а концепт уникальности не в состоянии объяснить даже механизм изменчивости, обрекает индивида на бесконечное эволюционирование, а с ним, такое же бесконечное отрицание повторяющихся точек самоидентификации и не узнавание самого себя.

Антиномия всеобщего и единичного в понимании человека нуждается в интерпретации соотношения человека и тела. Очевидно, что «единичное самосознание» и «единичное самочувствие» исследователя ограничивают теоретический горизонт антропологии таким же «единичным существованием» и редукцией человека к телу. Закономерным результатом такой редукции является весьма распространенное толкование о якобы «биосоциальной» природе человека. Биосоциальная эклектика мнящего обыденного сознания возводится в императивный принцип теоретического мышления, что ведет к противоречиям и неустранимым трудностям логического порядка, закрывает путь к изучению действительно «сущностных сил» человека, поскольку «ориентирует мышление на полную неразбериху в вопросе о том, какие именно индивидуальные особенности человека относятся к характеристикам его личности, а какие не имеют к ней отношения...» [4, с. 410]. С точки зрения индивидуализма важны все особенности индивида. А если важно все, значит ничто не важно и поэтому, во-первых, невозможно выделить отличительные черты одного индивида в сравнении с другими, поскольку все они «индивидуальны» и сама подобная процедура лишается искомого смысла, а во-вторых, неизвестно как отделить «общечеловеческое» от «единичночеловеческого» в условиях отсутствия общего основания для сравнения разных индивидов и невозможностью выделить инвариантное смысловое содержание.

В теоретическом противопоставлении человека и тела ощущается завуалированный вопрос о том, что же является «человеческим телом»? Подсовываемая феноменологической интуицией банальность индивидуального «телесно-человеческого самочувствия» противоречит биологическим наблюдениям.

Дело в том, что в соответствии с законом естественного отбора человеческий организм, как вершина биологической эволюции, рождается не полностью сформированным, а только универсально пластичным биологическим информносителем, способным к дальнейшей трансформации или приспособлению к существованию в разнообразной природной и культурной среде. Речь идет о незавершенности новорожденного как самостоятельного биологического существа – вместо 21 месяца ребенок вынашивается всего 9. А это означает, что он не получает при рождении, как это происходит в животном мире, в готовом, по-человечески сформированном виде органы, а значит и собственно человеческие формы восприятия, движения, познания и оценки внешнего мира. Например, ни слышать, ни видеть по-человечески новорожденный не может. Он живет в хаосе ощущений, из разнообразия которых он еще должен научиться собирать целостные образы окружающих его вещей. Для биологического объяснения этой беспримечной инфантилизации и сохранения младенческой пластичности у ребенка Л. Болком даже создал научное направление неотении, которое объясняет нарушения биологических законов созревания, рискованную недоношенность и затянутое детство эндокринологическими и хронобиологическими механизмами [7, с. 23–24]. Все, что является собственно человеческим – морфология мозга и тела, органы восприятия, интеллект, нормы и способы движения, духовность, творческая активность, по его мнению, стало возможным благодаря материнской опеке и физиологической заботе о несовершенном от природы существе. Оставляя в стороне биологическую приземленность такого заключения, следует помнить, во-первых, что социальные процессы и человек появляются в процессе отрицания биологических законов посредством табуирования, то есть, коллективного подавления природных инстинктов, прежде всего, зоологического индивидуализма и доминирования, с помощью социальных норм, а во-вторых, тот факт, что родившийся организм зависит от искусственных, культурных, человеческих условий своего существования, которые только и позволяют ему трансформироваться в человека. Биологическая пластичность человеческого организма позволяет ему стать кем угодно, если он будет воспитываться в необходимой социальной и культурной среде. Также как невозможно объяснить стол из дерева, деньги из бумаги, артефакты из используемого материала, так и физиология не может объяснить собственно человеческие проявления биологическими процессами. Человеческое в человеке не имеет естественного механизма рождения, от начала до конца это явление социального происхождения. Ребенок становится человеком только под воздействием правил, сформированных культурой [8, с. 136].

Но если новорожденный биологический организм еще не является человеком, то как «человек входит в тело»? Вопрос в том, какое тело нужно иметь ввиду – органическое или социальное? Разгадку тайны нужно искать вовсе не в мозге, который еще нужно по-человечески сформировать, а в обществе, поскольку подлинное тело и пространство человека социально. Поэтому и в теоретической антропологии и в организации общественной жизни антропоцентризму противостоит социоцентризм.

Человеческий организм рождается в обществе, среди множества артефактов, искусственно изготовленных вещей. Артефакты появляются в результате целенаправленного «удлинения» и многократного усиления естественных органов организма, увеличения их эффективности: палка является продолжением руки, шкура, одежда, жилище – кожи, мясорубка – челюстей, микроволновка – желудка, бинокль – зрения, телефон – органа слуха и пр. В современном обществе, такие из них как, например, язык, наука, искусство, техника получают собственную логику развития. Неприродная искусственность человека заключается в том, что он живет в искусственно созданной и преобразованной природной среде. Артефакты представляют

собой «окаменевший интеллект» – опредмеченные знания и отчужденный труд множества индивидов, что позволяет отдельному индивиду, во-первых, использовать в своей деятельности коллективную силу и разум других людей, всего общества, а, во-вторых, соединяться с целесообразным движением других индивидов. Индивидуальные человеческие организмы связаны друг с другом посредством искусственно создаваемых вещей, ансамбли которых представляют собой «телесно-вещественную совокупность вещественно-телесных отношений, связывающих данного индивида с любым другим таким же индивидом культурно-историческими, а не естественно-природными узами» [4, с. 395]. Другими словами, тело человека искусственно и социально по своему существу, а технологический и культурный типы артефактов определяет собой соответствующие типы человека – знания, ценности, правила, культивируемые формы и нормативные стандарты его социального движения.

Приобщение биологического организма к социальному телу происходит благодаря врожденной миметической способности, которая есть ни что иное, как способность организма посредством имитации культурно воспроизводимой формы движения переводить воспринимаемый материальный внешний мир (раздражители) в обладающие практическим смыслом сложно-составные психические образы (комплексы ощущений) и таким образом транслировать общечеловеческое во внутренний образный мир индивидуального человека, предоставлять информацию о внешнем мире в самостоятельное психологическое воображение-моделирование и распоряжение индивидуального тела. Перформации как бы «встраивают» знание и культивируемую картину мира в тело. Миметические процессы приводят к активному «воспроизведению-восприятию» подобий и созданию в психике структурных чувственно-символических соответствий внешнему миру. Переживая это, индивид обретает смыслы [9, с. 225].

В процессах имитации целенаправленных движений с использованием артефактов индивидуальное тело трансформируется и адаптируется под определенный тип культуры, под конкретный способ активации артефактов и передачи ненаследуемой в генах социальной информации. Ни одно живое существо, кроме человеческого организма, не может двигаться по законам чуждых его телу вещей, поскольку животное рождается биологически функционально сформированным и запрограммированным относительно среды. Человеческий организм, напротив, рождается не функциональным, а универсальным, развивается в течение 23–25 лет, принудительно становится прямоходящим, его органы искусственно морфологически формируются в соответствии с используемыми артефактами специализированного вида социальной деятельности – музыканта, кулинара, ученого, спортсмена и пр. Биологическое тело адаптируется под социокультурные требования технологической и социальной среды, становится соучастником культурного процесса «оживления человека», бесконечного воспроизводства и трансляции от поколения к поколению социального опыта. Каждый артефакт имеет нормативно-инструктивную схему (правила, обобщенный культурный сценарий) своего целесообразного применения, которую активирует и овеществляет индивидуальное тело в структуре социального действия. Движение по законам артефактов и есть собственно человеческое (культурное) движение, активирующее «опредмеченные» в материальных вещах достижения, знания, нормы, ценности и опыт предшествующих поколений. Поэтому человек, как «прометеев огонь», входит в организм посредством имитации индивидуальным телом правил человеческого движения. Бесконечное имитирование нормативных сценариев целесообразных движений, во-первых, культурно формирует органы локомоции и восприятия, соединяет в психике ребенка разнообразные

восприятия в целостном ансамбле «единства апперцепции» в котором, во-вторых, раскрываются (распредмечиваются) целе-функциональные смыслы артефактов и вещей в целесообразной структуре практических действий, в-третьих, устанавливаются культивируемые в обществе эмоционально-смысловые оценки артефактов, их культурная значимость, ценность и, наконец, в-четвертых, определяется эпистемологическая картина мира или родовидовая соотнесенность образов.

Итак, в соответствии с концептом перформативности, человек начинается с движения, а, точнее, с подражания. Смысл и символизация появляются в зазоре (хиатусе) между раздражением и реакцией в результате интуитивного сворачивания-сокращения («экономии») имитируемой целесообразно сложившейся комбинации раздражителей и закрепления в памяти целе-результативного смысла практической процедуры, всей целесообразной цепочки за образом одного из эмоционально окрашенных раздражителей, чаще всего за образом «протенциально» (Л. Ландгребе) ожидаемого результата, который и становится символом ситуации в целом. Так появляется «практическое знание», которое никуда не исчезает, а имплицитно присутствует в телесно более сложных и сознательно рефлектируемых формах социальных действий. Вторичные и последующие смыслы, а с ними и выводное знание (логические абстракции), складываются на основе сокращения целесообразных связей первичных смыслов-символов и их референций. В данном контексте правила выводного знания представляют собой правила целесообразно-практического движения чувственно переживаемых смыслов. Вот почему «всякое понимание означает переживание» (Х.-Г. Гадамер), актуализацию чувственно-практического опыта индивида, а всякое объяснение неизвестного должно опираться на известные индивидуальному телу интуиции - информационно-смысловые кинестезии и перформации.

В процессе бесконечного «опредмечивания» и «распредмечивания» артефактов актуализируется подлинно человеческое бытие как совокупность ненаследуемой в генах социальной информации. В абстракции «человек» отображается вовсе не индивидуальное человеческое тело, а виртуально существующие программы всех многообразных видов целесообразной деятельности, которые всякий раз вновь и вновь «оживают» и воспроизводятся посредством совместного телесного движения артефактов и человеческих индивидов. В неисчислимом живом воспроизводстве индивидами таких программ как раз и обнаруживает себя подлинная экзистенция человека [10, с. 12]. Например, стоимость существует не в голове и не в деньгах или товарах, а как составной элемент современного человека закон стоимости непосредственно оживает и обнаруживает себя только в целесообразных процессах товарно-денежного обмена, равно как и знание добра еще не есть действительное добро и не делает индивида добрым, до тех пор, пока он не начинает делать добро, то есть двигаться по-человечески.

Целенаправленная деятельность – главная отличительная черта, основной закон бытия человека. Этимологически слово «человек» в арабской транскрипции означает целеполагание¹. Лишённый организующего разумно-целенаправленного начала,

¹ Рассмотрим слово человек со стороны арабских (и русских) корней. Первая часть чело может быть соотнесена с русским же цель. Тем более что русские звуки Ц и Ч восходят к арабскому эмфатическому С# (ص). И на самом деле: русское цель происходит от арабского لص #ил "постигай", соединишься", откуда لوصول "постижение", "соединение", мак:ن ال-وصول "место прибытия", "станция назначения" другими словами, – цель. Вторая часть разбираемого слова – от арабского корня يكو: "завязывать". В арабском языке идея завязывания, сопряженная с идеей интенции, намерения, цели, переводится как полагание. Так что в переводе с арабского человек буквально значит "целеполагающий". См.: Вашкевич Н.Н. Системные языки мозга. // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://nnvashkevich.narod.ru/kng/SYSJAZ2007/sysiazKOH.html>

индивид оказывается лишь бессвязным набором эмпирических действий. Возможность свободного целеполагания и психологического моделирования схем практических действий связана с замещением в психике индивида вещей словами (знаками), которые вопреки вульгарному детерминизму «нейроученых» оказываются вне причинно-следственного поля взаимоотношения нейронов мозга и человеческого (целесообразно-практического) смысла чувственных образов реальных вещей. Соотношение слов в языке, равно как и образов в искусстве, принудительно определяется грамматическими и целесообразными связями, а вовсе не причинными закономерностями. В то же время, использование слов в речи отнюдь не зависит от прихоти субъекта. Все слова сразу есть и есть только те, которые есть. Выстраивание слов в структуре истинного суждения не произвольно, а одновременно обусловлено, с одной стороны, картиной мира или реальными связями вещей в действительности (части речи), а с другой – соотношением этих вещей в целесообразном практическом действии (члены предложения). И если рассудок логически оформляет соотношения слов в предложении согласно родовидовой иерархии понятий (картине мира), то человеческий разум вырастает из возможностей свободного моделирования (интуитивного угадывания-схватывания) целесообразной связи слов (знаков), репрезентирующего в психике индивида целесообразные связи вещей в действительности (практической деятельности).

Разнообразие целей диктует разнообразие целесообразных схем-моделей их достижения, составленных из одних и тех же образов или знаков. Аналогично появление разнообразия смыслов, которые открываются индивиду через телеологическую соотнесенность и практическую связь относящихся к пониманию в данном целесообразном контексте явлений. Если знание представляет собой структурную копию (или «снятую форму») вещи, то смысл представляет собой структурное представление о функциональной соотнесенности вещей в целесообразном акте практического действия или, что то же самое, структурный коррелят самого понимания, которое, так же есть ни что иное как целесообразный акт мысленного имитирования (удвоения, копирования, моделирования) структуры телеологической соотнесенности явлений. Понять – значит уметь мысленно сделать, а осмыслить – значит мысленно воспроизвести функциональную соотнесенность вещей в рамках целесообразных связей охватываемого мыслью целого [11, с. 14]. Смысл характеристики твердости или мягкости вещи устанавливается лишь в ее целесообразном использовании и зависит от конкретного контекста соотношения средства и цели.

Открываемые в практической деятельности смыслы закрепляются в той или иной системе знаков, приобретают статус нормативных культурных значений, передаются от индивида к индивиду и начинают жить самостоятельно воспроизводимой в череде поколений человеческой жизнью. Благодаря знакам и репрезентируемым ими смыслам индивид становится способным к свободной и креативной деятельности. Человек разумный – значит человек, способный к свободному составлению и предметному моделированию разнообразных целесообразных сценариев. Источником индивидуальной свободы и творческой деятельности являются аккумулируемые в артефактах знания и энергия коллективного труда множества людей, всех предшествующих поколений.

Никого нельзя вынудить быть человеком вообще. Судьба отдельного индивида определяется внешними социокультурными и отчасти природными условиями его существования, которые с объективной необходимостью принуждают индивида воспроизводить тот или иной тип человека. Также как нет единого человечества, так и

нет единого для всех типа культуры и единого типа человека. Одновременно сосуществуют множество культур и соответствующих им человеческих типов – от первобытного до современных, которые ведут острейшую конкурентную борьбу за ограниченные ресурсы и доминирование на планете. Условием выживаемости является, с одной стороны, совокупная мощь создаваемых артефактов – искусственных органов Человека, которые предоставляют в распоряжение индивида совокупную силу всех членов культурного сообщества и соответствующее количество ресурсов (энергии) свободной индивидуальной деятельности, а с другой, система культурной подготовки индивидов к сосуществованию в современной социальной среде и, прежде всего, способность к индивидуальной творческой деятельности, открывающей новые горизонты человекотворчества и развития Человека.

Список использованной литературы

1. Вальверде К. Философская антропология [Электронный ресурс] / К. Вальверде. – Режим доступа : http://polbu.ru/valverde_antropology/ ; Valverde K. Filosofskaya antropologiya [Elektronnyy resurs] / K. Valverde. – Rezhim dostupa : http://polbu.ru/valverde_antropology/
2. Брюнинг В. Философская антропология. Исторические предпосылки и современное состояние [Электронный ресурс] / В. Брюнинг. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000841/> ; Bryuning V. Filosofskaya antropologiya. Istoricheskie predposylki i sovremennoe sostoyanie [Elektronnyy resurs] / V. Bryuning. – Rezhim dostupa : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000841/>
3. Можейко М. А. Идиографизм / М. А. Можейко // Постмодернизм : энциклопедия. – Минск : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – С. 304-312 ; Mozheyko M. A. Idiografizm / M. A. Mozheyko // Postmodernizm : entsiklopediya. – Minsk : Interpresservis; Knizhnyy Dom, 2001. – S. 304-312
4. Ильенков Э. В. Философия и культура / Э. В. Ильенков. – Москва : Политиздат, 1991. – 464 с. ; Penkov E. V. Filosofiya i kultura / E. V. Penkov. – Moskva : Politizdat, 1991. – 464 s
5. Вульф К. Антропология. История, культура, философия / К. Вульф. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008. – 280 с. ; Vulf K. Antropologiya. Istoriya, kultura, filosofiya / K. Vulf. – Sankt-Peterburg : Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2008. – 280 s.
6. Можейко М. А. Тело без органов / М. А. Можейко // Постмодернизм : энциклопедия. – Минск : Интерпрессервис; Книжный Дом. 2001. – С. 829-832 ; Mozheyko M. A. Telo bez organov / M. A. Mozheyko // Postmodernizm : entsiklopediya. – Minsk : Interpresservis; Knizhnyy Dom. 2001. – S. 829-832).
7. Марков Б. В. Философская антропология : учеб. пособ. – 2-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2008. – 352 с. ; Markov B. V. Filosofskaya antropologiya : ucheb. posob. – 2-e izd. – Sankt-Peterburg : Piter, 2008. – 352 s.
8. Шинкаренко В. Д. Нейротипология культуры / В. Д. Шинкаренко. – Москва: КомКнига, 2005. – 200 с. ; Shinkarenko V. D. Neyrotipologiya kulture / V. D. Shinkarenko. – Moskva: KomKniga, 2005. – 200 s.
9. Воеводин А. П. Перформативные механизмы социальной регуляции / А. П. Воеводин // Філософські дослідження.– 2010. – Вип. 12. Ч. 1. – С. 212–231 ; Voevodyn A. P. Performatyvnyye mekhanizmy sotsyalnoi rehuliyatsyy / A. P. Voevodyn // Filosofski doslidzhennia.– 2010. – Vyp. 12. Ch. 1. – S. 212–231
10. Воеводин А. П. SUBSTATNTIA HUMANA / А. П. Воеводин // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Философия. Культурология. Политология. Социология. – 2012. - Т. 24, № 1–2 (65). - С. 3–16 ;

Voevodin A. P. SUBSTATNTIA HUMANA / A. P. Voevodin // Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya : Filosofiya. Kulturologiya. Politologiya. Sotsiologiya. – 2012. - Т. 24, № 1–2 (65). - С. 3–16

11. Воеводин А. П. Інформація і смисл / А. П. Воеводин // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Философия. Культурология. Политология. Социология. 2014. – Т. 27. № 3 (66). - С. 3–19 ; Voevodin A. P. Informatsiya i smisl / A. P. Voevodin // Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya : Filosofiya. Kulturologiya. Politologiya. Sotsiologiya. 2014. – Т. 27, № 3 (66). - С. 3–19

Стаття надійшла до редакції 15.04.2016

A. Voievodin

PHILOSOPHIA IN FACIEM HOMINIS

The article highlights the theoretical concept of philosophical anthropology in the light of solving key anthropological issue of the relationship between the universal and the unique in man's understanding: how to understand the unity of a person in the context of plurality and diversity of individual forms of his existence? The leading contradiction around which the philosophical anthropology is historically structured is a contradiction of the universal and unique in man's understanding, the contradiction of general ordering forms and all the fullness of their inevitable transformations in the life of a separate individual. The theoretical landscape of philosophical anthropology can be developed depending on the proposed solution of this contradiction; one extreme pole is formed by naturalistic conceptions, and the opposite – by the creationist ones. The typological variety of philosophical concepts is between them. This variety moves logically from man's dependence on preset objective grounds (laws of nature or abstract patterns of mind) in the traditional philosophy of values or entities, naturalism and rationalism to pluralism of the subjects divided. That can be seen in individualism, personalism, and spiritualism. It then moves to the decomposition of the subject structure itself in the philosophy of existentialism and human's dissolution in the unconscious irrational flow of life in irrationalism. The inner logic of the anthropology movement is completed by the tendency towards gradual recovery of common forms and norms, but at first only as subjective constructions and regulations (pragmatism), and then the process again returns the theory to the world of objective structures and patterns (transcendentalism, objective idealism). The article gives the critical analysis of the theoretical effects of postmodern methodology of individualizing ideographism in the interpretation of the essence of man, as well as theoretical impasses of anthropocentrism, individualism, bio-social eclecticism and understanding man just as a body. The alternative view on the prospects of the philosophical anthropology development involves the use of concepts of teleology and sociocentrism.

Key words: anthropology, anthropocentrism, artefact, ideographism, individual, culture, nomotetizm, sociocentrism, body, expediency, man.

О. П. Воеводін

ФІЛОСОФІЯ ПЕРЕД ОБЛИЧЧЯМ ЛЮДИНИ

Розглядаються теоретичні концепти філософської антропології в світлі рішення ключового антропологічного питання про співвідношення універсального і унікального в розумінні людини: як зрозуміти єдність людини в контексті безлічі і різноманітності індивідуальних форм її буття? Провідне протиріччя, довкола якого історично структурується філософська антропологія це протиріччя універсального і унікального

в розумінні людини, протиріччя загальних форм і всієї повноти їх неминучих трансформацій в житті окремого індивіда. Залежно від пропонованого вирішення вказаного протиріччя складається теоретичний ландшафт філософської антропології, один полюс якого утворюють натуралістичні концепції, а протилежний – кеационістські. Між ними розташовується вся типологічна різноманітність філософських концептів, яка логічно рухається від залежності людини від передзаданих об'єктивних підстав (закономірностей природи або абстрактних закономірностей розуму) в традиційних філософіях цінностей або сутності, натуралізмі і раціоналізмі до плюралізму розділених суб'єктів, що можна спостерігати в індивідуалізмі, персоналізмі, спіритуалізмі, і далі – до розпорошення самої структури суб'єкта у філософії екзистенціалізму й розчинення людини в несвідомому ірраціональному потоці життя в ірраціоналізмі. Внутрішню логіку руху антропології завершує тенденція до поступового відновлення загальних форм і норм, спочатку, лише як суб'єктивних конструкцій і встановлень (прагматизм), а потім цей процес знов повертає теорію в світ об'єктивних структур і закономірностей (трансценденталізм, об'єктивний ідеалізм). Критично аналізуються теоретичні наслідки постмодерністської методології індивідуалізуючого ідіографізму в інтерпретації суті людини, а також теоретичну безвихідь антропоцентризму, індивідуалізму, біосоціальної еkleктики і зведення людини до тіла. Альтернативний погляд на перспективи розвитку філософської антропології пов'язаний з використанням концептів телеології і соціоцентризму.

Ключові слова: антропологія, антропоцентризм, артефакт, ідіографізм, індивід, культура, номотетизм, соціоцентризм, телеологія, тело, людина.

УДК 141.316

Т. С. Воропаєва

ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ (1991–2015)

У статті розглядається специфіка формування у громадян України європейської ідентичності (як континентальної, так і цивілізаційної). Запропоновано інтегративне розуміння колективної ідентичності (в тому числі і європейської) на основі поєднання філософських, історичних, етнологічних, культурологічних, соціологічних, цивіліологічних, психологічних підходів та комплексного дослідження різних вимірів та детермінант ідентифікаційних процесів.

Ключові слова: європейська ідентичність, континентальна і цивілізаційна ідентичність, громадяни України, українознавство.

В умовах утвердження незалежності України особливої актуальності набуває проблема формування європейської ідентичності українських громадян. Видатний британський соціолог З. Бауман слушно зауважив, що «вражаюче зростання інтересу до «обговорення ідентичності» може сказати більше про нинішній стан людського суспільства, ніж відомі концептуальні та аналітичні результати його осмислення» [1, с. 176]. У глобалізованому світі ідентичність стає домінуючим дискурсом і наукою, і повсякденного життя, адже глобалізація здійснює кардинальний вплив на духовну сферу будь-якого суспільства, деформує традиційні системи цінностей і трансформуючи колективні ідентичності. При цьому ідентичність, як підкреслив З.

Бауман, виступає своєю «призмою», через яку розглядаються, оцінюються і вивчаються багато важливих рис сучасного життя. У зв'язку з цим особливо цікавим є дослідження європейської ідентичності як континентальної (переважно географічно-мотивованої), так і цивілізаційної (переважно ціннісно-мотивованої).

Наше багаторічне дослідження цивілізаційної ідентичності громадян України враховує концептуальні положення багатьох відомих вчених. Одним з перших питань про цивілізаційну ідентичність поставив С. Гантінгтон, який у своїй роботі «Зіткнення цивілізацій?» (1993 р. [9]) актуалізував цю проблематику. Він підкреслив, що громадяни європейських країн мають спільні культурні характеристики, які відрізняють їх від представників китайського чи арабського світу. Цивілізаційні відмінності формуються завдяки наявності спільних рис, таких, як мова, історія, релігія, звичаї, інститути, а також завдяки суб'єктивній самоідентифікації людей [10]. На думку С. Гантінгтона, у 1990-ті роки відбувся глобальний спалах кризи ідентичності. У цій кризовій ситуації опинилося багато країн, де актуалізувалися питання: «Хто ми такі?», «Звідки ми?», «Хто не з нами?» [10, с. 186]. У ХХІ ст. цивілізаційні фактори відіграють усе більш помітну роль у формуванні світової політики та економіки.

При розгляді формування європейської ідентичності громадян України необхідно враховувати етапи цивілізаційного розвитку людності українських земель, праукраїнських племен і українства (які корелюють з етапами розвитку європейської цивілізації): етап неолітизації України; етап трипільської протоцивілізації; етап індоєвропейських міграцій та виокремлення праслов'янської спільноти; етап греко-римського цивілізаційного впливу та утвердження ранньокласового суспільства на українських теренах; а також середньовічний, ранньоіндустріальний, індустріальний та постіндустріальний (інформаційний) етапи. Особливо важливим при цьому є аналіз цивілізаційного поступу українського народу на середньовічному, ранньоіндустріальному, індустріальному та постіндустріальному етапах, а також в умовах індустріальної цивілізаційної хвилі (тобто промислової революції) та інформаційної цивілізаційної хвилі [8] (тобто науково-технічної революції).

С. Гантінгтон наголошував, що цивілізації об'єднують не тільки різноманітні об'єктивні чинники, але й суб'єктивна самоідентифікація людей. При цьому він зазначав, що люди можуть переосмислювати свою цивілізаційну ідентичність, адже контури й кордони цивілізацій можуть з часом змінюватися. Сучасні лімологічні дослідження (проведені у рамках історичної, географічної та політичної лімології) свідчать про тісний зв'язок між уявленнями людей про кордони (локальні, регіональні, етнічні, державні, цивілізаційні) та рівнем розвитку відповідної ідентичності (територіальної, етнічної, громадянської, континентальної, цивілізаційної тощо). При цьому існують різні моделі взаємозв'язків між уявленнями людей про кордони та якістю їхньої колективної ідентичності. Різні підходи до вивчення впливу уявлень людей про кордони на їхню локальну, регіональну, етнічну, національну, громадянсько-політичну та цивілізаційну ідентичність розробляють Дж. Екклсон, Дж. Локлін, Т. Лунден, Д. Ньюмен, А. Паасі, П. Тейлор, Дж. Уотерберрі та ін.

Таким чином, одним із головних елементів континентальної, цивілізаційної та громадянсько-політичної ідентичності є певні географічні кордони. Із цього випливає проста формула: якщо немає стабільної континентальної, цивілізаційної та громадянсько-політичної ідентичності, немає і стійких кордонів, стабільної території, стабільної держави, цивілізації чи іншої соціально-історичної (соціокультурної чи політичної) одиниці в цілому. Отже, кордони і межі спочатку створюються в соціальних уявленнях людей, а вже потім позначаються на географічних картах. При

цьому прикордонний простір (фронтір) – це соціально-географічна зона, у межах якої найбільш інтенсивно взаємодіють економічні, культурні, правові, політичні й геополітичні системи сусідніх країн, народів, держав, цивілізацій та зіштовхуються їхні інтереси. Сучасна лімологія стверджує, що прикордонний простір може охоплювати не тільки зону, прилеглу до кордону (етнічного, державного, цивілізаційного), а й внутрішні райони країни, які (завдяки своєму якісному етнімічному й епонімічному «навантаженню») стали системо- і смислоутворюючою територією для певної держави [4]. Для України таким прикордонним і одночасно «внутрішнім» простором (з функціями системо- і смислоутворення) стала територія Київщини, Переяславщини і Чернігівщини, з якої, власне, і поширились назви «Русь» та «Україна». Окрім цього, саме з цією територією практично збігається простір так званої «внутрішньої Русі». При цьому необхідно наголосити, що основною геополітичною орієнтацією як держави «Руська земля», так і держави Україна завжди була Європейська [4].

На формування європейської ідентичності українців суттєво впливають уявлення про кордон між Європою (до якої належить Україна) та Азією. Відомо, що кордон між Європою та Азією у період із XIX–VII ст. до н. е. аж до нашого часу був переміщений із заходу на схід. Стародавні греки проводили цей кордон приблизно у центральній частині Середземного моря; в «Осьовий час», у 524–457 рр. до н. е., кордоном почали вважати Керченську протоку і річку Танаїс (Дон). Завдяки науковому авторитету Птолемея ці уявлення міцно утвердились і не змінювалось аж до XVIII ст. Відомо, що римський письменник Гай Пліній Секунд, описуючи Європу, Азію і Африку, зазначав, що «кордонами (частин світу) слугують ріки Танаїс і Ніл» [6], а давньогрецький історик Страбон підкреслював, що течія ріки Танаїс «протилежна Нілу» [5]. У наш час науковці виділяють держави, географічно розташовані в Європі (до яких, безперечно, належить Україна), і трансконтинентальні держави, менша частина територій яких знаходиться на теренах Європи, а більша частина – на теренах Азії (наприклад, Росія і Туреччина). Отже, на сході Україна межує з європейською територією РФ як трансконтинентальної держави, а на півдні (морський кордон) – з азійською територією Туреччини як трансконтинентальної держави.

Відомо, що М. Грушевський, Ю. Карпенко, В. Ніконов, О. Потебня, О. Субтельний, П. Толочко та інші автори й дослідники вважають, що назва «Україна» є семантично близькою до поняття «погранична територія». При цьому канадський учений О. Субтельний уточнює, що Україна – це «земля, що лежить скраю», але не Росії, а Європи; що це влучна назва для країни, розташованої на південно-східному пограниччі Європи, на порозі Азії, по окраїнах Середземноморського світу, з обох боків колись важливого кордону між лісом, де ховалися від небезпеки, і відкритим степом [7]. Подібні уявлення досить потужно впливають на формування і континентальної, і цивілізаційної ідентичності громадян України.

Відомо, що ідентифікаційна проблематика була актуалізована в XX ст., різні аспекти цієї проблеми досліджувалися в рамках психології, соціології, філософії, історії, етнології, політології, антропології, педагогіки і т.д. Перші концепції ідентичності були представлені спочатку у працях З. Фрейда, а пізніше – у творах Е. Еріксона, Г. Теджфела, Дж. Тернера, К.-Г. Юнга та інших вчених. Нові підходи до вивчення ідентичності з різних теоретико-методологічних позицій репрезентували Х. Абельс, М. Барретт, Ф. Барт, З. Бауман, П. Бергер, П. Бурдьє, А. Ватерман, Б. Геральд, В. Дуаз, Дж. Колеман, Г. Кон, В. Коннор, Ж. Лакан, Т. Лукман, Г. Люббе, Дж. Марсія, Д. Маттесон, Дж. Мід, М. Мід, С. Московічі, Т. Парсонс, Е. Сміт, П. Сорокін, С. Страйкер, Ч. Тейлор, Е. Фромм, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон, К. Хорні, В. Хесле, А. Шюц та ін. Відомі російські й українські вчені (Г. Андреєва,

Е. Арутюнова, Ю. Арутюнян, А. Асмолов, А. Бороноев, Ю. Бромлей, Є. Галкіна, П. Гнатенко, Я. Грицак, М. Губогло, Л. Дробіжева, А. Здравомислов, Н. Іванова, Л. Іонін, К. Касьянова, І. Кон, Н. Корж, Н. Лебедева, Л. Науменко, М. Обушний, В. Павленко, С. Рижова, Н. Рябчук, С. Савоскул, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, В. Тишков, В. Хотинець, С. Чешко, Н. Шульга, В. Ядов та ін.) вивчали етнічну, громадянську та національну ідентичність.

Оскільки більшість сучасних дослідників вважають, що ідентичність є результатом процесу ідентифікації (що розглядається як процес співвіднесення, уподібнення, ототожнення себе чи своєї референтної групи з ким-небудь або чим-небудь), то цей феномен необхідно розглядати як динамічну структуру, яка розвивається упродовж усього людського життя, причому її розвиток є нелінійним і нерівномірним, може розгортатися як у прогресивному, так і у регресивному напрямі, проходячи етапи подолання криз ідентичності [2; 3; 14]. Отже, в рамках українознавства ідентифікація повинна розглядатися як процес, включений у цілісну життєдіяльність суб'єкта; нерозривно пов'язаний з когнітивною, емоційною і поведінковою сферою особистості; обумовлений її потребами, мотивами, цілями і установками; опосередкований нормативно-звичаєвими, знаково-символічними, ідейно-образними та ціннісно-смысловими системами культури. При цьому самоідентифікація здійснюється на основі вікових, гендерних, етнокультурних, національних, релігійних, професійних, цивілізаційних та інших параметрів.

Для України особливо важливим є процес формування європейської (і континентальної, і цивілізаційної) ідентичності громадян. У цьому плані досить продуктивним є поєднання теоретичних підходів і досягнень українознавства, філософської антропології, соціальної філософії, соціальної психології та цивіліології. Отже, європейська ідентичність – це результат самоототожнення суб'єктів (як індивідуальних, так і колективних) із Європою та європейською цивілізацією, представниками якої ці суб'єкти себе вважають. Звичайно, і континентальна, і цивілізаційна ідентичність практично не усвідомлюється людьми в їхньому повсякденному житті. Вона актуалізується переважно тоді, коли суб'єкт зустрічається з представниками інших континентів та інших цивілізацій, або ж у тих випадках, коли виникає необхідність осмислення цивілізаційної ролі та місії власної країни.

Процес формування і трансформації європейської ідентичності громадян України досліджувався українознавцями КНУ імені Тараса Шевченка упродовж 1991–2015 рр. у рамках кількох наукових проектів Центру українознавства філософського факультету (до вересня 2000 р. вони виконувались у відділі етнології Інституту українознавства КНУ імені Тараса Шевченка) «Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти»; «Соціально-психологічні та регіональні аспекти формування національної самосвідомості громадян України як чинника державотворення»; «Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти»; «Трансформація базових цінностей українського народу», «Український костюм у часі і просторі», «Проблеми национальной идентичности в России и в Украине в условиях глобализации», «Трансформация этнической идентичности в России и в Украине в постсоветский период»; «Становлення та розвиток цивілізаційної ідентичності громадян України» та ін.). У цих проектах активну участь брали студенти й аспіранти 3-х університетів міста Києва (у тому числі студенти й аспіранти факультетів психології, соціології, філософського, геологічного та механіко-математичного факультетів КНУ імені Тараса Шевченка), студенти й аспіранти працювали у якості інтерв'юерів, здійснювали обробку даних, виконували інші види роботи. Названі проекти фінансувалися Фондом «Відродження», Міністерством

України у справах науки і технологій, Фондом ім. Фрідріха Еберта, Фондом фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки, Російським Гуманітарним науковим Фондом, а також Асоціацією українських банків.

Для вивчення формування й трансформації європейської ідентичності ми використовували методика М. Куна – Т. Макпартленда «Хто Я?», адаптований Опитувальник колективної ідентичності (Р. Лухтанен, Дж. Крокер), адаптовану методика «Шкала вимірювання ідентичності» М. Синерелли та інші методи. Надійність результатів проведеного дослідження забезпечувалась методологічним обґрунтуванням його висхідних позицій; використанням сукупності діагностичних методик, адекватних меті й завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; використанням методів математичної статистики із застосуванням сучасних програм обробки даних, репрезентативністю вибірки. Опитування проводилися в усіх областях України методом індивідуального інтерв'ю за місцем проживання. Вибірка репрезентативна за основними соціально-демографічними показниками. Статистична похибка не перевищує 2,9%.

На жаль, деякі дослідники досить часто плутають національну та цивілізаційну ідентичність, підміняють поняття і називають, наприклад, штучно створені регіональні конфлікти цивілізаційними, не завжди враховують результати багатьох емпіричних досліджень тощо. Сучасне українознавство спроможне запропонувати інтегративне розуміння колективної ідентичності (в тому числі і європейської) на основі поєднання філософських, історичних, етнологічних, культурологічних, соціологічних, цивілізаційних, психологічних підходів та комплексного дослідження різних вимірів та детермінант ідентифікаційних процесів. Для подолання багатьох необґрунтованих висновків необхідно залучати результати емпіричних досліджень, оскільки без цього неможливо вийти на інтегративний рівень осмислення поставленої проблеми [14].

Застосований нами інтегративний підхід передбачав урахування важливих теоретико-методологічних засад дослідження колективної ідентичності громадян України, основними з яких є: 1) чітке розрізнення етнічного та національного буття, етнічної та національної ідентичності, етнічної та політичної нації; 2) системне вивчення процесу становлення і розвитку колективної ідентичності українців у контексті етногенетичних, націєтворчих, соціокультурних, інформаційних та цивілізаційних процесів; 3) розгляд української нації як повномасштабної (яка за відомою міжнародною класифікацією Я. Крейчі та В. Велімські є одночасно і етнічною, і політичною [12, с. 58–59]), без розриву племінного, етнічного й національного етапів розвитку українства; 4) базування дослідження цивілізаційної ідентичності на наукових уявленнях про цивілізацію як над-етнічну, над-національну і над-державну спільність.

Спираючись на теорію соціальної ідентичності Г. Теджфела і Дж. Тернера (які одними з перших вивчали групову ідентичність), враховуючи концепцію ідентифікаційної матриці С. Московічі (який в рамках обґрунтування теорії соціальних уявлень запропонував ідею про ідентифікаційну матрицю, в основі якої лежать різні групові ідентичності), а також дослідження Дж. Беррі (який виділяв чотири типи етнічної ідентичності: моноетнічну ідентичність, біетнічну ідентичність, змінену та маргінальну ідентичність [11]), ми виокремили різні рівні розвитку колективної ідентичності: високий, середній і низький. Наші теоретичні й емпіричні дослідження [14] показали, що за допомогою адаптованого Опитувальника колективної ідентичності (який розробили Р. Лухтанен і Дж. Крокер) можна виявити високий, середній та низький рівні європейської ідентичності громадян України.

Упродовж 1991–2015 рр. було досліджено специфіку трансформацій цивілізаційної ідентичності громадян України, що живуть у різних регіонах. Загалом

було обстежено 48000 респондентів віком від 18 до 89 років (в 1991 р. було опитано 300 респондентів; в 1992 р. – 400, в 1993 р. – 1200, в 1994 р. – 1250, в 1995 р. – 1250, в 1996 р. – 1500, в 1997 р. – 1500, в 1998 р. – 1500, в 1999 р. – 1500, у 2000 р. – 2500, у 2001 р. – 2500, у 2002 р. – 2000, у 2003 р. – 2000, у 2004 р. – 2500, у 2005 р. – 2500, у 2006 р. – 2500, у 2007 р. – 2500, у 2008 р. – 2500, у 2009 р. – 2500, у 2010 р. – 2500, у 2011 р. – 2500, у 2012 р. – 2100, у 2013 р. – 2500, у 2014 р. – 2000, у 2015 р. – 2000). Динаміка становлення і розвитку європейської континентальної ідентичності громадян України відображена у Таблиці № 1.

Таблиця № 1 (N=48000)

**Трансформація європейської континентальної ідентичності громадян
України (1991–2015 рр.)**

Рівні європейської континентальної ідентичності	Рік проведення опитування					
	1991	1995	2000	2005	2010	2015
Високий	24%	21%	29%	37%	28%	35%
Середній	49%	48%	47%	45%	39%	47%
Низький	27%	31%	24%	18%	33%	18%

У 1999 р., коли ми вже проводили емпіричну частину нашого дослідження, відбувались президентські вибори, зокрема, в другому турі за посаду Президента України змагались Л. Кучма і П. Симоненко. У цей час практично всі українські ЗМІ активно пропагували «соціально-економічний та політико-правовий рівень розвитку європейських країн», «європейський спосіб життя», «європейські стандарти», «європейські цінності» тощо, порівнюючи на конкретних прикладах якість життя в Україні та в розвинутих європейських країнах. І саме в 1999 р. активізувалися дискусії науковців, громадських діячів і простих громадян про різні типи цивілізаційної ідентичності сучасних українців: євразійську, європейську, слов'янську та інші (звичайно, слов'янська ідентичність не може розглядатися як цивілізаційна, оскільки цей тип колективної ідентичності репрезентує не цивілізаційний, а метаєтнічний рівень, але для «чистоти» дослідження цивілізаційної ідентичності громадян України респондентам була запропонована і така позиція, оскільки уявлення про неї активно циркулювали у ЗМІ).

Упродовж 1999–2015 рр. було досліджено специфіку цивілізаційного самовизначення (фактично – цивілізаційного вибору) громадян України, що живуть у різних регіонах держави. Усього було обстежено 39100 респондентів (у 1999 р. – 1500, у 2000 р. – 2500, у 2001 р. – 2500, у 2002 р. – 2000, у 2003 р. – 2000, у 2004 р. – 2500, у 2005 р. – 2500, у 2006 р. – 2500, у 2007 р. – 2500, у 2008 р. – 2500, у 2009 р. – 2500, у 2010 р. – 2500, в 2011 р. – 2500, у 2012 р. – 2100, у 2013 р. – 2500, у 2014 р. – 2000, у 2015 р. – 2000). Респондентам запропонували вибрати, до якої саме цивілізації вони себе відносять: до євразійської, європейської, слов'янської (адже саме ці ідентитети активно популяризувалися в українських ЗМІ). Була також передбачена відповідь «Важко сказати», адже тих, хто не визначився, було досить багато. Результати проведеного дослідження представлені в Таблиці № 2.

Таблиця № 2 (N=39100)

Специфіка цивілізаційного самовизначення громадян України

Рік проведення опитування	Цивілізаційна ідентичність			
	Євразійська ідентичність	Європейська ідентичність	Слов'янська ідентичність	Важко сказати
1999	24%	37%	23%	16%
2000	25%	33%	24%	18%
2001	25%	36%	22%	17%
2002	27%	33%	21%	19%
2003	24%	38%	18%	20%
2004	19%	46%	20%	15%
2005	15%	57%	18%	10%
2006	16%	51%	19%	14%
2007	16%	53%	18%	13%
2008	14%	54%	18%	14%
2009	15%	52%	17%	16%
2010	15%	50%	19%	16%
2011	14%	53%	17%	16%
2012	12%	62%	17%	9%
2013	14%	67%	10%	9%
2014	12%	73%	7%	8%
2015	10%	72%	7%	11%

Інтегративний підхід дозволив простежити динаміку становлення європейської ідентичності громадян України: 1) у 1991–1995 рр. європейська континентальна ідентичність займала низькі місця в загальному рейтингу ідентитетів, але, починаючи з 1996–1999 рр., її значимість помітно зростає (особливо в групі етнічних українців, поляків, угорців, словаків, румунів, кримських татар); 2) у 1999–2008 рр. відбувалося утвердження європейської цивілізаційної ідентичності (коли стала помітною тенденція до збільшення її показників, як у групі етнічних українців, так і в групі національних меншин); 3) найвищого рівня розвитку європейська цивілізаційна ідентичність досягла в 2005–2015 рр.; 4) до 2010 р. у етнічних українців на Півдні і Сході України спостерігалася тенденція до зростання європейської цивілізаційної та національної ідентичності (у 2010–2013 рр. процес зростання національної ідентичності призупинився); 5) найбільш стрімко європейська цивілізаційна ідентичність зростає у жителів великих міст; 6) була виявлена синхронізація підйомів і спадів у розвитку національної та європейської цивілізаційної ідентичності громадян України в 1999–2010 рр. та наприкінці 2013–2015 рр.; 7) європейська ідентичність до 2015 р. не втрачала своєї значущості для громадян України тому, що запит на європейськість є дуже сильним в українському суспільстві (хоча наявність в українських ЗМІ проєвропейської риторики поєднується з повною відсутністю вираженої політики ідентичності в Україні).

Отже, утвердження європейської цивілізаційної ідентичності в українському суспільстві є одним з найважливіших аксіологічних і світоглядних завдань, необхідних для подальшого виживання й розвитку України як незалежної держави. Серед чинників, що перешкоджають нівеляції європейської цивілізаційної ідентичності українського народу чи не найважливішими є національна культура та колективна пам'ять. Адже глобалізований світ не тільки не відсуває колективну пам'ять на

задвірки історичного процесу, але, навпаки, відроджує, як підкреслює Е. Сміт [13], етнонаціональні міфи, історичну пам'ять і давні традиції. Багато в чому вибух інтересу до минулого, а також відродження етнонаціональних міфів і традицій можна розглядати як своєрідну відповідь національних спільнот на уніфікуючі й нівелюючі виклики, породжені глобалізованим світом.

Таким чином, проведене нами теоретико-емпіричне дослідження показало, що в ідентифікаційній матриці громадян України багато років домінує європейська ідентичність. Чинниками, які найбільше вплинули на активізацію цього типу ідентичності, стали: «Помаранчева революція 2004 р.», проведення в Україні фіналу «Євробачення» у 2005 р., проведення в Україні фіналу Європейського чемпіонату з футболу в 2012 р., відмова уряду від запланованого на кінець листопада 2013 р. підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, події Євромайдану і Революції Гідності, а також перемога Джемали на «Євробаченні – 2016». Таким чином, сьогодні європейська орієнтація повинна стати не тільки одним із напрямків зовнішньої політики України, а й стратегічним вектором внутрішньої трансформації українського суспільства. Європейський вибір, європеїзація України, відданість європейським цінностям, впровадження європейських стандартів у реальне життя мають стати важливими геополітичними, економічними та соціокультурними Стратегемами для нашої держави.

Список використаної літератури

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – Москва : Логос, 2002. – 324 с. ; Bauman Z. Individualizirovannoe obshchestvo / Z. Bauman. – Moskva : Logos, 2002. – 324 s.
2. Воропаева Т. С. Идентификация как психологический механизм формирования этнического самосознания / Т. С. Воропаева // Мир психологии и психология в мире. – 1995. – № 1. – С. 7–12 ; Voropaeva T. S. Identifikatsiya kak psikhologicheskiiy mekhanizm formirovaniya etnicheskogo samosoznaniya / T. S. Voropaeva // Mir psikhologii i psikhologiya v mire. – 1995. – № 1. – S. 7–12
3. Воропаева Т. С. Культурно-історичний підхід до етнопсихологічних явищ / Т. С. Воропаева // Культура та етнотика. Матеріали Міжнародної конференції. – К.: Інститут філософії НАНУ, 1994. – С. 10–12 ; Voropaeva T. S. Kulturno-istorychnyi pidkhid do etnopsykholohichnykh yavysch / T. S. Voropaeva // Kultura ta etnoetyka. Materialy Mizhnarodnoi konferentsii. – K.: Instytut filosofii NANU, 1994. – S. 10–12
4. Воропаева Т. С. Семантика назви «Україна» у світлі ідей Івана Огієнка / Т. С. Воропаева // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Сер. : історична та філологічна. - 2015. – Вип. 12. – С. 54–62 ; Voropaeva T. S. Semantyka nazvy «Ukraina» u svitli idei Ivana Ohiiienka / T. S. Voropaeva // Ivan Ohiiienko i suchasna nauka ta osvita. Ser. : istorychna ta filolohichna. - 2015. – Vyp. 12. – S. 54–62.
5. Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. В. Латышев // Вестник древней истории. – 1947. – №4. – С. 169-292 ; Latyshev V. V. Izvestiya drevnikh pisateley o Skifii i Kavkaze / V. V. Latyshev // Vestnik drevney istorii. – 1947. – №4. – S. 169-292
6. Латышев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе / В. В. Латышев // Вестник древней истории. – 1949. – №2. – С. 271-357 ; Latyshev V. V. Izvestiya drevnikh pisateley o Skifii i Kavkaze / V. V. Latyshev // Vestnik drevney istorii. – 1949. – №2. – S. 271-357
7. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – Київ : Либідь, 1993. – 720 с. ; Subtelnyi O. Ukraina. Istoriiia / O. Subtelnyi. – Kyiv : Lybid, 1993. – 720 s..

8. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – Москва : АСТ, 2004. – 784 с. ;
Toffler E. Tretya volna / E. Toffler. – Moskva : AST, 2004. – 784 s.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // Полис. – 1994. -
№ 1. – С. 33–48 ; Khantington S. Stolknovenie tsivilizatsiy? / S. Khantington // Polis. – 1994.
- № 1. – S. 33–48
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – Москва : АСТ,
2003. – 603 с. ; Khantington S. Stolknovenie tsivilizatsiy / S. Khantington. – Moskva : AST,
2003. – 603 s.
11. Cross-cultural psychology: research and applications / J. W. Berry, Y. H. Poortinga,
M. H. Segall, P. R. Dasen. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – P. 44–62.
12. Krejci J. Ethnic and Political Nations in Europe / J. Krejci, V. Velimsky. – New
York : St. Martin's Press, 1981. – P. 58–59.
13. Smith A. National Identity and the Idea of European Unity / A. Smith
// International Affairs, 1992. – Vol. 68, № 1. – P. 55–76.
14. Voropayeva T. Theoretical and empirical aspects of the formation of national and
European identity of citizens of Ukraine (1991–2011) / T. Voropayeva // European Science
and Technology : materials of the international research and practice conference, Wiesbaden,
January 31 st, 2012–. – Wiesbaden, 2012. – Vol. II. – P. 710–720
- Стаття надійшла до редакції 10.05.2016.

T. Voropayeva

**FORMATION OF THE EUROPEAN IDENTITY
OF CITIZENS OF UKRAINE (1991–2015)**

Activation of globalization processes in the world leads to acceleration of internal transformations in the CIS states and actualizes the problem of formation of different forms of collective identity in the new socio-cultural coordinates. In this regard, the relevance of the interdisciplinary study of the shaping of the European identity (the main forms of which are continental and civilization identity) of citizens of Ukraine is not in doubt. It is known that the phenomenon of a collective identity has long attracted attention of many researchers and was actively discussed in the diverse social and humanitarian discourses. The foreign science studies this phenomenon mainly in the line with the socio-cultural anthropology, sociology and psychology from different theoretical and methodological positions (B. Anderson, M. Barrett, Z. Bauman, F. Barth, P. Berger, J. Coleman, G. Cohn, V. Connor, V. Doise, E. Durkheim, E. Erikson, Z. Freud, E. Gellner, J. Habermas, S. Huntington, R. Jenkins, K. Jung, B. Luckman, J. Marcia, J. G. Mead, M. Mead, A. Melucci, C. Moscovici, E. Smith, I. Straub, S. Stryker, H. Tajfel, J. Turner, C. Taylor et al.). In Russian and Ukrainian science, collective identity is studied within the framework of philosophy, political science, sociology, culture studies and psychology.

Our long-term studies of different types of collective identity (of gender, professional, ethnic, national, regional ones, etc.) show that European identity can be studied as a continental one and as that of a civilization. In the first case, the respondents consider, first of all, that Ukraine geographically belongs to Europe, and in the second case, they begin to integrate a wider range of factors (geographical, macro-cultural, political, legal, religious, ideological, etc.). The purpose of this article is to study the dynamics of formation of the European identity in 1991 – 2015 in terms of ukrainology. An interdisciplinary approach has allowed tracing the dynamics of formation of the European identity of citizens of Ukraine: 1) 1991 – 1995. European identity was held low in the overall ranking of identities, but from 1996 – 1999 years, its importance has increased significantly (especially in the group of ethnic Ukrainians, Poles, Hungarians, Slovaks, Romanians, Crimean Tatars). 2) 1999 – 2008.

The assertion of the European identity happened (when it became a significant trend of increasing rates of European identity within ethnic Ukrainians and groups of national minorities). 3) The highest level of European identity was reached in 2005 – 2015. 4) Until 2010 the ethnic Ukrainians in the South and East of Ukraine had a tendency to increase in European and national identity (in 2010 – 2013, this process stopped). 5) The fastest growing of European identity among the inhabitants of large cities could be seen. 6) The synchronization of ups and downs in the development of national and European identity of citizens of Ukraine in 1999 – 2010 and 2013 – 2015 was detected. 7) The European identity until 2015 has not lost its importance for the citizens of Ukraine, because a request for Europeanness is very strong in the Ukrainian society (although the presence of the media in the Ukrainian pro-European rhetoric combined with a complete lack of a balanced politics of identity in Ukraine).

Key words: *European identity, continental and civilization identity, citizens of Ukraine, Ukrainian studies.*

УДК 141.7(045)

Н. М. Смельянова

СВОБОДА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ДЕГУМАНІЗОВАНИХ СОЦІАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ

У статті проаналізовані погляди на проблему свободи і відповідальності у класичній та некласичній філософії. Розглянута проблема свободи вибору та відповідальності особистості у рамках «людина – система» на прикладі «Стенфордського тюремного експерименту» П. Зимбардо. Досліджено умови дегуманізованих соціальних ситуацій та дії людини, що зберігають її як особистість.

Ключові слова: *Людина, свобода, необхідність, відповідальність, особистість, дегуманізація, ситуаційні сили, можливості, стенфордський тюремний експеримент.*

Проблема свободи і відповідальності особистості звичайно розглядається в контексті співвідношення свободи й необхідності. Саме в рамках цієї опозиції здійснюється особистісний вибір, який передбачає відповідальність за його наслідки. Проблема свободи й необхідності є варіантом найважливішої онтологічної ділеми природної закономірності та свідомої діяльності людей. З одного боку, існують закони реальності, що нас оточує, та з якими ми не можемо не вважатися. З іншого боку, людина як розумна істота протягом усієї своєї історії прагне ці закони подолати. Свобода, до якої вона воліє, стає і метою її існування, і умовою нових здійснювань. Проте справжня свобода невід'ємна від відповідальності, інакше вона неминуче перетворюється на свавілля. Особливо чітко це проявляється у тих соціальних ситуаціях, коли відношення між людьми дегуманізовані. На жаль, саме ці ситуації ми спостерігаємо зараз: наше суспільство розколото, триває жорстока безглузда війна, котра не тільки перетворює цілі міста й селища на руїни, але й віднімає людські життя та руйнує душі. Загрозливі соціально-політичні події нашого часу, що виходять за межі етнічних або національних інтересів і набувають світового значення, роблять проблему відповідальності особистості в умовах дегуманізованих соціальних ситуацій дуже актуальною.

Над проблемою свободи й відповідальності особистості розмірковують дослідники, що належать до різних філософських течій і шкіл. Якщо представники раціоналістичного напрямку осмислюють ці поняття з класичної позиції, то прихильники ірраціоналізму акцентують увагу на внутрішньому досвіді індивіда, його моральному виборі. Невипадково, розмірковуючи про місце людини в історії, М. Шелер доходить висновку про існування п'яти основних ідей про людину: ідеї релігійної віри, ідеї *homo sapiens*, ідеї *homo faber*, ідеї декадансу людини і, нарешті, ідеї постуляторного атеїзму серйозності й відповідальності [10, с. 70-96]. Сучасні українські філософи роздумують над питаннями свободи й необхідності, свободи й відповідальності, історичної закономірності та творчої діяльності людини, можливостей і перспектив особистості, здатності суб'єкта на насильство й знищення та в такій же мірі – на людяність і самопожертву. До таких дослідників належать Є. Аляев, І. Бичко, Г. Горак, В. Горський, А. Єрмоленко, О. Зибачинський, В. Ільїн, С. Кримський, Ю. Кушаков, В. Лях, К. Райда, В. Табачковський, Г. Тульчинський, Н. Хамітов, В. Шинкарук та ін. Західні філософи теж дуже активно обговорюють теми, що пов'язані з істинною та ілюзорною свободою індивіда, його цінностями та екзистенційним вибором, тотальною свободою й такою ж тотальною відповідальністю. Треба виділити таких авторів, як Н. Аббаньяно, К. Апель, Х. Арндт, М. Бубер, Д. Дьюї, А. Камю, Г. Маркузе, Ж.-Л. Нансі, Ортега-і-Гасет, Р. Рорті, Ж.-П. Сартр, Е. Фромм, М. Фуко, М. Хайдеггер, К. Ясперс та ін.

Метою статті є з'ясування можливостей особистості у соціальних обставинах, які провокують її на поглиблення відчуження стосовно інших людей та зневагу звичними нормами життя. Досягти цієї мети допоможе філософський аналіз буття людини в контексті співвідношення свободи й відповідальності у нестандартних соціальних ситуаціях.

Міркування щодо свободи й необхідності сягають у стародавні часи. Першим філософом античності, який цілеспрямовано заговорив про свободу людини, вважається Епікур. З учення про атоми, що можуть мимовільно відхилитися від заданої орбіти, він вивів тезу про людину, яка здатна долати призначення долі. Щоправда, Епікур прямо не ставив питання щодо відповідальності людини, хоча це питання негласно було присутнє в його етичному вченні. Раніше точно так проблема відповідальності була, так чи інакше, присутня у бесідах Сократа, потім – у Платона, Арістотеля, Діогена, у міркуваннях А. Августина, Б. Паскаля та інших філософів, які замислювалися про можливості людини. Категоричний імператив І. Канта органічно увібрав у себе вимогу відповідальності суб'єкта, зобов'язавши його підпорядковуватися неухильному моральному закону. Цей закон обумовлений приналежністю людини не лише до інтелігібельного світу, де панує принцип автономії волі, але й до чуттєвого, де існує зовнішня причинність. Тому й всі моральні вчинки відбуваються не автоматично, а як такі, що повинні відповідати принципу автономії волі. Отже, І. Кант підніс свободу як універсальну сутність, актуалізував проблему вибору й відповідальності індивідуума, але, в той же час, посилив їх імперативний статус. Такий раціоналістичний підхід до поняття свободи дав привід Н. Аббаньяно інтерпретувати цю концепцію як таку, що позбавлена екзистенційного виміру: «Погодитися з поняттям інтелігібельної свободи в кантіанському смислі означає елімінувати проблему свободи, тому що це значить перенести свободу в інтелігібельний світ, котрий є чистим запереченням людського існування як такого» [1, с. 148]. У даному випадку Н. Аббаньяно застосовує поняття заперечення до умоосягаючого буття, яке протиставляється екзистенції. З його думкою можна погодитися при одному застереженні: у І. Канта йдеться не про схоластичне обґрунтування інтелігібельної

свободи, а про її екстраполяцію у моральну свідомість суб'єкта. У цьому значенні можна говорити про багатогранність підтекстів у філософській спадщині кенігсбергського філософа.

Вслід за І. Кантом, І. Фіхте оспівав свободу людського Я, котра має стати моральним обов'язком кожної конкретної людини. Вважаючи найвищим ступенем несвободи повну залежність від чуттєвого потягу, він вимагав від людини не тільки позбавлення від такої залежності, але й узгодження її волі з категоричним імперативом. Проте Ф. Шеллінг відкинув ідею І. Фіхте про визначальну свободу Я, тому що ця ідея не вирішувала проблему співвідношення свободи й необхідності. Система трансцендентального ідеалізму Ф. Шеллінга будувалася на обмеженні Я сферою об'єктивного, себто *не-Я*. Онтологічну завершеність ця теза знайшла у Г. Гегеля, який оголосив всезагальний принцип тотожності мислення й буття, а самосвідомість подав як рух у напрямку свободи. Відоме гегелівське визначення свободи як усвідомленої необхідності склало основу його філософії історії. Надалі у К. Маркса поняття свободи пов'язувалося з розумінням людини як родової істоти – універсальної й тому вільної.

Німецькі класики поширювали поняття свободи на сферу практичного життя людини. Звідси – повчання І. Канта про моральний обов'язок суб'єкта та ідея І. Фіхте про його творчу діяльність, думка Ф. Шеллінга про взаємозумовленість реальності зла і реальності свободи, учення Г. Гегеля про історичні форми набуття свободи свідомістю (стоїцизм, скептицизм, «нешасна свідомість» християнства та ін.), міркування К. Маркса щодо подолання відчуження як форми межлюдських стосунків та здійснення гармонійного процесу гуманізації природи й натуралізації людини. Але центральне місце проблема свободи, що нерозривно поєдналася з поняттям відповідальності, посідає в ученнях представників екзистенціалізму та близьких до нього напрямків. Так, за С. К'єркегором, ступінь відповідальності і ступінь свободи перебувають у прямій взаємозалежності: «...Вибрати себе самого не значить лише вдуматися у своє «я» і в його значення, але воістину і свідомо взяти на себе відповідальність за будь-яку свою справу або слово» [3, с. 305]. Зовнішнє розташовується у внутрішньому досвіді існування людини, але цей внутрішній досвід залишається відкритим зовнішньому як джерелу нових можливостей. При цьому індивід, визначаючи рамки своїх можливостей, часто не розуміє їх справжніх меж.

На цей момент звертає увагу Ж.-П. Сартр, який оголошує необоротність приреченості людини на свободу. У відомому міркуванні про жах перед прірвою філософ бачить індивіда тим, чим він буде в модусі небуття: підходячи до прірви, він відіграє своїми можливостями та йде до майбутнього. Його життєвий шлях сполучений з подоланням утоми й розпачу, зі знаходженням свободи, невіддільної від відповідальності. Свобода – це буття, що ставить своє минуле поза грою. Це означає, що ніколи не пізно відмовитися від негативного досвіду й «вибрати» себе заново. Для Ж.-П. Сартра відповідальність, поряд із тривогою та безпорадністю, утворює якість нашої свідомості: Філософ апелює до інтелігенції, яка покликана усвідомити протистояння істини та ідеології. Інтелігент являє собою, на думку Ж.-П. Сартра, дієвий спосіб заперечування і демістифікації суспільства; але при цьому він залишається на узбіччі тих, хто потрапив у немилість, хоча ніколи з ними не зливається. Підозрілий для трудящих класів і зрадник для пануючих, він, усюди неприйнятний, є, власне кажучи, зайвою людиною і, в той же час, уособлює ангажованість і відповідальність [13, р. 425-426]. Думається, така оцінка ролі інтелігенції вельми актуальна і сьогодні.

Інтерес філософів екзистенціалістського напрямку до внутрішнього світу людини зумовив спробу поєднувати цей напрямок зі психоаналізом. Так, Е. Фромм, будучи

засновником гуманістичного психоаналізу, досліджував людську свідомість, уражену дегуманізмом, і висвітлював дихотомічність свободи («свобода від» і «свобода для»). Також В. Франкл, обґрунтовуючи етику екзистенційної відповідальності, підкреслював: «Оскільки бути людиною – це бути такою, що усвідомлює та відповідає, екзистенційний аналіз – це психотерапія, що ґрунтується на принципі усвідомлення відповідальності» [9, с. 157]. Саме так виникає екзистенційний психоаналіз, занурений у проблему розкола людського Я.

Проблема свободи й відповідальності піднімається і філософами постмодерну, які часто вдаються до смислових парадоксів. Зокрема, Ж. Ліповецьки впроваджує поняття «спокуса non-stop», у яке вкладає цілу гаму смислів: це й усунення жорстких обмежувальних рамок для індивіда, і психотехнології ЗМІ, і логіка, що нічого не щадить, але при цьому здійснює поступову, толерантну соціалізацію індивіда. Постмодерністська спокуса – це *destruction cool* (холодне руйнування) соціуму через ізоляцію, здійснювану за допомогою гедонізму, інформації та відповідального відношення; останнє визначається тим, що кожен розпоряджається власним досвідом і несе відповідальність за своє життя. Навіть достаток товарів і заохочення потреб приводить до перемоги особистісної самостійності: «Споживання змушує людину саму піклуватися про себе, наділяє її почуттям відповідальності; воно являє собою систему неминучої участі всупереч звинуваченням, висунутим проти суспільства спектаклю і пасивності» [5, с. 163]. Вилучення суб'єкта з метафізичної системності й остаточна втрата абсолютності свого Я не означає втрату відповідальності або втрату сумління; навпаки, відповідальність провокує власну абсолютність. У зв'язку з цим Ж.-Л. Нансі пише про безмежну відповідальність: з одного боку, існує необмежена взаємозалежність людей і речей, природи й історії, інформацій і рішень і, з іншого боку, – суб'єкт відповідальності, себто кожний з нас і ми усі в цілому. Відповідальність так званої «інтелігібельної» особистості перехрещується з відповідальністю світу. Наше існування доступне смислу, який не підкоряє існування, але перевершує його. Абсолютна відповідальність надає смислу всієї міради можливостей, – і, можливо, сам смисл створюється цими можливостями. Тому, пише Ж.-Л. Нансі, ми можемо сказати разом з Ж. Дерріда: «Совість обмеженої відповідальності – це «чиста» совість, і «чиста» совість – це заперечення совісті» [6, с. 314].

На безглуздість поняття «чиста совість» вказує і Г. Тульчинський, який розглядає вживання даного словосполучення у двох варіантах. У першому люди хочуть показати свою непричетність до будь-якого зла: «Моя совість чиста, я зробив усе, що міг». Це означає відхід від відповідальності, тому що совість – це виявлення споконвічної відповідальності людини, відсутності в неї алібі у бутті. В іншому випадку про чисту совість говорять, щоб показати чистоту задуми: «Я не задумував зла, моя совість чиста». Але ніхто не замислює зла, тому що воно походить від зіткнення воль, від заперечення добра інших людей. Будучи винятково людським зрізом буття, совість виступає голосом свободи, у той час як горезвісна «чиста» совість – це свобода, що мовчить. Визнання своєї совісті як нечистої є визнання своєї відповідальності, свого не-алібі в бутті, а отже – свободи [8, с. 215-218].

Повністю погоджуючись с автором, підкреслимо, що почуття особистої відповідальності нерозривне з усвідомленням особистих можливостей. Невипадково вимога відповідальності пов'язується багатьма західними мислителями, у тому числі – прихильниками практичної філософії, з етикою майбутнього: «Принцип відповідальності – новий вид етичних запитів, новий вид повинного» [12, с. 3]. І, хоча філософія постмодерну підозріло ставиться до поняття *належного*, принцип відповідальності не відкидається, а приймається нею як умова вибору способу

існування. Постмодернізм наполягає на відповідальності людини навіть за відсутність відповідей або їх розсіювання.

У даному контексті цілком коректно застосувати східне повчання: «Усвідомлення неможливості є початок усякої можливості» [11, с. 64]. Дійсно, все починається зі свідомості, котра не хоче упокоритися тому, що звично вважається неможливим, та завзято шукає засоби його подолання. Відкидаючи в собі те, що негідно справжньої особистості, і турбуючись про те, що поки перебуває в проекті, людина націлюється на інтенсивне самоздійснення, в якому свобода невід'ємна від відповідальності.

Проблема свободи вибору та відповідальності особистості у рамках «людина – система» була оригінально інтерпретована відомим американським психологом і політичним філософом, професором Стенфордського університету П. Зимбардо. В 1971 р. він поставив знаменитий експеримент, що увійшов в історію ХХ ст. за назвою «Стенфордський тюремний експеримент (СТЕ)». Це була доба бурхливих подій – війни США у В'єтнамі, студентських хвилювань, антивоєнних акцій, скандальних викриттів, пов'язаних із фактами, що розкрилися стосовно катувань над ув'язненими. П. Зимбардо вирішив провести дослідження з метою виявити сховані причини насильства в місцях ув'язнення. Він поставив питання: «Що зумовлює наші добрі й злі вчинки? Чому нормальні, освічені, соціально адаптовані люди стають катами? В чому полягає причина – в їх особистих якостях, себто в їх «злій» природі або, можливо, людина – це продукт ситуації, моменту, юрби?» [2]. Для проведення експерименту були відібрані двадцять добровольців із числа студентів, що навчалися в різних університетах й були незнайомі один з одним. Усі вони були психічно здоровими, належали до середніх шарів суспільства, позитивно характеризувалися за місцем навчання. Методом жеребкування вони розділилися на дві групи – «ув'язнені» та «охоронники». Протягом двох тижнів вони повинні були виконувати свої ролі в спеціально обладнаному приміщенні Стенфордського університету, максимально наближеному до умов справжньої в'язниці. За участь в експерименті вони одержували грошову винагороду; крім того, було застережено, що кожний з них у будь-який момент може вийти з експерименту. Були розроблені правила поведінки «ув'язнених» і «охоронників», причому останнім заборонялося застосовувати фізичне насильство. Скрізь були встановлені камери схованого спостереження, що фіксували дії «ув'язнених» і «охоронників».

Результати були приголомшуючі. За кілька днів «охоронники» перетворилися на садистів, а «ув'язнені» – на зневірених жертв. Експеримент довелося припинити на шостий день через побоювання за психічне здоров'я так званих «ув'язнених». Ще раніше двоє учасників були достроково виведені з експерименту по тій же причині.

Що ж відбулося в цій штучній в'язниці? «Охоронники», відчувши владу, стали по-справжньому знущатися над «ув'язненими». З кожним днем їх агресія наростала, здобуваючи форми витонченого, непристойного глузу. Всупереч очікуванням експериментаторів, «ув'язнені» не об'єдналися в протистоянні «охоронникам» і не спробували відстояти свої права. Навпроти, підкоряючись необгрунтовано жорстоким наказам, вони настільки впали духом, що жоден з них навіть не скористався правом добровільно вийти з експерименту. І ті, й інші настільки звикли до своїх ролей, що уявлювана в'язниця практично стала реальною.

Експеримент дозволив зробити висновок про величезне значення ситуаційних сил, що впливають на кардинальну зміну внутрішніх установок і поведінкових реакцій людей. На думку П. Зимбардо, у масштабах держави ці ситуаційні сили створюються ідеологією, що часто маніпулює такою тезою, як загроза національній безпеці. У цьому випадку створюється образ ворога, до якого незастосовні принципи гуманності.

Гуманістичні відносини – це відносини «Я – Ти», що припускають установлення невідчужених, автентичних зв'язків між людьми. Дегуманізовані відносини – це відносини «Я – Воно» (або «Я – Це»), коли інша людина сприймається як об'єкт, призначений для утилітарного використання, як нижчий, «недолюдина», «тварина». Дегуманізація полегшує образливі й деструктивні дії стосовно того, хто опинився в ролі «об'єкта». Цьому сприяють ярлики, стереотипи, пропагандистські гасла [2].

Найважливіший урок СТЕ, на думку П. Зимбардо, полягає в тому, що Ситуацію створює Система. Вона забезпечує узаконену підтримку, владу й ресурси, завдяки яким виникають ті чи інші ситуації. До ситуаційних факторів, що сприяють дегуманізації, автор експерименту зараховує нав'язану віру в образ ворога, дух товариства в групі, можливість почувати себе обраними (в «зграї») і звідси – підвищення самооцінки, нагороди й почесні за виконання завдання, постійний тиск начальства. Також він указує на такий важливий фактор, як деіндивідуація: суб'єкт стає «анонімним», стираються індивідуальні відмінності, знімається особиста відповідальність. Анонімності сприяє особливий одяг і екіпірування: у СТЕ поведінка «охоронників» починала мінятися вже після одягання у відповідну уніформу, до якої додавалися дзеркальні окуляри, кийки, наручники й т.п. У цьому випадку починає стиратися межа між особистістю й роллю. Подібний процес вживання в роль призводить до ослаблення самоконтролю й дозволяє забути про свої колишні ціннісні настанови [2].

Дійсно, анонімність диктує спрощені правила життя; у результаті соціум постає самодостатньою силою, що автоматично знімає з індивіда почуття відповідальності. Маска, справедливо стверджує П. Зимбардо, міняє сутність людини, особливо в ситуації протистояння. Війна дає офіційний дозвіл убивати, і в 90% випадків воїни, що вбивали й катували, змінювали або ховали свою зовнішність [2]. Точно так учасники СТЕ, що надягали маску «охоронників», дозволяли собі знайти іншу сутність. Такому ж процесу деіндивідуації піддалися й стенфордські «ув'язнені», знеособлені й однаковими робами із привласненими їм номерами, і необхідністю підкорятися встановленим правилам, і нездатністю об'єднатися проти диктату «охоронників».

Катування й насильство, переконаний автор СТЕ, можуть виникнути в будь-якій країні, де виникає наполеглива ідея про загрозу національній безпеці. У цих умовах цілком нормальна людина стає злочинцем. Існує й «зло бездіяльності», коли свідки злодіянь стають пасивними спостерігачами, мовчання яких змушує злочинців думати, що їх дії схвалюються. Так було й у Стенфордській «в'язниці», де діям найбільш жорстоких «охоронників» не перешкоджали їхні колеги, котрі не приймали особистої участі в знущаннях над «ув'язненими».

Очевидно, відзначає П. Зимбардо, людина первісно не зла і не добра; імпульс до зла й імпульс до добра в комбінації складають фундаментальний дуалізм людської природи. Груповий конформізм і підпорядкування авторитету можуть задушити особисту ініціативу. Головна сила – це влада соціальної ситуації. Справа в тому, що звичайно когнітивний контроль направляє нашу поведінку в соціально бажаному й індивідуально прийнятному напрямку. Але, опинившись у ситуації, коли когнітивний контроль заблокований або перекошений, люди втрачають почуття провини, сорому, страху. Вони не відчують мук совісті й не думають про зобов'язання. Потрапивши в капкан дегуманізації, люди починають уважати, що інші – «не люди». Змінюється золоте правило моральності, що повідає: «Роби з іншими так, як ти прагнеш, щоб робили з тобою». Тепер це правило звучить так: «Роби з іншими так, як прагнеш». Відповідальність перекладається на інших («я тільки виконую наказ» або «я лише виконую свій обов'язок»). Минуле й майбутнє втрачають своє значення. Зовнішнє домінує над внутрішнім, можливе й доступне – над правильним і справедливим.

Моральний компас особистості виходить із ладу; вона тимчасово опиняється в нескінченному *сьогодні* й не думає про наслідки своїх дій [2].

Що ж потрібно робити людині, яка потрапила у владу ситуаційних сил, щоб не втратити себе як особистість? Насамперед, уважає П. Зимбардо, треба вміти визнавати свої помилки, проявляти пильність, цінувати власну незалежність і стверджувати свою унікальність, не підкорятися несправедливій владі, пручатися підступам системи. Завжди слід включати критичне мислення та не дозволяти бездумно втягнути себе у сумнівну ситуацію. Не можна давати право іншим применшувати нашу індивідуальність, перетворювати людину на гвинтик, на об'єкт. Необхідно вміти визначати, коли можна додержуватися групових норм, а коли краще їх відхилити. Уповати не на всезагальну, а на особисту відповідальність означає тримати в руках кермо свого життя. «Щоби не піддаватися небажаному соціальному впливу, треба підтримувати почуття особистої відповідальності та в будь-якій ситуації відповідати за власні дії. Тоді ми не будемо сліпо підкорятися владі. Ми будемо пам'ятати, що колективна відповідальність просто маскує нашу співучасть у сумнівних діях» [2]. Тому вкрай важливо намагатися змінити будь-які соціальні умови, в яких люди відчують себе анонімними. Треба бути пильним до так званого «обрамлення», до всіляких лозунгів та розхожих образів. «Позбувайтеся негативних стереотипів і спонукуйте до цього інших: якщо слова, прізвиська та жарти когось висміюють, вони можуть бути руйнівальними» [2]. Не слід жертвувати особистими й громадянськими свободами заради ілюзії безпеки, тому що жертви будуть реальними й негайними, а безпека – віддаленою й ілюзорною. Варто бути готовим на ризик і, не піддаючись груповому мисленню, бити тривогу й шукати односторонців. «В будь-якій ситуації, – радить П. Зимбардо, – намагайтеся розпізнавати тих, чия влада заснована на професіоналізмі, мудрості, старшинстві чи особливому статусі, що заслуговує поваги, й тих, чий авторитет не заснований ні на чому, і хто вимагає покори, не маючи на то вагомих підстав. У королівську мантію часто виряджаються псевдолідери, лжепророки, шахраї, самовпевнені особи, яких не тільки не треба поважати, але яким просто не можна підкорятися і слід відкрито протистояти» [2].

Людині, яка опинилася в дегуманізованій ситуації, необхідно прийняти установку: я відрегулюю своє сприйняття часу, щоб не потрапити в пастку «вічного тепер». Коли ми забуваємо про зобов'язання, які дали в минулому, і про майбутню відповідальність, ми стаємо вразливими для ситуаційних спокус. Треба пам'ятати, що людина здатна включати й виключати свої моральні принципи. Регулюючи своє сприйняття часу на протигагу ситуаційним факторам, ми зберігаємо той внутрішній стрижень, який дає нам енергію для протистояння злу. «Щоб нас не віднесло потоком, коли оточуючі поведуться образливо або безвідповідально, потрібно згадати про час, вийти за рамки гедонізму або фаталізму, орієнтованих на «тут і тепер»... Пам'ятайте про минуле, пов'язане з вашими особистими цінностями й нормами. Коли ваша часова перспектива включає й минуле, й сьогодення, й майбутнє, причому залежно від ситуації й задачі, що стоїть перед вами, можна спиратися на кожний із цих періодів, вам простіше діяти відповідально й мудро, чим коли наше сприйняття часу обмежене лише одним або двома періодами. Коли минуле й майбутнє поєднуються, щоби стримати крайнощі теперішнього, ситуація втрачає владу» [2].

П. Зимбардо нагадує, що у добу другої світової війни в багатьох країнах люди різних національностей, ризикуючи життям, ховали євреїв від нацистів. Вони спиралися на моральні принципи, придбані в минулому, і ніколи не випускали з уваги майбутнє. Вони знали, що, рано чи пізно, будуть згадувати цю жахливу ситуацію, і їм доведеться запитати у своєї совісті, чи не піддалися вони страху й соціальному тиску.

Зло – це похила площина; опинившись на ній, можна легко скотитися вниз. Великі зlodіяння завжди починаються з маленьких кроків, які уявляються непомітними.

Здається, рекомендації автора СТЕ досить повчальні, хоча можна сперечатися і щодо необхідності цього жорстокого експерименту, і відносно позиції самого дослідника, котрий впродовж декількох діб лише спостерігав, не втручаючись у хід подій. Показово, що П. Зимбардо визнав свою особисту відповідальність за реалізацію та результати СТЕ. Безперечно, влада соціальної ситуації – це дійсно велика сила, можливостями якої не слід зневажати. У цьому зв'язку установка екзистенціалізму на моральний вибір, котрий у будь-якій ситуації визначається внутрішнім моральним стрижнем людини, уявляється надмірно максималістською. Тому й відома максима Ж.-П. Сартра «Людина приречена на свободу» страждає зайвою категоричністю. Можна погодитися з тим, що індивід, безперервно «обираючи» свої вчинки, повинен затвердити себе як особистість, а не як явище з юрби. Але не слід применшувати роль тих самих обставин, у капкані яких, вільно або мимоволі, може опинитися людина. У дегуманізованих ситуаціях соціальні сили дійсно можуть гнучко спонукувати пересічних людей робити вчинки, які виходять за рамки припустимого.

Виникає питання: який висновок з вищевикладеного можна зробити нам, людям, що не тільки завважують катастрофічні наслідки планетарних контроверз, але й перебувають в серцевині громадянської незлагоди? Відповідь очевидна: у будь-якій проблемній ситуації ми повинні мислити критично й не заглушати голос тієї самої совісті, котра за визначенням не може бути «чистою». Коли ми стверджуємо: «Я не можу поступитися принципами», або кажемо: «Я не можу цього зробити, як я потім буду дивитися в очі людям?», – це означає, що ми уникаємо пастки сьогодення, тому що пам'ятаємо минуле й думаємо про майбутнє. Нам завжди дається свобода бути неморальними чи імморальними, і саме це зумовлює нашу моральну свободу. Як говорили давні римляни, «*debes, ergo potes*» – «якщо повинен, значить, можеш». Цей девіз можна й перефразувати: «якщо можеш, значить, повинен». В остаточному підсумку і окрема доля, і план історії залежать від людини, яка шанує звичаї, створює закони й будує суспільство. Всяка війна, знищуючи людей як творців історії, стає руйнівним фактором буття. Легко починаючись, війни важко закінчуються. У свій час Лао-цзи оголосив великим лицемірством розмови про гуманізм і правосуддя в умовах війни. Він писав, що, подібно до того, як у родині під час розбрату починаються вимоги «синовньої шанобливості» та «батьківської любові», у державі, де панує безладдя, з'являються гасла «патриотизму» та «любові до вітчизни». Китайський мудрець застерігав: «Де побували війська, там ростуть терник і колючки. Після більших війн наступають голодні роки» [4]. На жаль, гордість тих, хто не може нічого створити, нерідко зводиться до руйнування. В такому випадку свобода особистості обертається свавіллям, а відчуття відповідальності підмінюється перекрученим розумінням належного.

Світ людини, справедливо вважає З. Оруджев, не можна повністю розділити на зовнішній і внутрішній. Індивід не може відгородитися від епохи, тому що вона, завдяки Логосу, вже «сидить» у ньому. Особистісний вибір детермінований накопиченим минулим, певним способом мислення епохи. «*Моя воля буде тим мостом, по якому мій спосіб мислення виходить у зовнішній світ, щоби впливати на нього у формі моєї предметної практики*» [7, с. 396]. Епоха не детермінує суб'єктивний світ людини, а, навпаки, залежить від нього. Більше того, впевнений автор, епоха «сидить» *усередині* людини і є її зовнішнім проявом. Ми прямуємо від світу абсолютних полярностей у світ проміжних ланок і гармонії. «І якщо хтось був згодний із твердженням: *Tempora mutantur et nos mutamur in illis* (часи змінюються, і ми

змінюємося разом з ними – лат.), то він повинен тепер перефразувати його: «Часи змінюються разом із нами» [7, с. 399].

Не можна не погодитися з даним твердженням автора. Дійсно, людина не є пасивним спостерігачем подій, що здійснюються навколо її. Порядність полягає не в тому, щоб удержуватися від зла і насильства, а в тому, щоби усвідомлено їм протистояти. Діяльна, творча натура змінює світ, хоча й, на жаль, не завжди до кращого. В умовах дегуманізованих ситуацій ця здатність людини проявляється найбільш рельєфно. Тому нам потрібна гнучкість мислення, відкритість до його різноманітних форм, яка сприяє людському спілкуванню. Якщо ми здатні заглянути в майбутнє й оглянути прийдешність, ми осягаємо свої можливості, отримуємо свободу та реалізуємо себе в особистій відповідальності.

Отже, з вищевикладеного можна зробити наступний висновок.

Розгляд проблеми свободи й відповідальності особистості в умовах дегуманізованих соціальних ситуацій дає підставу для позначення цієї проблеми як складної, суперечливої та дуже злободенної. З одного боку, влада ситуаційних сил, які створюються Системою, дійсно може змінити моральні установки та, відповідно, поведінку людей. В умовах війни між суб'єктами неминуче зміцнюються дегуманізовані відносини, котрі диктують взаємні деструктивні дії. З іншого боку, ціннісні орієнтири, які одержані в минулому та впливають на проєкцію майбутнього, дають суб'єктові можливість зберегти себе як особистість. Здатність людини на моральні або неморальні вчинки забезпечують їй як індивідуальну свободу вибору, так і безмежну відповідальність за свої дії. Сприймаючи свободу в її спокусах і водночас – у її загрозі, індивід здійснює довільний вибір, і варіанти, які йому пропонує наявне буття, трансцендують цей вибір відповідно до власного поведінкового орієнтира. Лише філософія діалогу, що відкидає насильство як спосіб вирішення соціально-політичних проблем, спроможна запобігти дегуманізації нашого суспільства та зберегти автентичні зв'язки між людьми.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку зумовлюються не тільки необхідністю вивчення небезпек сучасних світових конфліктів, але й загроз, які завдає воєнне протистояння на наших теренах, що залегає непевно тривалими термінами.

Список використаної літератури

1. Аббаньяно Н. Экзистенция как свобода / Н. Аббаньяно // Вопросы философии. – 1991. – № 8. – С. 145-157.; Abbaniano N. Ekzystentsyia kak svoboda / N. Abbaniano // Voprosy fylosofyy. – 1991. – № 8. – S. 145-157.

2. Зимбардо Ф. Д. Эффект Люцифера. Почему хорошие люди превращаются в злодеев / Ф. Зимбардо // [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.labirint.ru/books/385136/; Zymbardo F. D. Effekt Liutsyfera. Pochemu khoroshye liudy prevrashchaiutsia v zlodeev / F. Zymbardo // [Электронный resurs]. Rezhym dostupa: www.labirint.ru/books/385136/

3. Киркегор С. Гармоническое развитие в человеческой личности эстетических и этических начал // Киркегор С. Наслаждение и долг. / Пер. с датского П. Ганзена; Подгот. текста и коммент. И. Булкиной, А. Мокроусова. Издание третье. – К.: Air Land, 1994. – С. 225-419.; Kyrkehor S. Harmonycheskoe razvytye v chelovecheskoi lychnosty estetycheskykh y etycheskykh nachal // Kyrkehor S. Naslazhdenye y dolh. / Per. s datskoho P. Hanzena; Podhot. teksta y komment. Y. Bulkynoi, A. Mokrousova. Yzdanye trete. – K.: Air Land, 1994. – S. 225-419.

4. Лао Цзы. Дао дэ Цзин / Лао Цзы // [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.lib.ru/POECHIN/lao1.txt; Lao Tszy. Dao dэ Tszyin / Lao Tszy // [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.lib.ru/POECHIN/lao1.txt
5. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме / Ж. Липовецки: Пер. с франц. В. В. Кузнецова. – СПб.: Владимир Даль, 2001. – 331 с.; Lypovetsky Zh. Era pustoty. Esse o sovremennom yndyvdualyzme / Zh. Lipovetsky: Per. s frants. V. V. Kuznetsova. – SPb.: Vladymyr Dal, 2001. – 331 s.
6. Нанси Ж.-Л. В ответе за существование / Ж.-Л. Нанси // Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века. / Пер. с фр. – Томск: Водолей, 1998. – С. 306-316.; Nansy Zh-L. V otvete za sushchestvovanye / Zh.-L. Nansy // Yntentsyonalnost y tekstualnost. Fylosofskaia mysl Frantsyy XX veka. / Per. s fr. – Tomsk: Vodolei, 1998. – S. 306-316.
7. Оруджев З. М. Способ мышления эпохи. Философия прошлого / З. М. Оруджев. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 400 с.; Orudzhev Z. M. Sposob myshleniya epokhy. Fylosofyia proshloho / Z. M. Orudzhev. – M.: Edytoryal URSS, 2004. – 400 s.
8. Тульчинский Г. О чистой совести и бессмысленности обоих ее смыслов / Г. Тульчинский // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 3-4. – С. 215-218.; Tulchynskiy H. O chystoi sovesty y bessmyslennosti oboykh ee smyslov / H. Tulchynskiy // Filofska i sotsiolohichna dumka. – 1995. – № 3-4. – S. 215-218.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл: Сборник: Пер. с англ. и нем. / Общ. ред. Л. Я. Гозмана, Д. А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 366 с.; Frankl V. Chelovek v poyskakh smysla / V. Frankl: Sbornyk: Per. s anhl. y nem. / Obshch. red. L. Ya. Nozmana, D. A. Leonteva. – M.: Prohress, 1990. – 366 s.
10. Шелер М. Человек и история // Шелер М. Избранные произведения: Пер. с нем. А. В. Денежкина, А. Н. Малинкина, А. Ф. Филиппова / Под ред. А. В. Денежкина. – М.: Гнозис, 1994. – С. 70-97.; Sheler M. Chelovek y ystoryia // Sheler M. Yzbrannyye proyzvedeniya: Per. s nem. A. V. Denezhkyna, A. N. Malynkyna, A. F. Fylyppova / Pod red. A. V. Denezhkyna. – M.: Hnozys, 1994. – S. 70-97.
11. Шри Ауробиндо. Мысли и озарения // Шри Ауробиндо. Час Бога. Йога и ее цели. Мать. Мысли и озарения. / Пер. с англ. В. Г. Баранова, А. А. Шевченко, А. А. Чеха. – Л.: Савитри, 1991. – С. 61-78.; Shry Aurobyndo. Mysly y ozarenyia // Shry Aurobyndo. Chas Boha. Yoha y ee tsely. Mat. Mysly y ozarenyia. / Per. s anhl. V. H. Baranova, A. A. Shevchenko, A. A. Chekha. – L.: Savytry, 1991. – S. 61-78.
12. Jonas H. Prinzip Verantwortung – zur Grundlegung einer Zukunftsethik / H. Jonas // Zukunftsethik und Industriegesellschaft (Hrsg. von Mever Th., Grebing H.). – München: Schweitzer, 1986. – S. 3-14.; Jonas H. Prinzip Verantwortung – zur Grundlegung einer Zukunftsethik / H. Jonas // Zukunftsethik und Industriegesellschaft (Hrsg. von Mever Th., Grebing H.). – München: Schweitzer, 1986. – S. 3-14.
13. Sartre J.-P. Situations VIII. / J.-P. Sartre. – P.: Callimard, 1972. – 460 p.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

N. Yemelyanova

FREEDOM AND RESPONSIBILITY OF A PERSONALITY IN THE CONTEXT OF DEHUMANIZED SOCIAL SITUATIONS

In the article the problem of correlation between freedom and responsibility in the context of social situation which causes dehumanization of human relations has been analyzed. Personal abilities in social situations which provoke alienation and make people to

ignore humanistic norms of life have been investigated. The views of the representatives of classic and non-classic philosophers on the problem of freedom and necessity, freedom and responsibility have been analyzed. It has been emphasized that the problem of freedom and responsibility implicitly existed in the ideas of many thinkers from Antiquity to Modern has been actualized in moral philosophy of I. Kant who stressed the imperative status of personal choice and individual responsibility. German classics spread the notion of freedom also on the sphere of political life. But the central place the problem of freedom and responsibility was given by the representatives of existentialism – S. Kierkegaard, J.-P. Sartre, E. Fromm and other thinkers. From their point of view the exterior is situated in the inner subjective experience but at the same time it stays open to the exterior as a source of new opportunities. It has been pointed out the fact that postmodern philosophy accepts the principle of responsibility as a precondition of choice of a way of existence and persists on human responsibility even for absence of answers.

The problem of free will and responsibility in the opposition “man – system” has been illustrated by The Stanford prison experiment Ph. Zimbardo. The preconditions of dehumanized social situations and personal actions have been analyzed. It has been concluded that the System creates situational forces which change moral principles of people and have real power. In the context of war between social subjects it is impossible to avoid dehumanized relations which form destructive actions. In the same time axiological orientations which had been assimilated by a person in the past influence on the projections of the future and help to withstand to the process of dehumanization. Human ability to moral and immoral behavior is a basis to both individual free will and great responsibility for one’s free choose. It has been stressed that only the philosophy of a dialogue which denies violence as a method of solve of social and political problems is able to prevent a society from dehumanization and preserve authentic human relationships.

Key words: *Human, Freedom, Necessity, Responsibility, Person, Dehumanization, Social forces, Abilities, The Stanford prison experiment.*

УДК 17: 343.5:008:24:34:241.38

В. О. Радзієвський

СУБКУЛЬТУРНА ТЕОРІЯ У ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

У статті досліджені питання субкультур у культурно-філософському контексті. Зокрема, автор торкається питань вивчення сучасних субкультур, а в їх складі – проблем парадигми загальної теорії та історії субкультур у постмодерному дискурсі.

Ключові слова: *філософія, культура, субкультура, домінуюча субкультура, теорія та історія субкультур, культурологія, етика, естетика, історія.*

У наш час культурфілософське осмислення багатьох явищ набуває все більшого значення, а філософія культури заслуговує на увагу та актуальність. Якщо досліджувати культурологію, то до основних її теорій і напрямків відносять, зокрема, богословські й просвітницькі концепції культури, німецькі культурологічні школи, гегелівську теорію культури, культурологічні проблеми у філософії О.Шпенглера, людину і культуру у філософії М.Бердяєва, функціональні теорії культури (Б.Малиновський, К.Леві-Строс та ін.), концепції А.Тойнбі й П.Сорокіна, концепції

культурних коловоротів (Дж. Віко, М. Данилевський та ін.), теорії культури З. Фрейда і К. Г. Юнга, неофрейдистську теорію культури Е. Фромма, ігрову теорію культури тощо. Чимало уваги у філософії, соціології та культурології приділяється й такому явищу, як субкультура і давно постало питання комплексного висвітлення субкультурної теорії.

Опитування більше двох тисяч респондентів (у т. ч. студентів КНУКіМ) у 2010–2016 рр. переконувало у доцільності й навіть необхідності вивчення загальної теорії та історії субкультур. Аналіз відповідей студентів КНУКіМ (зокрема, студентів факультетів режисури і шоу-бізнесу, кіно і телебачення) у 2015–2016 н. р. підтвердив важливість дослідження субкультурної теорії цивілізації та культури, – як для теоретичного осмислення актуальних питань сучасної науки, так і для практичного розуміння соціокультурних реалій.

Мета статті – дослідження феномену субкультурної теорії як особливого дискурсу з позицій теоретичної рефлексії філософії культури.

Аналізом субкультурної теорії займалось чимало вчених (П. Артёмов, Г. Белоусова, С. Борисов, С. Бородіна, Н. Боженкова, В. Волков, В. Громов, Л. Духова, С. Левікова, Л. Мосієнко, В. Пирожков, О. Ростокінський, І. Саннікова, А. Соловійова, А. Флієр, К. Хоруженко, Ю. Черкасова, В. Чернищенко, П. Черноєв, Л. Шабанов, О. Шевелєв, В. Шемякіна, Л. Шабанов та ін.).

Чимало науковців (О. Старков, Н. Тищенко, С. Ярошенко та ін.) пропонували розуміння і пояснення окремих субкультурних явищ і процесів, які називали теоріями субкультур [3–7]. У окремих науковців (С. Родіонов та ін. [6; 7]) є твердження про тотожність між поняттями «теорія субкультур» і «субкультурна теорія». Точніше казати про загальну теорію та історію субкультур, що вивчає виникнення й існування субкультур й прогнозує їх розвиток, а її складові – теорія субкультур і субкультурна теорія [4; 5].

У багатьох авторів (Є. Більченко, О.З мановська, Ю. Легенький, В. Пирожков, А. Соловійова, О. Старков, О. Тищенко та ін.) можна прочитати про різні галузі, напрями, складові чи розділи культурології. З'явилися дискусійні частини культурології (історична, соціальна, педагогічна, музична, діалогічна, психологічна, літературознавча, юридична, релігійна і етнокulturологія, менш поширені – диференційна, порівняльна, деонтологічна, природнича, субкультурологія, медична культурологія і фітокультурологія). У 1992 р. В. Моляко виокремив «чорнобильську субкультуру», обговорювали й питання «постчорнобильської субкультури».

Субкультури існували з давніх часів, проте унаслідок становлення капіталістичних відносин, ускладнення соціокультурних процесів й диференціації у суспільстві виник більш яскравий «нормативний» зразок та більш виражені «еталони» субкультур.

Поширені твердження на зразок таких, як: «будь-яке співтовариство – носій певної субкультури» і «кожна культура є цілісним утворенням, що складається з множинності субкультур» і т. п. [1, с. 65–74]. Суспільство – це диференційований субкультурний простір з домінуючою(ими) субкультурою(ами) у яких є свої (різні, неоднозначні й часто неспівмірні, нерівнозначні) пріоритети, цінності, уподобання, ієрархія тощо. У субпросторі можуть бути градації, зокрема, за формальностями, соціальнозначущими функціями (внутрішньогрупові, міжгрупові, суспільні й соціальні наслідки їх діяльності) тощо. Якість, кількість, спрямування, ідеології субкультур у соціумі мають величезне значення (для консолідації, соборності, єдності тощо). А культура у ХХ ст. стала більш різноманітною, мозаїчною й ніби розчинилась у субкультурних варіаціях. Визначала розвиток соціокультурних процесів панівна

культура, в основі якої часто була певна (партійна, групова, станова, кланова тощо) «субкультура» [3; 5].

Ядром загальної теорії та історії субкультур є домінуючі субкультури як специфічний підкультурний (і другий культурний) мейнстрим. У зв'язку з соціокультурними подіями 2014–2016 рр. і трансформацією ментальної парадигми на окрему увагу у науковій рефлексії заслуговують поруч з домінуючими, відносно усталеними, «традиційними» субкультурами (вікові, девіантні, соціальні – субкультури багатіїв і бідних тощо) й нові субкультури з їх аксіосферами, зокрема: революційні та «військовоорієнтовані».

Сьогодні чимало вчених (І. Гофман, Н. Тищенко та ін. [6]) вважають, що тотальні інститути (тюрма, концтабір тощо), спільноти (тоталітарні секти тощо) і держави (СРСР тощо) з їх субправилами нівелюють особу. У наш час доцільно вивчати й не лише життя носіїв, але й «біографії» субкультур, їх історичні і сучасні глобальні, глокальні, локальні та інші аспекти, ракурси і конфігурації, контексти і значення. Важливою має стати теорія локальних взаємопереплетених субкультур. Але є і несформовані (і недоформовані) субкультуриподібні структури, де є лише ознаки і риси субкультур, що зближують їх з протосубкультурними явищами. Не рідко, коли локальні цінності субкультур починають претендувати на більшу загальність і універсальність, поширюючи свої цінності на інші спільноти [1, с. 71].

Субкультурна теорія вивчає процеси і явища у культурному житті, які дотичні до дискурсу субкультурної проблематики, проте не обмежуються суто субкультурою та її історико-теоретичними моделями та варіаціями. Іноді проблеми загальної теорії та історії субкультур і субкультурної теорії перехрещуються, перетинаються, дублюються, адже існують у суміжних площинах, побутують у спільному субкультурному полі та знаходяться у єдиному культурному просторі (наприклад, питання еволюції субкультури та її перспективи, субкультури у контексті цивілізаційного поступу та їх історичний аспект, теорія субкультур та еволюційна теорія, теорія контркультур та революційний розвиток). Субкультурна теорія не обмежується теоретизуванням і виходить на практичні та мега– і метатеоретичні рівні (субкультури як елементи цивілізаційних трансформацій, фундатори культурних процесів, субкультурна теорія цивілізації, а у широкій інтерпретації – субкультурна теорія культури тощо).

Субкультурна теорія цивілізації цілком узгоджується з усталеною аксіомою гуманітаристики: цивілізація сформувалася на тому етапі розвитку людства, коли відбулось соціокультурне розшарування в основі якого лежала саме специфіка субкультур. Більше того: субкультурна теорія цивілізації підтверджує цю наукову тезу. Ще у ході дискусії у 1958 р. в Чикаго, вчені запропонували три основні ознаки цивілізації як культурного комплексу: монументальна архітектура, писемність та міста [2, с. 85–86]. У більш широкому погляді ще й професійне, класове та інші (по суті прото- і субкультурні) розшарування суспільства на класи [1, с. 49]. Спеціалізація і урізноманітнення суспільства, створювала підстави для міркування не лише про субкультури професій й різних станів, але і про субкультурний аналіз [3].

Цивілізація як явище – це відносно молоде поняття, яке виникло тоді, коли відбулись культурні розподіли, диференціації, спеціалізації, професіоналізації тощо. Власне це (субкультурне різноманіття на основі не стільки станового, скільки субкультурного розподілу) визначило появу нелише нових ліній та векторів розвитку культури, а і численних соціально-політичних новацій та реалій. Визначальними стали не класово-формаційне розмежування та деформована стратифікація, а соціокультурне багатоманіття, викристалізоване у субутворення, субспільноти і субкультури

Зовнішня схожість «класової» та «субкультурної» теорій має й значні відмінності, включаючи проблеми еволюційного (ширше ін-, до-, та коневолуційного) і революційного моделей розвитку. Субкультурна теорія передбачає конкуренцію, змагальність, суперництво та боротьбу, проте не пропагує насильство. Субкультурний підхід також враховує й те, що поступ може бути не лише вперед і «до щастя», але і навпаки – до занепаду і регресу.

Субкультурна теорія, покладає пріоритетом соціокультурну еволюцію, проте, маючи у основі контркультурну складову, не може повністю заперечувати і революційний чинник. До певної міри, субкультурна теорія постає на певних цивілізаційних (ширше – культурних) зламах як субкультурно-контркультурна теорія розвитку (прогресу) [4; 5].

Субкультурна теорія по суті заперечує насилля і жорстокість, проте не може нівелювати їх, констатує наявність деструкцій як історичне й соціокультурне явище, а їх існування – як сумну данність й гірку реальність.

Якщо позицією вчених у СРСР було виділення формаційних типів, то субкультурна теорія проголошує більшу багатоманітність, складність та строкатість у соціокультурних процесах. Субкультурна теорія розвитку мирна та поступальна і лише у незначній мірі контр- та антикультурна як агресивна, сумбурна, дезгармонійна, провокативна та контраверсійна [3].

Субкультурна теорія не підміняє механічно соціальні страти субкультурами, але враховує, що суспільство є багатшаровим і різноплановим соціокультурним контингентом-конгломератом. Тим більше, що навіть у класовому підході одні й ті самі класи у різні періоди, у різних умовах і частинах світу часто виглядали неоднаково. Так, раби у давніх Єгипті, Індії, Римі і у Галії чи Британії займали різні соціальні позиції, як і пролетаріат у Німеччині, США, Росії та Китаї на початку ХІХ ст. і на початку ХХІ ст. – це не тотожні, хоча у дечому і близькі явища. У Давній Русі виділяють чимало субкультур (Р. Михайлова та ін.), проте наші, давньоруські «формаційні» реалії були відмінні не лише від далекосхідних, американських чи африканських, але і від західноєвропейських. Проте проблема не лише у «хронологічних», «територіальних» чи інших подібних обмеженнях.

Розвиток може бути прогресивним і регресивним. Але на певному етапі розвитку субкультурне середовище може досягнути свого рівня, міри та ступеня досконалості, тобто «дозріти», і потім, – «вибухаючи», переродитись (у т.ч. згідно з законами діалектики), «народжуючи» цивілізацію [4; 5].

У контексті субкультурної теорії цивілізації (ширше – і культури) важливим є й субкультурний аналіз як багатогранний та багатоаспектний чинник [3]. Він може розглядатись і як багатовимірне явище (метод, предмет, поняття тощо [3]). Субкультурний аналіз як метод стає джерелом вивчення субкультур, а як поняття розглядається стосовно рівня та сутнісного розвитку (від особистості до всепланетарності) індивіда, групи, верстви, суспільства, держави чи міждержавного, міжсуспільного чи іншого особливого утворення (наприклад, раби на різних континентах, кріпаки у різних суспільствах як специфічний стан тощо). На рівні особи субкультурний аналіз допомагає у різних площинах та сферах (у т.ч. на свідомому, підсвідомому, інтуїтивному, чуттєвому, міжсвідомому, напівсвідомому та безсвідомому рівнях [3]) зрозуміти внутрішні мотиви, уподобання, наміри, спрямування, симпатії–антипатії, сенси, пріоритети, ціннісні комплекси, ідеали та зразки, взірці для наслідування та моделі поведінки, аксіологічну і діяльнісну сфери тощо). На суспільному рівні цей аналіз дає можливість побачити різновекторність соціума, зробити його субкультурні діагностику і характеристику [4; 5].

Субкультурна теорія цивілізації спирається на субкультурний аналіз, який неможна ототожнювати з психоаналізом (у них наявні лише окремі подібності при дослідженні окремих індивідів). Субкультурний аналіз – це соціоаналіз (у т. ч. соціологія, соціальна психологія, але й культурфілософія).

Субкультурний аналіз є одним з показників, інтерпретаторів та визначальників для кращого розуміння субкультурних теорій цивілізації і культури. Субкультурна теорія цивілізації (у її більш широкій інтерпретації – субкультурна теорія культури) одна з оригінальних вітчизняних теорій, яка має значні теоретичні підвалини (у т. ч. різноманітні теорії субкультур різних авторів ХХ ст.) та історичні витоки (хронологія існування субкультур тощо).

Субкультурний аналіз може здійснюватись при дослідженні певної цивілізації, країн, суспільств, країни, суспільства, груп, групи осіб, особи. Він може включати не лише аспекти аналізу й інших логічних операцій, але і деякі казуси, курьйози, «подвійні сенси», «дементалізації» тощо.

Субкультурна теорія (ширше, субкультурноконтркультурна теорія, бо контркультурний чинник є другорядним, часто незначним) спирається на складний рух не просто прямолінійний розвиток, а враховує спіралі, зігзаги, цикли, навіть кола та інші нелінійні моделі поступу й розвитку. При цьому значення має й ідеологічний чинник та його світоглядна спрямованість. Небезпечним є те, коли аксіологічна сфера є латентною, завуальованою. Проблема не лише у підміні понять, категорій, значень та сенсів. Постає тема соціокультурної парадигми, релігії та релігійності (інколи як квазірелігії та квазірелігійностіна прикладах віри у комунізм чи інше «захмарне» майбутнє у вигляді чергової локальної, регіональної чи глобальної утопії) [4; 5].

Субкультурна теорія та її субкультурний (як і традиційно поширений цивілізаційний) підхід ґрунтується на досвіді людства та на загальнолюдських цінностях. Субкультурний підхід за багатьма параметрами є близьким до цивілізаційного і є природним гуманістичним підходом.

Субкультурна теорія прояснює різні питання. Так, теорія М. Мід про типи культури узгоджується з нею і нагадує «доленосне» значення колись «нової» комуністичної молоді у 20-х рр. ХХ ст. в СРСР і руйнації духовної спадкоємності. Проблеми, які на Заході виникли у 50-х рр. ХХ ст., у СРСР виникли раніше, коли передова «соціалістична» молодь «перевиховувала» батьків. Потім їх (перших «вихователів» своїх батьків) вже засуджуватимуть їх діти (з М. Хрущовим), а наприкінці ХХ ст. і їх онуки, а онуків – їх діти, правнуки «соціалістичної» молоді. Поставав непростий ціннісно-віковий конфлікт. Це відбувалось складніше, ніж на Заході: ХХ ст. – це феномен перехресних трансмісій (війна з традиційними цінностями, повернення до них та нова війна) – культурні «удари на удар». У СРСР вже активно відбувалась хвильова трансмісія, коли К. Манхейм лише припускав, що у період прискорення і соціальних змін, старше покоління стає сприйнятнішим до впливу молоді, у якої авангардистська свідомість і розрив із сталими способами освоєння досвіду, тобто відбувалося значне перепідпорядкування з усталених культурних правил і стереотипів до субкультурних вимог і норм.

Субкультурна теорія підтверджує тезу, що «субкультура стає по суті висхідним началом не лише в теорії культури, а й у філософській концепції історії» [1, с. 73] і що «проблема субкультур – найвагоміший аргумент у переосмисленні цілісної концепції культури; вона дає змогу простежити розвиток культури, її динаміку» [1, с. 73]. Можна сперечатись з приводу різних питань (про алогічність культурного розвитку, його «хаотичну» спіралевідність, концепцію Осьового часу як «стрибок» від лукавого тощо).

У ХХІ ст. науковці зазначають, що виникає нова екзистенційна межа: людина не лише змінює стать, а по-своєму «перевтілюється», стаючи тим, ким мріє і бажає (або майже таким). Відбувається не просто «зліплення» себе за уявою і подобою своєї мрії, свідомості та культури, а рукотворне «обожнення» чи майже «обожнення», принаймні у межах буття нової тілесності. За нових культурно-історичних реалій, за конкретно-темпоральних умов, у дусі «афтермодернічного» часу, цій надновітній «переробленій» істоті, «новому квазіадаму» може бути потрібна не «своя Єва», а інший «квазіадам» або ще більш радикальна конфігурація далека від традицій «Адам – Єва». Субкультури носіїв нових тіл ставатимуть все більш незвичайними, незвичними як за зовнішніми (внаслідок розвитку НТП і надмодифікацій тіл), так і за внутрішніми (їх цінності, ідеали, картини світу і сам їх світ) характеристиками, показниками і параметрами. Культурфілософія стає дотичною до диспутів про легке вдосконалення тіла (дивні пігулки, щеплення, пояси тощо). Легко досягнути мети хотіли завжди, але відомий лише один рецепт: праця. Труд робить нас досконалими і розумними, а почуття та емоції відрізняють людей від найновіших роботів. Хімічні та інші новітні засоби «щастя» часто мають небезпеки, як і таємні «корекції» людського тіла і природи у підпільних (немедичних) закладах.

Національні форми субкультур можуть відрізнятися, але гуманістичний зміст є необхідним. Відхилення від загальнолюдських цінностей породжують субкультури як деструкції. Найбільш динамічні субкультури – це своєрідний напрям «модних» (переважно молодіжних «шоуізованих» і інноваційних) субкультур, як і моди кінця ХХ і особливо початку ХХІ століття. Іноді варто акцентувати на сакральність, а не соціальність, святість, а не цінністність. У філософському контексті святий – це обраний, особливий, відокремлений, відділений, відсторонений, наддосконалий, духовний чемпіон.

У новій науковій рефлексії субкультурна модель може бути засадничою при побудові нових культурних відносин у світі для «афтерлюдини» чи «пост-постлюдини» й після (афтер)постгромадянського суспільства як нового культурно-історичного явища. НТР і НТП рушать вперед, створюючи небезпеки науково-технічних криз і бід (НТК і НТБ). Найвпливовіші нові субкультури, за певних обставин будуть активно «тиснути» на свій певний (за тих часів, місцевостей, за колом осіб тощо) культурний мейнстрим (тимчасовий, обумовлений історичними, соціальними та іншими реаліями, не вічний). Ці субкультури корегують соціокультурні процеси та їх результати (це може розтягнутись на десятиріччя). Як наслідок – культурне поле держави (регіону, континенту тощо) зазнає трансформацій.

Досліджуючи феномен субкультурної теорії як особливого дискурсу з позицій теоретичної рефлексії філософії культури, було зазначено важливість та особливості цієї теорії та її специфіку на прикладах субкультурної теорії цивілізації, субкультурного аналізу та деяких інших актуальних питань теорії сучасної культури у їх філософському контексті.

Список використаної літератури

1. Культурологія: теорія та історія культури : посіб. / за ред. І. І. Тюрменко. - 3-ге вид. перероб. та доп – Київ : ЦУЛ, 2010. – 370 с. ; Kulturolohiia: teoriia ta istoriia kultury : posib. / za red. I. I. Tiurmenko. - 3-tie vyd. pererob. ta dop – Kyiv : TsUL, 2010. – 370 s
2. Культурологія: українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін. ; за ред. М. М. Заковича. – 2-ге вид., стер. – Київ : Знання, 2006. – 567 с. ; Kulturolohiia: ukrainska ta zarubizhna kultura :

navch. posib. / M. M. Zakovych, I. A. Ziazun, O. M. Semashko ta in. ; za red. M. M. Zakovycha. – 2-he vyd., ster. – Kyiv : Znannia, 2006. – 567 s

3. Орлова З. Н. Культура и антикультура в процессе социализации личности : дис. ... канд. философ. наук : спец. 09.00.13 / Зинаида Николаевна Орлова ; Нижегородский гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского. – Нижний Новгород, 2004. – 185 с. ; Orlova Z. N. Kultura i antikultura v protsesse sotsializatsii lichnosti : dis. ... kand. filosof. nauk : spets. 09.00.13 / Zinaida Nikolaevna Orlova ; Nizhegorodskiy gos. un-t im. N. I. Lobachevskogo. – Nizhniy Novgorod, 2004. – 185 s.

4. Радзієвський В. О. Базові резонансні субкультури сучасної України : моногр. / В. О. Радзієвський. – Київ : Логос, 2014. – 664 с. ; Orlova Z. N. Kultura i antikultura v protsesse sotsializatsii lichnosti : dis. ... kand. filosof. nauk : 09.00.13 / Zinaida Nikolaevna Orlova ; Nizhegorodskiy gos. un-t im. N. I. Lobachevskogo. – Nizhniy Novgorod, 2004. – 185 s.

5. Радзієвський В. О. Про теорію та історію субкультур: нариси до субкультурології : моногр. / В. О. Радзієвський. – Київ : Логос, 2013. – 276 с. ; Radziievskiy V. O. Pro teoriiu ta istoriiu subkultur: narisy do subkulturolohii : monohr. / V. O. Radziievskiy. – Kyiv : Lohos, 2013. – 276 s.

6. Родионов С. В. Молодежные «электронные» субкультуры как социокультурный феномен : дис. ... канд. культуролог. : спец. 24.00.01 / Сергей Викторович Родионов; Саратовск. гос. технич. ун-т. – Саратов, 2000. – 161 с. : ил. ; Rodionov S. V. Molodezhnye «elektronnye» subkultury kak sotsiokulturnyy fenomen : dis. ... kand. kulturolog. : spets. 24.00.01 / Sergey Viktorovich Rodionov; Saratovsk. gos. tekhnich. un-t. – Saratov, 2000. – 161 s. : il.

7. Филянова В. Н. Политическая субкультура учащейся молодежи России второй половины XIX века : дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 / Владислава Николаевна Филянова; Моск. Гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Москва, 2005. – 187 с. ; Filyanova V. N. Politicheskaya subkultura uchashcheysya molodezhi Rossii vtoroy poloviny XIX veka : dis. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 / Vladislava Nikolaevna Filyanova; Mosk. Gos. un-t im. M. V. Lomonosova. – Moskva, 2005. – 187 s.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2016

V. Radziyevskyy

SUBCULTURAL THEORY IN PHILOSOPHICAL CONTEXT

Some issues of subculture in the philosophical and culturological aspects are analyzed in the article. In particular, the author touches upon the issues of the study and systematization of modern subcultures and in their composition – the problems of a subculture paradigm, a general subculture theory and history in the postmodern discourse.

The aim of this paper is to study the phenomenon of a subcultural theory as a special discourse from the perspective of theoretical reflection of the philosophy of culture.

Subcultural theory studies the processes and phenomena in cultural life, which relate to the discourse of subcultural perspective, but they are not limited to the subculture and its historical and theoretical models and variations. Sometimes the problems of general theory and history of subcultures and subcultural theory intersect and overlap are duplicated, because they are in adjacent planes, they are prevalent in the joint of the subcultural field and are located in the common cultural space (e.g. the evolution of subculture and its prospects, subculture in the context of civilizational development and its historical aspect, the theory of subcultures and the evolutionary theory, the theory of counter-cultures and revolutionary development). The subcultural theory is not restricted to theorizing and opens onto practical

and mega - and metatheoretical levels (subculture as elements of civilizational transformations, the founders of cultural processes, the subcultural theory of civilization, and in a broad interpretation – the subcultural theory of culture, and the like). The subcultural theory of civilization is consistent with the well-established axiom of humanities: civilization was formed at the stage of human development when vabulas socio-cultural stratification had been based on the specificity of subcultures. Moreover, the subcultural theory of civilization confirms this scientific thesis. Even during the discussion in 1958 in Chicago, scientists have proposed three main signs of civilization as a cultural complex: the monumental architecture, the written language and the cities. In the broader view, more professional, class and other (essentially proto - and sub-cultural) stratification of society into classes occurred. Specialization and diversity of society created the ground for reflection not only on the subculture of professions and different classes, but also on subcultural analysis.

The resemblance of “class” and “subcultural” theories have important differences, including evolutionary problems (wider in-, K-, and convoluting) and revolutionary models of development. The subcultural theory suggests competition, rivalry and struggle, but does not advocate violence. Subcultural approach also takes into account the fact that progress can only be forward and not “fortunately” but, instead, to the decline and regress. The subcultural theory holds priority in sociocultural evolution, however, having as basis a countercultural component; it cannot completely deny the revolutionary factor. To a certain extent, the subcultural theory occurs in certain civilizational (wider – cultural) ruptures as of subcultural theory of development (progress).

Subcultural analysis is one of the indicators, interpreters and Vitaclinika for a better understanding of subcultural theories of civilization and culture. The subcultural theory of civilization (in its wider interpretation – the subcultural theory of culture) is one of the original national theories, which has significant theoretical basis (including various theories of subcultures of various authors of the twentieth century) and historical origins (the chronology of the existence of subcultures and the like).

In the postmodern discourse there is a need for comprehensive, impartial and thorough study of the problems of the general theory of history and subculture that is quite a promising research (as an example – the development of subcultures in the world).

It has been found that Ukrainian scientists were engaged in the study of subcultures for more than one decade; there are different definitions of categorical parameters and interpretation of the essence of many subcultures. At the same time, the theory and history of subculture as well as the theory and history of culture is possible (and, in our view, should be) be analyzed in the context of, at least, history, philosophy and arts. The general theory of subcultures can be regarded as an interdisciplinary field of knowledge: as a historical reality, as a phenomenon of art, as a problem in the context of sociology and many other disciplines. The study confirmed that subculture can be learned through the prism of legal, educational, psychological, philological and other research. This paper makes an attempt to show the concept of subcultures domination as an important part of the subcultures concept for better understand the entire diversity of cultural processes and trends.

The author explores the phenomenon of the subcultural theory as a special discourse from the perspective of theoretical reflection of the philosophy of culture, the importance and peculiarities of this theory and its specificity in the examples of the subcultural theory of civilization, of subcultural analysis and some other pressing questions of the theory of modern culture in their philosophical context.

The practical significance. The formation of the concept of subcultures is based on the research of dominant subcultures, which promote the development of interest in Ukrainian culture of the world.

General theory and history of subcultures have become a leading humanities section, which can effect its consideration in various contexts (but primarily in a culturological one). The foundation, the core of the general theory of history and subcultures have become the dominant subculture, specific subcultures (and other cultural) and the mainstream kind of "gulf stream". At the same time, it is important to realize not only the features of different subcultures; many people understand that being a Ukrainian is happiness and responsibility.

Key words: *philosophy, culture, subculture, the dominant subculture, the theory and history of subcultures, culturology, ethics, aesthetic, history.*

УДК 111.852:929(450)Банфі

Ю. С. Сабадаш

ГУМАНІСТИЧНА ТА ЕСТЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ АНТОНІО БАНФІ

В статті розглядається філософська естетика А. Банфі. Аналізуються роботи філософа («Проблеми філософської естетики», «Мотиви сучасної естетики», «Естетичний досвід і життя мистецтва», «Нотатки з естетики», «Трансцендентальний принцип автономії мистецтва», «Щодо музичної естетики», «Проблеми і фундаментальні принципи філософської естетики»), які мають винятково важливе значення для реконструкції творчої еволюції А. Банфі.

Зазначено, що оскільки з усіх форм духовної діяльності людини мистецтво завжди було пов'язане з життям, а естетика була найважливішою формою соціальності, А. Банфі приходять до ідеї про необхідність теоретичної розробки, наукового обґрунтування та побудови філософії мистецтва і філософської естетики. Наголошено, що Банфі виробляє методологію в процесі критичного освоєння багатовікової філософсько-естетичної і художньої традиції. Своє завдання він бачив у тому, щоб виявити у творчості геніальних мислителів і художників зміст епохи, основні лінії духовного, культурного розвитку того або іншого суспільства, а то й людства в цілому.

Ключові слова: *культуротворення, гуманістична та естетична концепція, філософія мистецтва, художній світ, творча еволюція, цінності, культурні проєкції, естетичне виховання.*

Антоніо Банфі (1886–1957) – філософ, талановитий мислитель, який здійснював дослідження з теорії пізнання, логіки, історії філософії, гуманістики, етики, педагогіки, держави і права. Від його допитливого інтелектуального погляду не сховалося жодне більш-менш помітне явище світової культури. Принципово важливі процеси культуротворення ставали об'єктом його роздумів і, зрештою, після відповідного критичного опрацювання активно включалися в теоретичний ужиток. Слід зазначити, що естетична та гуманістична концепція А. Банфі недостатньо представлена українським науковцям. Переклад і видання окремих статей не охоплюють усієї спадщини італійського естетика, точка зору якого є визначальною для тих фахівців, які ототожнюють естетику з філософією мистецтва. Оскільки такий підхід поділяється далеко не всіма теоретиками, поглиблений аналіз ідей Банфі може внести в з'ясування зазначеної проблеми нові аргументи, чіткіше виявити всі існуючі «за» і «проти».

Над розробленням філософської естетики А. Банфі працював з 1937 по 1947 рік, коли на основі критичного аналізу філософських концепцій минулого і сучасності він

починає виробляти власну філософсько-естетичну методологію. У цей період А. Банфі публікує твори про філософсько-естетичні погляди Канта, Гете, Гегеля й інших видатних мислителів, а також пише низку важливих для його творчості нарисів, таких як «Проблеми філософської естетики», «Мотиви сучасної естетики», «Естетичний досвід і життя мистецтва», «Нотатки з естетики», «Трансцендентальний принцип автономії мистецтва», «Щодо музичної естетики», «Проблеми і фундаментальні принципи філософської естетики» та ін. Ці роботи, мають винятково важливе значення для реконструкції творчої еволюції А. Банфі. За його словами: «У цих нарисах розвивається схема філософської естетики; схема проста, але така, що освітлює, організує, розкриває себе в безкінечних дослідженнях, надає мисленню діалектичну структуру мистецтва, у якій роз'яснюються і концентруються актуальні проблеми художнього світу [1, с. 3]».

Як доскіпливий аналітик Банфі виявляє все найцінніше в тій або іншій філософсько-естетичній системі – будь-то система Канта, Гете, Гегеля чи іншого мислителя. Своє завдання він вбачав у тому, щоб виявити у творчості геніальних мислителів і художників зміст епохи, основні лінії духовного, культурного розвитку того або іншого суспільства, а то й усього людства. Так, розкриваючи внутрішню суперечливість кантівської «Критики здатності судження», А. Банфі простежує її генезис і встановлює її історичну роль та значення. «Збіг між гармонічно-доцільною структурою всесвіту та її естетичною значимістю, що бере початок у філософії Гребля і відноситься до всього неоплатонівського плину епохи Ренесансу, відроджується наприкінці XVII ст. у Шефтсбері, знаходить своє теоретичне обґрунтування в системі Лейбніца і містичне висвітлення в інтуїції Хемстерхуса, для того щоб із кантовою критикою постати в новому вигляді в романтичній думці [2, с. 219]». Торкаючись історичного значення кантівського вчення, Банфі зазначає: «Але те, що дотепер зберігає своє значення в кантівській естетиці – крім декількох геніальних і надзвичайно проникливих спостережень, – те, заради чого все ще звертається до неї сучасна думка, – полягає в чіткому визначенні проблеми філософської естетики, в зусиллі, спрямованому на з'ясування принципу самостійності естетичної сфери, в усвідомленні складного феноменологічного зв'язку останньої з духовним життям, особливо з конкретною і різноманітною реальністю мистецтва [2, с. 229]».

Досліджуючи зміст вчень Гегеля і Гете, Банфі зазначає, що гегелівська концепція має у своїй основі мотив революції духу, що відмітає будь-які претензії на абсолютну важливість позицій, установок, окремих цінностей теперішнього, обмежень, культурних проєкцій. Вона схиляється (і в цьому полягає її класичний універсалізм) до визнання ідеального царства без історичної своєрідності смаків, почуттів, суджень, де кожний стан дійсності набуває показового змісту, і звільняється від окремої історичної перспективи. А проблематика гегелівського духу лежить у взаємодії порядку ідеальних змістів і реальності. Тут знаходиться і початок безупинного прагнення до внутрішнього подолання формальної досконалості його класицизму через глибокий реалізм, як усвідомлення необхідності завзятої праці мистецтва, котре творить і будує, що є вищою й універсальною формою цих взаємовідносин. Те, що Гете розуміє під культурою, є саме це усвідомлення ідеальної значимості реального, зосередженого навколо мистецтва, значимості як безпосередності буття, відкритою і інтуїтивною стихійністю, у широкому сенсі – природою. З цього випливають деякі особливості гетевської культури і насамперед – її універсальність (Weltkultur), що піднімається над почуттями і прагненнями, над історичною обумовленістю того або іншого розвитку.

Аналіз філософсько-естетичних поглядів Гете приводить А. Банфі до висновку про те, що «гетевське усвідомлення культури є крайня межа процесу, що йде від Реформації, через Відродження, досягає Просвітництва і, втілюючи в життя його прагматичні

можливості, проектує його універсальність в плані байдужості, відчуженості від світу, де будь-яка реальність живе інтенсивним життям, але у відриві від своєї історичної долі. Немає сумніву в тому, що в другій половині XIX ст. реалізм посилюється і звільняється від гетевських чар, поступово роблячи ухил в бік практичної інтенціональності [2, с. 229]». Але вірним є також і те, вважає А. Банфі, що «гетевський мотив безсторонньої ідеалізації реального змісту, вільної і стихійної життєвості всупереч будь-якій оцінці створює фундаментальний художній критерій, панує над смаком і художньою творчістю, стоїть у підмурку нової філософії культури, від Дільтея до Зіммеля, і прагне, очищуючись, розчинитися в крайньому релятивізмі, багатому чуттєвістю і тонкою аналітичністю...[2, с. 229]».

Якщо для Гете, зауважує Банфі, людська культура має свою основу в свідомості зразкової значимості кожного аспекту живого всупереч властивості практичних оцінок деформувати його, а культурна дійсність створена з форм, відповідно до яких ця значимість дістає свого конкретного здійснення, то мистецтво є серед цих форм найбільш універсальною і радикально діючою. Воно перебуває в центрі культури як гарантія проти філістерства. Таким чином, феноменологія художньої рефлексії відбиває у Гете феноменологію усвідомлення свободи, тобто цінність людини.

Характерно, що коли криза сучасної культури з особливою силою підкреслює боротьбу різноманітних філософських шкіл і напрямків, А. Банфі пильно і скрупульозно вивчає західні філософсько-естетичні та культурологічні концепції, щоб через аналіз їхніх гносеологічних і соціальних коренів пробитися до реальних проблем, якими дихає і пульсує життя сучасного, пронизаного непримиренними протиріччями і соціальними катаклізмами світу.

Заслуговує на увагу конструктивність його дослідницької позиції: критикуючи різноманітні напрямки сучасної йому західної естетики і мистецтва, Банфі вказує, що сутність мистецтва повинна бути знайдена в глибинах буття і фундаментальних відносин життя. Дотепер у цій сфері панували два основні естетичні мотиви: романтизм і класицизм. «Усе інтерпретується у відповідності з двома принципами: романтизмом і класицизмом, діонісійським й аполлонівським [1, с. 25]». Дійсно, в сучасній західній естетиці мистецтво інтерпретується або романтично – як вираження вільної суб'єктивності (Лютцелер, Карліні, Бозанкет), як абсолютне Ніщо, як принцип вільної уяви (Сартр), або класично – як одкровення вічного ідеального порядку – абсолютний Розум, що управляє світом (Марітен), або як переплетіння цих двох мотивів – романтичного і класичного. Проте, як справедливо відзначає А. Банфі, сучасна метафізика мистецтва «лишає відкритою теоретичну проблему інтегрального бачення [1, с. 69]» і, як наслідок, залишається «вільний простір для філософської естетики [1, с. 71]».

Таким чином, приступаючи до побудови філософії мистецтва, Банфі насамперед визначає, що якраз систематичне філософське мислення є вільною від абстрактного схематизму раціональною інтеграцією будь-якого знання. Філософська естетика повинна виходити передусім з передумови загальності естетичного досвіду в безкінечному розмаїтті його аспектів, планів, відносин і цінностей, отже, виходити з реального життя людей, з життя суспільства. Три критерії – емпіричний, діалектичний і систематичний – приводять філософське мислення до визначення естетичного закону. «Естетичність (esteticita), – пише А. Банфі, – є принцип уніфікації і розвитку досвіду [1, с. 71]», принцип його аналізу і реконструкції. Ідея естетичності дозволяє розглядати мистецтво як різноманітний досвід, як проблематичну структуру, самостійна цінність якої визначається естетичним ідеалом або ідеєю естетичності, що відбиває світогляд людини або людський світ.

Оскільки мистецтво є конкретно культурною об'єктивністю естетичного досвіду, то для філософської естетики, підкреслює А. Банфі, важливо мати методичний критерій, щоб осягати закони розвитку художньої реальності. Проте естетична сфера знаходить свою єдність не стільки в однозначному й абсолютному бутті, скільки в проблемах, що стосуються різноманітних аспектів реальності і виражаються в цінностях і ідеалах. Ці проблеми є аспектами духовної долі людини, яка завдяки своїй діяльності змінює себе і світ та створює за допомогою мистецтва свою власну реальність, тобто утверджується в ній.

Література і мистецтво наочно демонструють свою творчу міць і велич тоді, коли вторгаються в усі сфери реального життя і людської свідомості. Вони вводять в ці сфери новий досвід, нові мотиви, здійснюють переоцінку цінностей і водночас ставлять перед собою нові проблеми, опановують новий зміст, реалізують нові форми. Естетично трансформований досвід стає ідеальним орієнтиром у зрозумінні світу і людини. Література і мистецтво розкривають життя і спрямовують його розуміння в конкретно-історичній значимості й обумовленості. Не випадково в умовах глибокої кризи гуманізму в сучасній культурі так гостро висувається вимога естетичної реконструкції, оскільки «етична проблема в її тотальності є проблема економічна, юридична, виховна і моральна [1, с. 72]».

Завершивши розроблення основних положень філософії мистецтва, Банфі з 1947 по 1957 роки проводить серйозні дослідження з конкретних проблем філософії мистецтва. Існуюче впродовж століть ідеалістичне і метафізичне протиставлення видів мистецтва «чистих» і «нечистих», «високих» і «нижчих», або «низьких», можна було дезавувати лише на основі нового підходу до усіх видів мистецтва, розглядаючи їх у єдиній системі, де кожний вид виконує певну соціальну функцію, вирішує специфічні художні завдання, реалізує певний соціально-етично-естетичний і гуманістичний зміст. Ідеалістичній естетиці А. Банфі протиставляє внутрішнє багатство і розмаїтість змісту твору мистецтва, що являє собою суцільний, органічний, довершений художній світ, який є відбитком і вираженням об'єктивного реального світу. Завдяки цьому традиційні відносини між твором мистецтва і цінністю змінюються: не цінність є підмурком складного й первісного генезису твору мистецтва, а твір мистецтва – споконвічним началом і генезисом усіх естетичних цінностей. Навіть категорія прекрасного, на якій ґрунтувалися протягом тисячоліть всі ідеалістичні і метафізичні філософсько-естетичні побудови, кваліфікується лише як один із різновидів естетичного змісту. Та й самі естетичні цінності знаходять справжній соціальний і моральний зміст, стаючи в один ряд з почуттєвими, технічними, формальними, інтелектуальними і соціальними цінностями, що становлять багатющу гаму твору мистецтва.

Розбіжності мистецтв і жанрів А. Банфі відносить до сфери рефлексії, що являє собою момент критичної свідомості, пов'язаний зі структурним аналізом, риторикою і смаком як творчою діяльністю. У цьому зв'язку він вказує на хибність недооцінки канонів як системи керівних розпоряджень, що визначають загальний смак і якість продукції художника. Народжуючись з конкретного художнього досвіду, заснованого на певному звичаї і певній соціальній структурі, вони розвиваються в напрямку самовідновлення, створюючи тривкий організм, що обумовлює творчу діяльність і, часто надовго переживаючи соціальну структуру, яка його породила, дає початок академічному консерватизму.

А. Банфі відзначає, що між мистецтвом і прекрасним, тобто естетичною цінністю, існує безсумнівний зв'язок, обумовлений історичним процесом. Їхнє зближення є продуктом певного стану цивілізації і культури, що реалізувався в старогрецькому мистецтві, де людське життя піддавалося процесу ідеалізації, відбилося в ній і в ній же

знайшло своє натхнення. Про це свідчить монументальність афінського Акрополя і взагалі грецьких храмів та палаців, проекти планування міст, де скасовується міфічно-емблематична символіка традиційної конструкції і її законів, на зміну якій приходить геометрична гармонія. Підтверджують це і скульптурні втілення богів та героїв як прояв вищої гуманності. Варто лише пригадати характерні риси епосу і трагедії, типовість самих обставин і подій, як стає зрозумілим значення зразкової ідеалізації «образотворчого мистецтва». Можна уявити, наскільки абсурдною виглядала б спроба вивести окремі види мистецтва з ідеї мистецтва, але настільки ж поверховою є і думка про те, що їхнє розрізнення безвідносно щодо життя і дійсності мистецтва. Банфі переконаний в тому, що вся система мистецтва і його жанрів ґрунтується на визначальному досвіді «образотворчого мистецтва», який реалізується в цій системі відповідно до естетичного принципу ідеалізації, що відповідає ідеї прекрасного.

Виходячи з цього неважко зрозуміти природу і характер розмежування мистецтв і художніх жанрів. Вони вказують на лінії розвитку художнього через сукупність змісту, форм, функцій, цінностей, тем, технічних прийомів, з яких, загалом, і складається мистецтво. Завдяки такому нормативному підходові, відповідно до якого традиційно визначаються і характеризуються окремі види мистецтва й окремі жанри, розкривається необхідність відповідної ідеалізації. Проте саме ці елементи змісту, форми, техніки, цінності відповідно до конкретної соціальної і культурної функції через жанри надають характерну, специфічну значимість структурі самого мистецтва, ставлять перед ним нову проблематику, відкривають нові шляхи розвитку.

Чималий інтерес становить банфієвське розуміння і розв'язання проблеми художньої типовості. Не вступаючи в дискусії, що велися і тривають дотепер навколо цієї проблеми, філософ підтверджує, що універсальність типовості в мистецтві відрізняється як від універсальності понять, так і від універсальності алегорій, яку він характеризує як фантастико-емоційну універсальність. Таке обмеження А. Банфі визнає корисним, але грубим, хоча і цілком достатнім, щоб не вдаватися ні до чуда генія, ні до «трансцендентального синтезу». Адже універсальність художньо-типового, говорить Банфі, залежить від міжсуб'єктивних чинників, від суспільно-історичної і людської основи. Так, типовість Ахілла або Антигони, Фаріанта або Отелло, Дон Кіхота або Тартюфа, отця Горіо або князя Андрія корениться в суспільній свідомості, яка інтерпретує, символізує і посилює її. Звідси популярність або, краще сказати, жива людська природа цих типів.

Гостро і всебічно А. Банфі розглядає проблеми художнього виховання, яке містить у собі комплекс складних питань, пов'язаних з осмисленням того, як відбивається життя, його проблематика в музичних творах, театральних спектаклях, у образотворчому мистецтві, в архітектурних спорудах тощо. Розв'язання проблем художнього виховання потребує, на думку А. Банфі, не тільки чіткого й аналітично глибокого естетичного усвідомлення структури мистецтва, але й усвідомлення його суспільної спрямованості. Зосереджуючись на фаховому мистецтві, А. Банфі звертає особливу увагу на розвиток самодіяльного мистецтва. Відомо, що в добу Просвітництва аматорство культивувалося з метою прищеплення практичних навичок (малювання) і з метою виховання світських манер (музика і поезія); в добу романтизму – з метою духовного розкриття особистості. На даний час необхідність систематичного і методичного розвитку самодіяльного мистецтва диктується не тільки просвітницькими завданнями, але і більш важливими потребами людської культури і насамперед необхідністю забезпечення безупинної зміни поколінь митців.

Серед серйозних проблем, які необхідно розв'язувати, А. Банфі називає проблему поширення художності як сукупності складних форм, спроможних надати художньо-

виразного змісту формам, знаряддям, актам сьогоденного життя, яке так швидко оновлюється. Переважання суспільного характеру праці веде до звуження сфери декоративного мистецтва на користь мистецтва функціонального. Суспільне життя потребує нових відносин, нових форм вираження і пропонує нові знаряддя виробництва. Завдяки своїй внутрішній діалектиці на ці вимоги активно відгукуються містобудування, архітектура, сучасний дизайн, технічне креслення тощо. Особливого значення Банфі надає вторгненню техніки в процес удосконалення естетичних можливостей радіо, кінематографа, телебачення. Ці засоби масової інформації відіграють найважливішу роль у справі поширення і популяризації творів мистецтва, літератури, драматургії, музики.

Таким чином, розгляд соціальності мистецтва, багатства його структури і розвитку дозволив А. Банфі показати невичерпність сфери естетичних досліджень. Філософія мистецтва А. Банфі вплинула і продовжує впливати на теорію і практику сучасної філософії, естетики і мистецтва. У своїй філософській теорії естетики Банфі поставив низку таких серйозних проблем, як співвідношення соціальної і художньої кризи, роль мистецтва в їх подоланні; мистецтво як генератор соціальних ідей і цінностей, його функції у формуванні індивідуальної і суспільної свідомості; історична визначеність, спадковість і типовість творів мистецтва, їхні взаємовідносини з соціальністю; взаємозв'язок народного і фахового мистецтва; естетичне виховання і виховання мистецтвом; мистецтво і науково-технічний прогрес; роль мистецтва і художника в сучасному світі, у формуванні нової чуттєвості, нового мислення, нової культури.

Список використаної літератури

1. Banfi A. I problemi di una estetica filosofia / A. Banfi ; a cura di L. Anceschi. – Milano ; Firenze : Parenti, Navara, 1961. – XXXVIII, 379 p.
  2. Banfi A. Filosofia dell'arte. Editori Riuniti / A. Banfi. – Roma, 1962. – 367 p.
- Стаття надійшла до редакції 05.05.2016

Sabadash J.

HUMANISTIC AND AESTHETIC CONCEPTION BY ANTONIO BANFI

The article considers the philosophic aesthetics by A. Banfi. The philosopher's works ('The Problems of philosophic aesthetics', 'Motives of the modern aesthetics', 'Aesthetic experience and the live of the art', 'Notes of the aesthetics', 'Transcendental principle of the autonomy of art', 'Considering music aesthetics', 'Problems and fundamental principles of the philosophic aesthetics' etc.), which have executively important meaning and reconstruction of the creative evolution by A. Banfi are analyzed.

It is marked that among all the ways of person's spiritual activity art was always connected with life, but aesthetics was always the most important way of socialization; A. Banfi comes to the idea of the theoretical development, scientific grounding and constructing the philosophy of art and philosophical aesthetics. The author of the article stresses that A. Banfi worked out his personal methodology in the process of critical mastering centuries-old philosophical, aesthetic and artistic traditions. His personal task Banfi considered in the fact to find out in the works of brilliant thinkers and artists the sense of the epoch, basic ways of spiritual, cultural development of this or that society or even of the whole mankind. For example, disclosing inner contradictoriness of the Kant's critics of capability of judgment, Banfi retraced its genesis and at the same time established its historic role and sense.

Criticizing different trends of modern western aesthetics and art – naturalistic, psychological, feminine etc. – Banfi points out that the essence of art should be found in the depth and fundamentals of the relationship of life.

The aesthetic idea allows, as Banfi points, to consider art as various experience, as independent experience that kills person's world view or personal world.

The concreteness of its sense and the range of problems derive their strength from real life and from life of culture. That's why the sense of real life and culture define the sense and the character of the art. In connection with the fact that modern state of culture is characterized by radical gap, art consequently can't avoid the same state.

Literature and art especially demonstrate their creative strength and greatness when they intrude in all spheres of real life and personal consciousness: they implement in these spheres new experience, new motives, they also implement revaluation of values and at the same time they put new problems before themselves, they comprehend new sense and realize new forms. Aesthetically transformed experience becomes ideal guideline in understanding the world and people: literature and art reveal and aim to understanding of life itself in its concrete historical significance and conditionality.

Key words: *culture formation, humanistic and aesthetic conception, philosophy of art, artistic world, creative evolution, values, cultural projections, aesthetic upbringing.*

УДК 130.2

М. Ю. Чикарькова

О БИБЛЕЙСКОЙ СОСТАВНОЙ ПОНЯТИЯ «ДУХОВНОСТЬ»: ПРИБРЕТЕНИЯ И ПОТЕРИ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

В статье анализируются античные и библейско-христианские истоки понятия «духовность», выявляется исконная определенность греко-римского взгляда на духовность представлением об извечности и неуничтожимости материи, в то время, как библейское сознание строится на признании сотворенности и бренности материального мира, трансцендентности Бога и Его Царства (Вечности), и ставит своей задачей достижение человеком ангельского состояния. Со временем глубина расхождения между церковным спиритуализмом и ценностями светского, секуляризованного общества возрастает; игнорирование дифференциации душевного (мир человека) и духовного (Богообщение), которая была введена христианством, становится обычным; душевное начинает последовательно осмысливаться как духовное. На ситуацию наслаивается рост неоязыческого движения, все более ширящееся влияние экзотических религий Востока и мощнейшая по своему масштабу вульгаризация представления о духовном в массовой культуре. Но уже хотя бы принцип плюрализма, свойственный постмодернистскому мышлению, исключает игнорирование важнейшей составной европейской культуры – библейско-церковного опыта.

Ключевые слова: *духовность; плотский, духовный и душевный человек; церковная и карнавальная культуры; секуляризация; подмена понятий.*

В секуляризованной научной мысли с эпохи Просвещения господствует тенденция искать истоки любой философской категории исключительно в греко-римской античности, и эта тенденция основана на давнем иррациональном стремлении европейца нивелировать и «задвинуть» на задний план другую важнейшую составную европейской духовности – библейско-христианскую концепцию мира и человека – т. е. сместить точку отсчета, общепринятую до XVIII века. Соответственно понятие

духовности в современной научной мысли не принято рассматривать вне отрыва от сферы материи и человеческой жизнедеятельности. Особенно твердо соблюдается эта заданность в постсоветской философской мысли, в которой до сих пор активно функционируют советские клише типа «потребление духовных ценностей» или «удовлетворение духовных потребностей» – словно речь идет о пище или половом влечении.

Однако уже хотя бы пресловутый принцип плюрализма, свойственный постмодернистскому мышлению, исключает игнорирование важнейшей составной европейской культуры – библейско-церковного опыта (хотя сам по себе плюрализм этот весьма сомнителен). В реальности же мы сталкиваемся не столько даже с плюрализмом, сколько с полным забвением определяющих европейскую культуру в ее существенных истоках духовных корней и традиций.

Репрезентативна в этом отношении статья Г. П. Ковалевой, в которой духовности изначально определено родиться в сфере «материального» (космического): «Эмпирические истоки происхождения терминов «космос» и «духовность» обнаруживаются в философии Античности. Уже тогда была подмечена взаимосвязь этих двух понятий, что позволяет говорить о «космическом статусе» представлений о «духовности» [6, с. 186]. При этом, хотя Г. П. Ковалева признает, что у Платона, Аристотеля и Плотина материя мыслилась как нечто образованное «в результате эманации (излияния) из первоосновы мироздания («Единого-Блага»), в ее статье «космический» де-факто означает «материальный», т. к. античный Космос в конечном итоге – это противостоящая Хаосу упорядоченная, но такая же, как и Хаос, сугубо материальная система. Здесь даже боги материальны, хотя питаются одними лишь нектаром и амброзией (т. н. «тонкая материя») [6]. Но в данной работе, по крайней мере, сохраняется понимание предмета. К сожалению, сегодня более распространены исследования в духе отчужденной постмодернистской описательности, в которых заранее снят вопрос об аксиологической содержательности той или иной концепции – ведь любая идеология имеет право на существование и ни одна не лучше другой, а посему нет уже никакого смысла ни в генезисе ценностей, ни в попытке установления хоть какой-то иерархичности – и какая, в самом деле, разница между жрецом, вырывающим сердце у насильственно умерщвляемой жертвы и христианским священником, приносящим у мирного алтаря Жертву Бескровную... А поскольку «все на свете духовно» (или «бездуховно» – какая разница?), то само понятие духовности чудовищно вульгаризируется. И от вполне научно-бесстрастных соображений о неизбежной «амбивалентности духовности» в информационном обществе» [1] научная мысль легко перескакивает к пестрой конкретике. Весьма увлекательно, например, описывать прихотливый калейдоскоп трактовок духовности в различных системах ценностей и разных отраслях знания – психологии, социологии, семантике и пр. [4 и др.]. При этом в один ряд с анализом, скажем, «духовно-нравственной составляющей в динамике искусства и культуры» [7] выстраивается изучение «духовно-ценностного отношения студентов к физической культуре» [5]. Понятное дело, нельзя не уделить внимания тому бесспорному обстоятельству, что нынешнее общество, уже начиная с «бандитских 90-х», основательно «духовно обновляется» [8], особенно же если учесть хлынувший на наши сожженные тоталитаризмом души поток всяческой «эзотерики» с ее весьма сложными структурой и содержанием [9].

Симптоматично, что в Интернете при заданном поиске на ключевое слово «духовность» выдается море исследований в области систем индуизма, буддизма или кришнаизма; особенно усердствуют здесь теософы. И такие – разумеется, почтенные – имена, как Кришнамурти, Бхагаван Шри Раджниш, Шри Ауробиндо, Судзуки и пр.

непостижимым образом легко вытесняют собственный духовный опыт и традиционные авторитеты европейца. Характерно и активное стремление уйти из сферы культуры в сферу природы, поиск «духовных знаков» в деревьях, облаках и поведении животных, что нашло свое последовательное выражение в неоязыческом движении New Age и щедро эксплуатируется в сфере массовой культуры. Здесь так активно стремятся «пробудить в себе зверя» (за счет, к примеру, вживания в смысл движений обезьяны или тигра в гимнастике у-шу), что поневоле начнешь воспринимать формулу Протагора «Человек есть мера всех вещей» как выражение горькой досады на то, что нельзя удариться оземь и обернуться волком. Еще проще возложить духовное руководство непосредственно на звезды: ведь значительно менее обременительно вычитать в гороскопе, что следует делать, скажем, на этой неделе, нежели терзаться собственным моральным выбором, неизбежно связанным с такими не слишком комфортными вещами, как мужество, ответственность или угрызения уязвленной совести.

Стремление же системно и глубоко разобраться в проблеме вовсе не часто встречается. В этом отношении примечательна статья Л. В. Яссмана и В. П. Яссмана, в которой обнаруживается адекватное понимание вопроса, а потому мы позволим себе обширную цитату из этой работы: «Вопрос о духовности – это, по существу, вопрос об окончательном и высшем смысле жизни. В настоящее время о духовности говорят все религии, самые различные оккультные и мистические направления, секулярные мыслители – психологи, философы, педагоги и т.д. Перед лицом этого разнообразия нужно постараться выявить единственно правильные критерии, по которым можно было бы судить о духовности. В наше время с особой силой идет процесс смешения различных представлений о духовности в одно общее и единое целое. Проявляется тенденция, известная еще с прошлого столетия, которая в догматическом, или в доктринальном, плане именуется теософской идеей. Опыт духовной жизни изложен в наследии святоотеческой духовной мысли, где раскрываются признаки, характеризующие истинную духовность. Первое и важное, на что обращают внимание святые отцы, говоря о духовности, это то, что если Бог есть Дух и именно только Он в единственном, исключительном плане является таковым, следовательно, и духовностью мы можем назвать только такое состояние человека, которое соответствует Богу» [12]. Укажем также на содержательные работы католических исследователей: монографию П. Шелдрейка [15], в которой понятие духовности рассматривается в обстоятельном историческом контексте, и статью П. Пьонг-Гвана, отмечающего возросший интерес к феномену духовности [13]. Вопрос этот результативно изучать также и в духе методики контент-анализа, о чем свидетельствует молодежный вопросник, в котором отражен духовный ландшафт сегодняшней Чешской Республики [14]. Думается, что в данном казусе – это адекватные методологии.

С одной стороны, как мы видим, понятие духовности находится в фокусе интереса современных исследователей, с другой – тут нередки толки об *одухотворенности плоти*, о некоей *безрелигиозной духовности*, которая будто бы возможна даже при отрицании существования трансцендентного Бога и сакральности морали. Но попытки замкнуть понятие духовности исключительно в сфере материального бытия – то есть только человека *телесного и душевного* – абсолютно бессодержательны, так как перед нами встает картина безбрежной релятивности и субъективного произвола: можно наделить духовным смыслом и допускаемый в йогической практике «путь левой руки» (т. е. служение Злу), и невообразимую сексуальную разнузданность тантрического типа, и бодрые уверения Ленина в том, что морально все, что в данный момент выгодно пролетариату... В свою очередь, никто еще всерьез не опроверг С. Франка, который в своей книге «Духовные основы

общества» справедливо замечает, что духовность нельзя сводить к тем «естественным началам», которые изучаются т. н. позитивными науками, так как высшее не выводится из низшего [10]. О библейских же корнях духовности нынче пишут по преимуществу разве что христианские богословы, обычно связанные догмами и вооруженные апологетической установкой относительно собственной конфессии. Общей картины не меняют отдельные попытки выйти за границы средневекового сознания и безбоязненно говорить о непростых вещах. Так, после Ницше и Бьорнхоффера, стало возможным говорить о «смерти Бога» (в сегодняшнем людском сознании) и перемещать понятие духовности исключительно в область этики; некоторые богословы нынче призывают глубже понять природу зла и его соотнесенность с Трансцендентным [16] и пр. иными словами, *остро требуется элементарное углубление в существо проблемы и в этимологию дефиниций.*

Начнем ab ovo. Если, как положено, начинать с греков, то здесь понятие Духа искони колеблется между ὕλη (этимологически – строительная древесина; переведено Цицероном как *materia*) и πνεῦμα, что, впрочем, изначально означало тоже сугубо физическое дыхание или дуновение эфира; лишь в V в. до н. э. «дух» и «материя» уже противопоставлены – у Анаксагора и Платона, но ученик Платона Аристотель (IV в. до н. э.) снова наделяет слово πνεῦμα сугубо физическим смыслом. Только у Плотина (III в. до н. э.) дух освобождается от груза материи и именуется уже словом νοῦς, которое у Аристотеля означало ум, рождающийся и умирающий вместе с телом (т. е. некое индивидуальное сознание). Русский философ Н. Бердяев справедливо заметил: «История самого термина «дух» (πνεῦμα и νοῦς) может пролить свет на существо духа. История эта сложная. Лишь постепенно и медленно происходила спиритуализация в понимании духа» [3]. При этом дуализм духа и материи возникает не в Библии, которая трактует живое существо как неотъемлемые душу и тело, а в европейской философии: «Древнееврейской мысли было чуждо противопоставление духа и материи, свойственное Платону или Декарту», хотя «в Священном Писании дух есть термин основной» [3]. Но, хотя и в античном космосе тоже как бы изначальноны трансцендентные структуры (эманация «Единого-Блага»), именно Библия, ветхозаветный канон которой окончательно сложился не позже греческой классики, а параллельно с ней – в V в. до н. э., утвердила взгляд на Дух как нечто изначально *внеположное материи*. Ведь в греко-римской мысли не существовало представления о творении материи «из ничего», в то время, как в библейской картине мира материя изначально творится Словом Божиим «при отсутствии» самой материи (רִאשִׁית – *meián*). И поэтому, несмотря на все заслуги греческой мысли, само наше понятие *духовность* («дематериализованная» спиритуальность) сформулировано преимущественно в орбите библейского сознания. Правда, в народном ивритском языке это понятие также искони связывалось с физическим началом – с *дыханием, порывом ветра, полетом птицы*: רוּחַ (ср. с греч. πνεῦμα), но в языке ТаНаХа оно довольно скоро «дематериализовалось», и со временем сложилось понятие רוּחַ אֱלֹהִים (Ruáx Элохим) – Дух Божий, как нечто исходящее от трансцендентного, внеположного материальному миру Божества. В тексте Нового Завета понятие *Святой Дух* выступает уже совершенно отчетливо-однозначно, хотя для обозначения его взято традиционное греческое слово πνεῦμα: «Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα θὰ ἐρθεῖ ἐπάνω σου...» – Дух Святой снизойдет на тебя... (Лк. 1:35).

Соответственно в развивающемся христианстве понятие *духовность* четко и последовательно формировалось в ключе известной трихотомической дифференциации людей у ап. Павла, который в 1-м Послании к Коринфянам разделил людей на *телесных, душевных и духовных*. Как известно, Павел получил не только традиционное

еврейское, но и греческое образование; «апостол язычников» много поспособствовал тому, чтобы библейские истины и проповедь Христа трансформировались в знакомые грекам слова и формулы. Так, человек для греков составлял дихотомическое единство – σῶμα (тело) и ψυχή (душа). По учению же Иисуса Христа основой жизни индивидуума, его души и тела, является Дух, который исходит от Бога в душу человека; именно он есть животворящее начало: «Εἰ σῶμα δούλων, ἀλλ' ὁ νοῦς ἐλεύθερος» – *дух бодр, плоть же немощна* (Мф. 26:41). Вот и по Павлу сосредоточение на одном лишь теле дает в итоге одну лишь физическую смерть: «не плотские дети суть дети Божьи» (Рим. 9:8). Мир же *душевного* – это уровень человеческих ценностей и человеческих страстей: любви, вражды, борьбы и пр.; сути вещей при этом не постичь: «Душевный человек не принимает того, что от Духа Божия, потому что он почитает это безумием; и не может разуметь, потому что о сем [надобно] судить духовно»; подлинное же знание – в обретении Бога: «помышления духовные – жизнь», и обретают ее «не все люди, а только духовные» (1 Кор 2:14). Именно в Богообщении, в обретении общности с Богом (*со-знание, со-весть*) и состоит спасение в Вечности.

Концепция Павла есть не что иное, как истолкование максимы Иисуса Христа: «если кто хочет идти за Мною, отвергнись себя, и возьми крест свой, и следуй за Мною. Ибо кто хочет душу свою сберечь, тот потеряет ее <...> Ибо, что пользы человеку приобрести весь мир, а себя самого погубить» (Мф. 16:25). Иными словами, *душевность* – вовлеченность человека в сферы любви, политики, искусства и пр. – вовсе не аналог *духовности*, так как предполагает замкнутость в мире Богооставленности, мире Творения, которое восстало против своего Творца и стремится к независимому от Него существованию. Аксиология христианства состоит в обретении человеком заново помраченного грехопадением Образа Божия, в совлечении с себя ветхого Адама и *обоже́нии* (но никак не в *обожествлении* – как обожествляли, скажем, еще при жизни римских императоров) несовершенного, утонувшего в телесных и душевных страстях человека. Языческая мысль в первые века новой эры уверенно двигалась по пути замены понятия *духовный* понятием *душевный* – достаточно сравнить жизнеописания героев Плутарха с формирующимся корпусом агиографической литературы: в первом случае поэтизируется человек, «приобретший мир»; в другом – отринувший этот мир ради вечной жизни в Духе.

Исконное латинское *Spirītūs* – *дуновение, дух; жизнь; мужество; вдохновение* – в церковной латыни было осмыслено в первую очередь как *Spirītūs Sanctus* (см. в Вульгате: «*Gabriel says, Spiritus Sanctus superveniet in te...*»). Именно на этой, а не на античной основе сформировалось и понятие духовности в европейских языках: *англ. spirituality, франц. la spiritualité, нем. der Spiritualität* ← *лат.* Утверждением этого взгляда занималась еще патристика, а средневековая схоластика активно его развивала. Поэтому нельзя, как это делает Г. П. Ковалева, упоминать схоластов в снисходительном тоне – они, мол, всего лишь «пытались приспособить древнегреческие теоретические схемы к своим практическим нуждам» [6, с. 187]. Ведь таким образом игнорируется то очевидное обстоятельство, что схоласты опирались в первую очередь все же не на античную мысль, а на *библейскую протофилософию* [11]. И делать вид, будто представление о духовности на протяжении полутора тысяч лет доминанции христианской культуры держалось исключительно на неких схоластических трансформациях античных представлений о якобы «космологических» (читай: «материалистических») корнях понятия означает просто передергивать факты.

Эпоха Модерна, которая, начиная с Ренессанса, упорно стремилась «титанизировать» человека и призывала его «переделать мир» («прометеизм» – по Батищеву [2, сс. 425, 429–430]), породила колоссальные утопические проекты,

обернувшись невиданными по своему масштабу моральной разнузданностью, кровопролитиями и разгулом насилия. Понятно, что для модернистского мышления библейско-христианский спиритуалистический идеал уже не представлял никакой ценности – один хотя бы маркиз де Сад, вознесенный на некоторое время Французской революцией до ранга чуть ли не героя и по сей день вызывающий интерес и тайное уважение исследователей его литературного наследия, – тому яркое свидетельство. Зато с тех пор активно возрождается сознание языческое, упивающееся личностной свободой и вседозволенностью раскрепощенного от уз духовности телесного и душевного человека. Для мыслящих таким образом все, связанное с библейским генезисом понятия «духовность», заведомо не имеет цены; оценка позитивной научной информации на эту тему колеблется в весьма широкой амплитуде – от вежливого, «толерантного» безразличия до иррационально-яростного и не слишком обоснованного обличения в духе «а как же жертвы инквизиции?!», но чаще всего проблема попросту игнорируется: к чему дискутировать, если заранее знаешь ответ и без углубления в вопрос.

Но сегодня на дворе – эра Постмодерна. И, *volens nolens*, приходится считаться с доктриной плюрализма истины.

Поэтому привычное игнорирование духовного опыта иудео-христианской культуры, сегодня уже положительно невозможно, как к этому опыту в конечном итоге не относиться. По крайней мере, прежде вынесения уничижительных оценок на сей счет его следует знать не менее твердо, нежели историю античной мысли или высоких истин индуизма и буддизма.

Список использованной литературы

1. Багаутдинов А. М. Амбивалентность духовности в информационном обществе : дисс. ... д-ра философ. наук : спец. 09.00.11 / Айрат Маратович Багаутдинов; Башкирский государственный университет. – Уфа, 2015. – 321 с. ; Bagautdinov A. M. Ambivalentnost dukhovnosti v informatsionnom obshchestve : diss. ... d-ra filosof. nauk : spets. 09.00.11 / Ayrat Maratovich Bagautdinov; Bashkirskiy gosudarstvennyy universitet. – Ufa, 2015. – 321 s.
2. Батищев Г. С. Диалектика творчества / Г. С. Батищев. – Москва : Ин-т философии АН СССР, 1984. – 443 с. ; Batishchev G. S. Dialektika tvorchestva / G. S. Batishchev. – Moskva : In-t filosofii AN SSSR, 1984. – 443 s.
3. Бердяев Н. А. Дух и реальность [Электронный ресурс] / Н. А. Бердяев. – Режим доступа : https://vk.com/doc293842560_437031485?hash=f6d02f948a414c5750&dl=d22a0af9e0bd55531e ; Berdyayev N. A. Dukh i realnost [Elektronnyy resurs] / N. A. Berdyayev. – Rezhim dostupa : https://vk.com/doc293842560_437031485?hash=f6d02f948a414c5750&dl=d22a0af9e0bd55531e
4. Бондырева С. К. Духовность (психология, социология, семантика) / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – Москва : МПСИ; Воронеж: НПО МОДЭК, 2007. – 144 с. ; Berdyayev N. A. Dukh i realnost [Elektronnyy resurs] / N. A. Berdyayev. – Rezhim dostupa : Bondyрева S. K. Dukhovnost (psikhologiya, sotsiologiya, semantika) / S. K. Bondyрева, D. V. Kolesov. – Moskva : MPSI; Voronezh: NPO MODEK, 2007. – 144 s.
5. Картушов Р. В. Духовно-ценностное отношение студентов к физической культуре : : дисс. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.06 / Роман Владимирович Картушов; Тамбовский гос. ун-т им. Г. Р. Державина. – Тамбов, 2001. – 182 с. ; Kartushov R. V. Dukhovno-tsennostnoe otnoshenie studentov k fizicheskoy kulture : : diss.

... kand. sotsiol. nauk : spets. 22.00.06 / Roman Vladimirovich Kartushov; Tambovskiy gos. un-t im. G. R. Derzhavina. – Tambov, 2001. – 182 s.

6. Ковалева Г. П. Эмпирические истоки категории «духовность» в онтологии трансцендентного космизма / Г. П. Ковалева // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. – 2014. – № 26. – С. 185–193 ; Kovaleva G. P. Empiricheskie istoki kategorii «dukhovnost» v ontologii transtsendentnogo kosmizma / G. P. Kovaleva // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv. – 2014. – № 26. – S. 185–193

7. Танцура Н. В. Духовно-нравственная составляющая в динамике искусства и культуры: [Электронный ресурс] / Н. В. Танцура, Н. А. Устич. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/29_NIOXXI_2012/Philosophia/4_118864.doc.htm ; Tantsura N. V. Dukhovno-nravstvennaya sostavlyayushchaya v dinamike iskusstva i kultury: [Elektronnyy resurs] / N. V. Tantsura, N. A. Ustich. – Rezhim dostupa : http://www.rusnauka.com/29_NIOXXI_2012/Philosophia/4_118864.doc.htm

8. Уледов А. К. Духовное обновление общества / А. К. Уледов. – Москва : Мысль, 1990. – 335 с. ; Uledov A. K. Dukhovnoe obnovenie obshchestva / A. K. Uledov. – Moskva : Mysl, 1990. – 335 s.

9. Усова Н. А. Эзотерика духовности: структура и содержание / Н. А. Усова. – Санкт-Петербург – Челябинск : ЧГПУ, 2006. – 309 с. ; Usova N. A. Ezoterika dukhovnosti: struktura i sodержanie / N. A. Usova. – Sankt-Peterburg – Chelyabinsk : ChGPU, 2006. – 309 s.

10. Франк С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк. – Москва : Республика, 1992. – 512 с. ; Frank S. L. Dukhovnye osnovy obshchestva / S. L. Frank. – Moskva : Respublika, 1992. – 512 s.

11. Чикарькова М. Ю. Біблійний антропоцентризм та його роль у становленні європейської культури : моногр. / М. Ю. Чикарькова. – Київ : Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2010. – 310 с. ; Chikarkova M. Yu. Bibliiniy antropotsentryzm ta yoho rol u stanovlenni yevropeiskoi kultury : monohr. / M. Yu. Chikarkova. – Kyiv : Vydavnychiy Dim Dmytra Buraho, 2010. – 310 s.

12. Яссман Л. В. Духовность как динамическое метасистемное свойство самоорганизации внутреннего мира человека [Электронный ресурс] / Л. В. Яссман, В. П. Яссман // Психологическая наука и образование. – 2011. – № 3. – Режим доступа : http://psyjournals.ru/psyedu_ru/2011/n3/47061_full.shtml ; Yassman L. V. Dukhovnost kak dinamicheskoe metasistemnoe svoystvo samoorganizatsii vnutrennego mira cheloveka [Elektronnyy resurs] / L. V. Yassman, V. P. Yassman // Psikhologicheskaya nauka i obrazovanie. – 2011. – № 3. – Rezhim dostupa : http://psyjournals.ru/psyedu_ru/2011/n3/47061_full.shtml

13. Pyong-Gwan P. The Relevance of Mystical Spirituality in the Context of Today's "Spirituality Phenomenon" / P. Pyong-Gwan // A Journal of Catholic Thought & Culture. – 2012. – Vol. 15. Issue 3. – P. 109–129

14. Rcan P. Spirituality: its psychological operationalization via measurement of individual differences: a czech perspective / P. Rcan, P. Janoov // Studia Psychologica. – 2005. – Vol. 47. Issue 2. – P. 157–165.

15. Sheldrake P. Spirituality and history: Questions of interpretation and method / P. Sheldrake. – NY : Orbis Books, 1998. – 248 p.

16. Verhoef A. The relation between evil and transcendence: new possibilities? / A. Verhoef // South African Journal of Philosophy. – 2014. – Vol. 33. Issue 3. – P. 259–269.

Статья поступила в редакцию 29.04.2016

M. Chikarkova

**THE BIBLICAL COMPONENT OF «SPIRITUALITY»:
ACQUISITION AND LOSS OF PHILOSOPHICAL THOUGHT**

The article analyses the ancient and biblical-Christian origins of the concept “spirituality”. It reveals primordial certainty of the Greco-Roman view of the inner life of the human with representation of the eternal and the indestructibility of matter. At the same time, the biblical consciousness is based on the recognition of creation and the impermanence of the material world, the transcendence of God and His Kingdom (Eternity). New Testament divided people into flesh, soulful and spiritual. Therefore, Medieval Christian Culture developed under the sign of people who were aimed at achieving the angelic state, and in that way restoring the image of God in human beings (later this Nietzsche’s aspiration tried to keep exclusively the “Apollonian” source of antiquity). At the same time, the Carnivalistic Culture actually preserves and develops the Dionysian pagan tradition of apology of a carnal man and his passions. Later, the depth of differences between the values of the church and the secular spiritualism raised, soulful began to be rethought as spiritual; disregard of the soulful (human world) and spiritual (communion with God), which was introduced by Christianity, became usual; society consistently began to reinvent the spiritual. Today, this situation is laminated by neopaganism’s movement which is based, in particular, on a widening impact of exotic teachings of the East. The vulgarization of the opinion of “spirituality” in popular culture plays a large role too and it is powerful. But even the principle of pluralism, inherited in postmodern thinking, excludes disregard of a major component of European culture (the biblical-ecclesial experience).

Key words: spirituality; carnal, the spiritual and the natural man; church and carnival culture; secularization; substitution of concepts.

М. Ю. Чікарькова

**ПРО БІБЛІЙНУ СКЛАДОВУ ПОНЯТТЯ «ДУХОВНІСТЬ»: ЗДОБУТКИ ТА
ВТРАТИ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ**

У статті аналізуються античні і біблійні-християнські витоки поняття «духовність». Виявляється споконвічна визначеність греко-римського погляду на внутрішнє життя людини уявленням про споконвічність і незнищеність матерії, в той час, коли біблійна свідомість будується на визнанні створеності й тимчасовості матеріального світу, трансцендентності Бога і Його Царства (Вічності). Новозавітна диференціація людей на плотських, душевних і духовних визначила те, що середньовічна християнська культура розвивається під знаком дерзновенного досягнення людьми ангельського стану, обожєня людини (пізніше це устремління Ніцше спробує звести виключно до «аполлонічного» первня античності). У той само час культура карнавальна фактично консервує і розвиває діонісійську язичницьку традицію апології плотської людини і її пристрастей. Згодом глибина розбіжності між церковним спіритуалізмом і цінностями світського, секуляризованого суспільства зростає; ігнорування диференціації душевного (світ людини) і духовного (Богоспількування), яка була введена християнством, стає звичайним; душевне починає послідовно переосмислюватися як духовне, що є підміною понять. Сьогодні на цю ситуацію нашаровується неоязичницький рух, що спирається, зокрема, на зростаючий вплив екзотичних вчень Сходу. Свою роль відіграє і вкрай потужна за масштабом вульгаризація уявлення про духовне в масовій культурі. Але вже хоча б принцип

плюралізму, властивий постмодерністському мисленню, виключає ігнорування найважливішої складової європейської культури – біблійно-церковного досвіду.

Ключові слова: *духовність; плотська, духовна і душевна людина; церковна й карнавальна культури; секуляризація; підміна понять.*

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 398.541

О. В. Богомолець

ДОМАШНЯ ІКОНА ЯК УНІКАЛЬНИЙ СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНИ

В статті досліджується своєрідність домашньої ікони та утверджується думка про амбівалентний вплив дому на становлення ікони, яка, з одного боку, поступово проникає в сакральний простір українського дому, набуваючи там провідного значення, а з іншого – визначає своєрідність в першу чергу народного іконопису, який починає відображати не тільки Божественний Первообраз, але й символічно тематизується крізь призму притаманних народному світогляду ідей родинності, смерті та відплати та, відповідно, соціальної справедливості, набуваючи тим самим глибоко дидактичного значення.

Ключові слова: *домашня ікона, хатня ікона, ікона, дім, народний іконопис, сакральний простір.*

Відтворення та переосмислення символічного ряду української культури зумовлює включення у контекст інтелектуальної спадщини й тих елементів української культури, що тривалий час залишалися поза увагою вітчизняних та зарубіжних науковців. Одне з провідних значень, в цьому контексті, може належати українській домашній іконі. Адже, в традиційному українському суспільстві домашня ікона була тим символічним центром, який сакралізував та впорядковував навколишній простір родини та визначав його світоглядні інтенції. У підсумку цього, сформований в межах родинної організації ціннісний світ есплікувався на рівень соціального буття, визначаючи розвиток української культури в цілому.

Незважаючи на те, що домашня ікона була одним із головних сакральних символів «життєвого світу» української людини, у сучасному вітчизняному дискурсі поняття «домашня ікона» практично не використовується. Дослідники, аналізуючи народний іконопис, частіше за все ведуть мову про «хатню ікону», як це спостерігається у роботах О. Осадчої. При чому, в роботах дослідниці досить чіткою є інтенція на ототожнення «хатньої ікони» з «народною іконою», що, на наш погляд, є не правомірним. Домашня ікона – феномен набагато ширший, він включає у себе як народну, так і професійну ікону, визначаючись при цьому насамперед світоглядно-змістовим наповненням.

Підкреслюючи есенційність наукового доробку О. Осадчої, все ж хотілося б відзначити, що в силу своєрідності української національної культури, творцем якої, на

відміну від ряду політичних націй, виступав народ, ми все ж свідомі того, що своєрідність домашньої ікони значною мірою визначалася народним іконописом, ґрунтовні дослідження якого знаходимо у працях В. Отковича, В. Овсійчука, І. Свенціцького, В. Свенціцької, Д. Степовика, П. Жолтовського, В. Мельника, О. Найдена, Л. Лихача, Л. Попової та ін. Важливе теоретичне значення в процесі вивчення української домашньої ікони відіграють й праці таких провідних дослідників як О. Афанасьєв, М. Попович, Г. Лозко, І. Огієнко, І. Нечуй-Левицький, Б. Рибаків, Б. Чепурко та ін.

Зважаючи на актуальність наукових розвідок присвячених відтворенню символічного ряду української культури, та на дефіцит наукових розвідок, присвячених вивченню домашньої ікони як унікального феномену української культури, метою нашої роботи є обґрунтування поняття «домашня ікона» та експлікація соціокультурного значення феномену.

Розкриваючи особливості проникнення православної ікони в сакральний простір українського дому, не можна оминати увагою того, що, на відміну від привілейованих верств населення, які хоча й зовнішньо, та все ж прийняли християнство практично відразу після його офіційного запровадження, простонароддя ще довго притримувалося старої віри. Формування ж «нової» православної картини світу, на думку М. Грушевського, стало результатом знайомства з церковною обрядовістю – сватанням, благословенням, хрещенням, кропленням і мащенням святою водою і оливою, які сприймалися народною практикою, як сильні магічні акти. Під їхнім впливом формувалася й віра в «могутню силу різних святих осіб та можливість їх помочі в різних обставинах, їх імення з різними приписаними їм атрибутами вводяться до всіляких магічних формул. Приймаються разом з тим магічні формули та молитви, сформовані засобами християнської символіки, перероблюються в більш оригінальні свійські формули» [3].

Зауваження М. Грушевського, у єдності з висновками Л. Попової про те, що немає підстав шукати витоки народного іконопису раніше XVI ст. [0, с. 19–20], дають підстави стверджувати, що поширення християнства серед простого українського люду відбувалося у тісному взаємозв'язку зі становленням народного іконопису. Змістовно близькими з цього питання є й висновки П. Жолтовського, який, з одного боку, акцентує увагу, на відсутності виразних контактів народного малярства з іконописом до початку XVI ст., а з іншого боку, підкреслює, що тільки «в другій половині XVI ст. кількість народних малярів-іконописців помітно збільшується» [4, с. 277]. Це, в свою чергу, дає підстави стверджувати, що саме в цей час виникає нова святиня українського дому.

Говорячи про зародження домашньої ікони, не можна оминати увагою того, що зміни, які відбулися у світогляді, символіці та обрядах українського народу після прийняття християнства, супроводжувалися лише частковою трансформацією релігійних та світоглядних вірувань слов'ян. Це, насамперед, стосується багатобожжя, яке, як доводить О. Осадча, спираючись на праці Г. Лозко, переосмислювалося крізь призму нової монотеїстичної релігії і втілювалося у культі святих, зображених на іконах. Виконуючи функції старих язичницьких богів, святі ікони заступили місце язичницьких ідолів у червоному кутку хати – верхньому божественному світі дому. Ікони, як образ та втілення вищих сил, як «деякий факт Божественної дійсності» [12], посівши місце язичницьких символів, перетворилися на помічників, порадників та захисників людини та родини. У підсумку, відкрита «церквою складна і детально розроблена в писаннях канонічних і апокрифічних, правовірних і сектантських, ієрархія добрих і лихих, приязних і ворожих істот: святих ангелів різних категорій і таких же

темних духів, що наповнюють світ... <> ... наповнює уяву наших людей, їх творчість, їх практику безконечною масою нового матеріалу» [4, с. 13].

Іншими словами, навіть після прийняття та поширення серед народу християнства, яке мало повністю зруйнувати світоглядне тло язичництва, старі уявлення та обряди, хоч і були частково витіснені у сферу приватного життя, однак продовжували визначати «життєвий світ» русичів. Ця особливість тривалий час зумовлювалася браком місцевого духовенства, яке б могло зрозумілою народу мовою поширювати нові релігійні ідеї. Не сприяли поширенню християнства й світоглядні відмінності двох релігій – на відміну від язичницького дуалізму Добра та Зла, як онтологічних початків, та вічного коловороту життя, який виявляється через постійну зміну народження та смерті; християнство утверджувало думку про єдиний початок та завдяки елементам логіки діалектичної, що проглядалася в концепті Христа-Спасителя та Царства Божого, піднімалося над протиріччями життя та смерті, добра та зла, тіла та душі, розгортаючи тим самим язичницький коловорот життя у лінію, спрямовану до спасіння.

Як би там не було, однак немає підстав сумніватися в тому, що, починаючи десь з XVI ст., православна ікона проникає у сакральний простір українського дому, знаменуючи появу такого нового світоглядного та мистецького феномену української культури, як «домашня ікона». Зауважимо, що розкриваючи особливості та колізії формування «домашньої ікони», як унікального світоглядного та мистецького феномену культури, ми цілком свідомі того, що в сучасному українознавчому дискурсі такого терміну не існує. Українські вчені та дослідники ведуть мову або ж про народний іконопис загалом (В. Откович, П. Жолтовський), або ж про «хатні ікони», розглядаючи останні як своєрідні обереги, що захищають оселі селян. Ця тенденція найбільш повно представлена у науковому доробку О. Осадчої.

Обґрунтовуючи доцільність використання терміну «хатня ікона», О. Осадча звертає увагу на її тісний взаємозв'язок з іншими частинами оздоблення української хати: вікнами, дверима, коминами тощо – тобто, усіма місцями, через які, за народними уявленнями, могла проникати нечиста сила. Поряд з вказаним, чільне місце у творчості дослідниці відводиться висвітленню сакральності української хати, яка, виступаючи храмовою спорудою, потребувала відповідного оздоблення [7].

Підкреслюючи органічний взаємозв'язок християнських та язичницьких мотивів у специфіці родинного життя та, відповідно, хатньої ікони, О. Осадча розглядає останню, як оберіг, що захищає хату та родину від нечистої сили, виділяючи при цьому традиційну для вітчизняної науки думку про те, що «функції язичницьких богів перейшли до християнських святих» [7].

Не зважаючи на раціональне зерно висновків О. Осадчої, хотілося б звернути увагу на запропоновану у її роботах інтенцію на ототожнення хатньої та народної ікони, що, на наш погляд, не є правомірним. Адже, як відомо, з початком проникнення християнського віровчення у широкі народні маси, ікона стає органічно вплетеною в побут, звичаєву та господарську діяльність релігійним феноменом усіх верств населення, що яскраво засвідчує царська ікона «Одного дня». Вона була присвячена дивовижному спасінню Олександра III та його родини під час аварії залізничного потягу 29 жовтня 1888 року біля станції Борки під Харковом. Крім того, не варто ігнорувати й зауваги М. Поповича про те, що дім – це все «нехитре господарство, все життя сім'ї, яка цей «дім» вела» [10]; маємо всі підстави стверджувати, що поняття «хатня ікона» більш вузьке у порівнянні з поняттям «домашня ікона». Відповідно, термін «хатня ікона» варто використовувати лише тоді, коли мови йде виключно про аналогічний іншим хатній оберіг; в свою чергу, термін «домашня ікона»

використовується тоді, коли ми розглядаємо ікону в гранично широкому її функціональному значенні. Іншими словами, хатня ікона – це виключно сільський феномен, а тому він є однією зі складових, ширшої за своїм світоглядним та функціональним значенням, домашньої ікони.

Змінюється в народній уяві й трактування церковного віровчення, яке,єднаючись з традиційними язичницькими уявленнями, формує народний світогляд. Покажемо, на наш погляд, у даному контексті є наведене М. Грушевським народне уявлення про створення Богом людини: «Взяв Бог глини жовтої й сотворив з неї чоловіка, й дихнув до нього духа свого божого... І повідає йому так: «Зроблю тебе газдою тому всьому сотворінню, котре сотворив, дам цілий рай і всі звірі і всі скоти, буде тобі вільно м'ясо їсти, але їх ховати і не мучити; буде тобі з них вільно шкіри на потребу уживати, але їх не мучити. І так оддав Бог Адамові рай» [3]. В свою чергу, концепція первородного гріха в народній уяві була тісно пов'язана з уявленням про «блуд» Єви з Адамом, який, зійшовшись з нею, втратив свою «блаженну природу», чи «чужоложства» Єви з Сатаною. Ці переконання ґрунтувалися на традиційній для руського населення цінності сімейних відносин та глибокому осуді «блуду» [3].

З часом, ікона настільки глибоко проникає у звичаєву практику українського народу, що без неї не проходить жодний аспект його життя. Так, відразу ж після народження дитини, – пуповину якій перерізали на образі «Богородиця – Помічниця в пологах», тим самим «обрізаючи зв'язок матері і дитини» [2, с. 94], дитині дарували ікону. «Першою іконкою новонародженого був простенький, намальований на дощечці, хрестик, який вішали на стіні в головах колиски після хрещення дитини. Він свідчив про те, що ще одна душа Божа прийшла в цей світ» [1, с. 95]. З часом святим образом батьки благословляли дітей на шлюб, і після Божого благословення ікона ставала оберегом для новоствореної родини. Домашні (сімейні) ікони, частіше за все, передавалися з покоління в покоління і завжди знаходилися в домі.

Чільне місце посідали домашні образи в щоденному господарському житті кожної української родини. Провідне місце серед них належало Богородиці, Миколаю, Юрію, Варварі, Параскеві та ін. Стосовно образів Христа, який, відповідно до християнського світогляду, виступав найвищою з усіх надприродних сил, істинним Богом, то вони, в народному середовищі поширилися далеко не відразу – вважалося, що в силу свого ієрархічного статусу, Христос, у порівнянні з Богородицею та іншими святими, більш віддалений від побутових потреб людини [7]. Одним із найбільш поширених домашніх образів є святий Миколай Чудотворець. В народі вважалося, що він допомагав у різних бідах: рятував від потопу і виносив на сушу з морської глибини, звільняв із полону, рятував від ярма темниці, захищав від усікновення мечем, оберігав від смерті і багатством давав зцілення.

Народ, підкреслює П. Жолтовський, «щиро і безпосередньо сприймав релігійні образи. Зі святих найбільше шанували тих, які були ближчими до людей, втручалися в їхні повсякденні турботи» [4, с. 13]. Іншими словами, аналогічно як і в давні часи, народ продовжував творити «собі богів на себе глядячи, і по своєму смаку, дає їм форми по своєму психічному характеру» [5, с. 5]. Ця тенденція особливо яскраво проглядається в XVI ст., тобто в період формування домашньої ікони. Саме в цей час функції давніх божеств переходять до християнських святих, які організуються у своєрідну родину на чолі з господарем. При чому божественна родина організована у чіткій відповідності до її земного аналогу – тут кожен член родини виконує певну функцію.

Домашні ікони розміщувалися на божнику – так називали колись спеціальну полицку в східному кутку хати. Зважаючи на те, що в давнину великого значення

надавалося особливостям закладення оселі, яка завжди була розміщена таким чином, що кожен, хто заходив у хату, мав вклонитися спочатку святим покровителям, а потім вже привітатися з господарями чи гостями. Цьому значно сприяли особливості дверних отворів, які традиційно були досить низькими; відповідно ввійти до хати як і до храму без поклону було неможливим.

Ікони на божнику розташовували з великою повагою та за певною ієрархією. Святи-покровителі ніколи не могли стояти над образом Ісуса Христа чи Пресвятої Богородиці. Однак, провідне значення завжди мала так звана родова ікона, яка передавалась із покоління в покоління, вважалась найціннішою і була найшанованішою. Саме цю ікону, зазвичай, брали на службу до храму до того часу, доки цього не заборонив Великий Московський собор (1666–1667 рр.). Крім того, до родової ікони підносили немовля після хрещення, немов знайомлячи та віддаючи на опіку родинного святого нового члена родини.

Загалом, немає підстав сумніватися в тому, що православна ікона, проникнувши в дім української родини, почала супроводжувати її у всіх аспектах буття. Разом з тим, не варто ігнорувати того, що не тільки ікона визначила особливості світогляду, цінностей, звичаєвої та обрядової практики українського народу, але й дім, в якому «своя правда, і сила, і воля» (Т. Шевченко) визначав своєрідність народної ікони, транслюючи цінності та вподобання родини на рівень спільноти, що найчастіше проглядалося в церковній народній іконі.

Так, народ, який після Кревської унії (1385 р.) почав швидко закріпачуватися, втрачаючи не тільки соціальні права, але й право на свободу у «своєму домі», відтворював свої ідеали та сподівання в іконографічних сюжетах. Зокрема, в іконографії поширеною стає, з одного боку, тематика «Страсті Христові», а з іншого – життя святих. У кожному з випадків, ікона характеризується оповідальністю та багатосюжетністю, які реалізуються подекуди у клеймах, а подекуди у загальній композиції та сюжетній лінії образу. При чому, в той час як «у центральних зображеннях дотримано іконографічно-канонічних вимог, з повним підпорядкуванням зразкові, то в маргінесових сценах, так званих клеймах, розроблених канонів не існувало – вони, – на думку В. Овсійчука, – були наслідком колективної творчості багатьох поколінь іконописців. Тут набувала чинності жива мова, подібна до апокрифів, з включенням багатьох явищ природи, несподіваних пригод, сутичок зі звірами, трагічних видовищ мук і, нарешті, елегійного фіналу – тихої смерті» [6, с. 132].

Висновки В. Овсійчука цілком суголосні зауваженням І. Свенціцького, який вважає, що «апокрифи виповняли ту прогалину канонічних Євангелій, яка постійно могла викликати тільки лишню цікавість людей – дізнатися дещо про події, якими можна було б залучити і пояснити короткі канонічні оповідання» [11, с. 3]. Особливо виразно вплив апокрифів та народних уявлень виявився в іконах оповідального циклу: «Різдво Христа», «Св. Микола з житієм», «Св. Варвара з житієм», «Св. Параскева з житієм» тощо.

Загалом, зосередження уваги на особливостях життя відповідно до біблійного переказу було обумовлене тим, що ікони «житійного циклу» як жодні інші не відображали страждання народу та його сподівань на справедливу відплату. В результаті, поряд з житійними іконами, в народному іконописі починає поширюватися тривалий час чужа киеворуському іконопису страшносудна тематика, що носить насамперед дидактичний характер.

На відміну від професійного живопису, де «Страшний суд» розглядається як акт вищої справедливості: «Огонь от лица его воспламентится, и углієвозгоревшаяся

от него, – пише А. Радивилівський, – а на когоч? на збойцов вшетечников, обжирцов, распусникаов и иных подобных грешников. В пекле будет зимно незносное, черв несмертельный, смраднезносный, тма дотыкающаяся, модерства бючих, страшное видение бесов, срамота грехов отчаение всех добр» [4, с. 284], який буде стосуватися перш за все іновірців і еретиків; народний іконопис зосереджує свою увагу на зображенні грішників та покараннях за гріхи. Останні тлумачаться передусім як порушення народної моралі. В результаті, зауважує П. Жолтовський, народні ікони страшносудної тематики, найбільш повно відображають різні сторони народного буття, суспільні та етичні ідеали. «Кару – продовжує свою думку дослідник, – отримують насамперед ті, хто гнобить народ і завдає йому матеріальних шкод» [4, с. 284]. Таким чином, у страшносудній тематиці, грішниками виступають переважно пани, попи, багатії, часто зустрічається сільський староста, осавул, судді, лихварі, корчмарі, злодії тощо. «Грішники-багатії, – пише П. Жолтовський, – представлені у вигляді польських панів у кунтушах, підперезані широкими поясами» [4, с. 285].

Загалом, немає підстав сумніватися в тому, що поширена з початку XVI ст. тема смерті втрачає свій абстрактний характер і «пов'язується з ідеєю рівності перед лицем смерті усіх людей, її грізний «лик» страшний перш за все для багатих» [4, с. 289]. Зважаючи на це, страшносудна тематика в іконописі починає набувати глибокого дидактичного змісту, особливо у випадках, коли корелює з житійною тематикою. Завдяки цим двом типам ікон, православне віровчення починає вселяти надію та сподівання на справедливість, яких людина досягне, якщо не в цьому, то хоча б в іншому світі.

Незважаючи на загальну інтенцію народного іконопису на соціальну проблематику та протест проти зла і несправедливості, все ж, на думку В. Овсійчука, маємо всі підстави вважати, що ця тема набуває апогею свого розвитку в образах св. Бориса та Гліба. Адже, «сприятливішого часу для активізації цієї ікони більше не передбачається, бо в ній зіткнулися головним чином не літургійні, а суспільні ідеали – сподівання міцної князівської влади. Образи київських князів, синів могутнього владаря, наділені ідеальними рисами, бо не мучеників у них прославляли, а мужніх лицарів, з мечами, що стоять насторожі, з підкресленням братньої дружби і згоди, людської гідності і чистоти, єднання і порозуміння» [6, с. 135].

Образи св. Бориса і Гліба, як жодна інша ікона, не відобразили особливості народного світогляду. Адже, без уваги на те, що Борис і Гліб не були справжніми мучениками, вони померли не у боротьбі за віру Христову, а стали жертвами політичних інтриг та князівських міжусобиць, все ж народ витлумачив їх смерть зовсім по-іншому, а саме: виходячи з того, що будь-яке страждання – це страждання за ім'я Христа; «князі, – зауважує В. Овсійчук, – відмовляються від спротиву, щоб не бути причиною загибелі дружини». З часом неспротив злу, терпіння в муках починають розглядатися як «національний руський подвиг» [6, с. 141]. Таке тлумачення образів перших руських святих не тільки значно зближувало їх з народом, але й виступало гарним світоглядним фундаментом експлуататорської політики церкви.

Поширеним сюжетом українського народного іконопису є й старозавітна тематика, яка трансформується в іконописну апокрифічну розповідь «Втеча до Єгипту» [8, с. 44]. Цей іконографічний сюжет, запозичений з іконних клейм та художніх розписів давньоруських монументальних споруд, отримує нове функціональне навантаження. В той час, як поширеність біблійних сюжетів в іконописі києворуського періоду була обумовлена особливостями тогочасного богослов'я та специфікою його сприйняття серед слов'янського населення; в період Відродження

вони отримують переважно дидактичне значення. Їхній драматизм був цілком суголосний реаліям тогочасного українського життя і виражав глибоке сподівання на відплату.

Привертає увагу в даному контексті наведена В. Отковичем популярна в XVI – XVIII ст. родинна оповідь про «Втечу до Єгипту». Зокрема, існував переказ, що коли Мати Божа з Ісусом Христом втікала до Єгипту, по дорозі вона зустріла хлопця, який сів пшеницю і сказала йому: «Сій, сій, завтра будеш жати!». На другий день вийшов хлопець у поле та й жне. Підходять до нього жовніри та й питають: «Чи не бачив ти ніякої жінки з дитиною?», а хлопець їм відповідає: «Бачив!». – «А давно?» – питають жовніри. – А хлопець їм у відповідь: «Ще коли пшеницю сів!» – «Ого, – відповідають жовніри, – то ми вже й не здогонимо, та й повернулися!» [8, с.45].

Загалом, ідея «Втечі до Єгипту» як спасіння та свободи була досить близькою для тогочасного українського суспільства. Адже саме в цей час велика кількість українських селян починає масово втікати від знущань та тяжких повинностей у Дике Поле. З початку XVII ст. з козацтвом асоціюється ідея відплати, спасіння та свободи. Ймовірно, саме в цей час набуває нового звучання й такий різновид домашньої ікони як подорожня ікона.

З'ясовано, що з початку XV ст., не тільки ікона проникає в дім, але образ дому та його цінності реалізуються в іконі. Ця ідея найбільш повно реалізується за допомогою символізму іконографічної тематизації соціальної несправедливості, набуваючи глибокого дидактичного значення. Адже поширені в цей час ікони були тим світоглядно-художнім тлом, яке забезпечувало репродуктивність аксіологічних цінностей українського суспільства. Головне значення в цьому контексті відігравали ті етико-моральні норми, що забезпечували мир та цілісність суспільства.

Показано, що саме обумовленість домашньої ікони особливостями побутового життя українського народу зумовлює неправомірність її однозначного ототожнення ані з народним іконописом, ані з професійним іконописом. У підсумку цього є всі підстави вважати домашню ікону поліваріативним феноменом української матеріальної та духовної культури, який виникає як результат органічного розвитку, з одного боку, українського професійного та народного іконопису, а з іншого – світогляду українського народу. Іншими словами, домашня ікона може розглядатися як «невербальний літопис», в якому відображено особливості життя та еволюції віри та світогляду українського народу у напрямку до національної самосвідомості. А тому, визначення місця та значення домашньої ікони в житті української людини може розглядатися як теоретична основа прогностичної оцінки розвитку українського суспільства у напрямку до формування громадянського суспільства.

Список використаної літератури

1. Богомолец О. Домашні обрядові образи України / О. Богомолец. – Київ: Оранта, 2008. – 194 с. ; Bohomolets O. Domashni obriadovi obrazy Ukrainy / O. Bohomolets. – Kyiv: Oranta, 2008. – 194 s.
2. Богомолец О. Замок-музей Радомисль на шляху Королів ViaRegia / О. Богомолец. – Київ, 2013. – 128 с. ; Bohomolets O. Zamok-muzei Radomysl na shliakhu Koroliv ViaRegia / O. Bohomolets. – Kyiv, 2013. – 128 s.
3. Грушевський М. С. Історія української літератури в 6 т. 9 кн. [Електронний ресурс] / М. С. Грушевський. – Київ : Либідь, 1994. – Т. 4, Кн.1. – 336 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush414.htm> ; Hrushevskiy M. S. Istoriiia ukrainskoi literatury v 6 t. 9 kn. [Elektronnyi resurs] / M. S. Hrushevskiy. – Kyiv : Lybid, 1994. – Т. 4, Кн.1. – 336 s. – Rezhym dostupu : <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush414.htm>

4. Жолтовський П. Український живопис XVII – XVIII ст. / П. Жолтовський. – Київ : Наукова думка, 1978. – 327 с. ; Zholtovskiy P. Ukrainskyi zhyvopys XVII – XVIII st. / P. Zholtovskiy. – Kyiv : Naukova dumka, 1978. – 327 s.

5. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. – Київ : Обереги, 1922. – 88 с. ; Nechui-Levytskyi I. Svitohliad ukrainskoho narodu. Eskiz ukrainskoi mifolohii / I. Nechui-Levytskyi. – Kyiv : Oberehy, 1922. – 88 s.

6. Овсійчук В. Українське малярство X – XVIII ст. Проблеми кольору. – Київ : Ін-т народознавства НАН України, 1996. – 387 с. ; Ovsiiichuk V. Ukrainske maliarstvo X – XVIII st. Problemy koloru. – Kyiv : In-t naroznavstva NAN Ukrainy, 1996. – 387 s.

7. Осадча О. Походження української хатньої ікони [Електронний ресурс] / О. Осадча. – Режим доступу : <http://artisthelen.com/publications/pohodzhennja-ukrajinskoji-hatnoji-ikony> ; Osadcha O. Pokhodzhennia ukrainskoi khatnoi ikony [Elektronnyi resurs] / O. Osadcha. – Rezhym dostupu : <http://artisthelen.com/publications/pohodzhennja-ukrajinskoji-hatnoji-ikony>

8. Откович В. П. Народна течія в українському живописі XVII–XVIII ст. / В. Откович. – Київ : Наукова думка, 1990. – 96 с. ; Otkovych V. P. Narodna techiia v ukrainskomu zhyvopysi XVII–XVIII st. / V. Otkovych. – Kyiv : Naukova dumka, 1990. – 96 s

9. Попова Л. М. Народная иконопись Украины XIX века : дис. канд. искусствоведческих наук : спец. 07.00. 12 / Любовь Михайловна Попова. – Ленинград, 1985. – 194 с. ; Popova L. M. Narodnaya ikonopis Ukrainy XIX veka : dis. kand. iskusstvovedcheskikh nauk : spets. 07.00. 12 / Lyubov Mikhaylovna Popova. – Leningrad, 1985. – 194 s.

10. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – Київ : АртЕк, 1998. – 728 с. ; Popovych M. V. Narys istorii kultury Ukrainy / M. V. Popovych. – Kyiv : ArtEk, 1998. – 728 s.

11. Свенціцький І. С. Різдво Христове в поході віків / І. С. Свенціцький. – Львів, 1933. – 181 с. ; Sventsitskyi I. S. Rizdvo Khrystove v pokhodi vikiv / I. S. Sventsitskyi. – Lviv, 1933. – 181 s.

12. Флоренський П. А. Иконостас [Електронний ресурс] / П. Флоренський // Библиотека «Вехи» – Режим доступа : <http://www.vehi.net/florensky/ikonost.html> ; Florenskiy P. A. Ikonostas [Elektronnyy resurs] / P. Florenskiy // Biblioteka «Vekhi». – Rezhim dostupa : <http://www.vehi.net/florensky/ikonost.html>

Стаття надійшла до редакції 10.05.2016

O. Bogomolets

HOME ICON AS UKRAINE`S A UNIQUE SOCIOCULTURAL PHENOMENON

The article explores originality of home icons. It shows limited content of «khata icon» and proves the legitimacy of the term «home icon». Along with the specified idea of the ambivalent impact of the house on the formation of icons being confirmed, which, on the one hand, gradually penetrates into the sacred space of Ukrainian home, getting there a leading role, and the other – primarily determines uniqueness of national iconography, which begins to reflect not only a Divine Prototype, but also symbolically thematises in the light of national inherent ideas of family-oriented, death and revenge outlook, and, accordingly, social justice thus acquiring a deep didactic meaning.

The opinion on the illegality of identification of home icons neither with national nor with professional iconography is substantiated. As a result this is a reason to believe that

home icon is a multivariate phenomenon of Ukrainian material and spiritual culture, which arises as a result of organic growth; on the one hand, of Ukrainian professional and folk icon painting, and the other – the outlook of the Ukrainian people. In other words, home icon may be regarded as a “non-verbal chronicle”, which shows the features of the life and evolution of faith and outlook of the Ukrainian people towards the national identity. Therefore, determining the location and value of the home icon in the life of Ukrainian people, it can be seen as a theoretical basis for prognostic evaluation of Ukrainian society towards the formation of a civil society.

Key words: *home icon, khata icon, icon, house, folk iconography, sacred space.*

УДК 791.6 (045)

К. А. Гайдукевич

СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ МАСОВИХ СПОРТИВНО-ХУДОЖНІХ СВЯТ

Розглянуті історичні аспекти становлення та розвитку спортивно-художніх вистав як жанру видовищного мистецтва. Розкрито особливості режисури масових спортивно-художніх свят в процесі їхньої підготовки і охарактеризовано специфічні засоби виразності цього жанру. Визначено структуру та основні етапи організації спортивного свята.

Ключові слова: *спортивно-художні свята, виразні засоби, фізкультурні паради, художній фон, монтаж.*

Спортивно-художні заходи, для яких характерними є високий рівень спортивних досягнень, масовість та видовищність, посідають важливе місце в системі якості життя населення та його дозвілля. Адже зростання ступеню комфортності життя народоселення в сучасному суспільстві призводить до погіршення його якісних характеристик (старіння нації, росту захворювань, високої смертності від наркоманії та алкоголізму, погіршення фізичного здоров'я тощо). Залучення населення до масових спортивно-художніх заходів є ефективним засобом профілактики асоціальної поведінки в молодіжному середовищі, розвитку естетичного виховання, фізичної активності та мотивації до занять спорту, змістовного активного відпочинку, що в свою чергу значно підвищує вимоги не лише до професійної компетентності організаторів, але й до якості організації й проведення спортивних свят.

Вивченню специфіки організації спортивних свят присвячено чимало досліджень. Зокрема, науковці А. Конович, Б. Петров, Я. Ратнер, Д. Сегал, Й. Туманов розглядали в своїх працях спортивні заходи в історичному й художньому контексті. Загальнотеоретичні питання досліджували К. Адамсон, С. Брякін, В. Столяров, Р. Папоян, М. Пономарьов, В. Пономарчук, Ю. Фомін. Правові та економічні проблеми розвитку спорту розглянуто в працях П. Виноградова, С. Гуськова, В. Уварова; особливості організації та управління у сфері фізичної культури та спорту обґрунтовані в працях В. Жолдака, І. Переверзіна, В. Приходька, Н. Жмарьова, В. Количьова, А. Соколова, В. Супікова та інших.

Дослідити та проаналізувати специфіку організації масових спортивно-художніх свят є метою даного дослідження.

Як багатогранне суспільне явище, спорт є не лише спеціальною системою тренувальних занять і участі у змаганнях, але й належить до числа масових соціально-

культурних рухів, і будучи одночасно одним із найпопулярних видовищ. Маючи потужний соціалізуючий потенціал, спорт посідає важливе місце в структурі вільного часу людини, виступаючи засобом естетичного, морального, етичного виховання особистості та важливим фактором її соціального розвитку. Оскільки спортивні свята сьогодні представляють синтез різноманітних спортивних і культурних заходів, вони здатні розширювати комунікативні кордони, розкривати духовний і фізичний потенціал особи. А позитивні емоції, що забезпечуються видовищністю, гумором, святковістю, комедійністю, атракційністю, визначають відношення до спортивного свята як до розваги та відпочинку.

Недивно, що кількість спортивних змагань та масових спортивно-художніх заходів невпинно зростає, а аудиторія спортивних видовищ, завдяки сучасним технічним засобам комунікації, постійно збільшується. Спортивні та національні канали (Sport 1, Sport 2, Футбол 1, Футбол 2, XSPORT, UA: Перший, Україна, 1+1, Інтер) транслюють передачі спортивного характеру коментуючи спортивні події, що вражають своєю різноманітністю: «Лицарські турніри», «Богатирські ігри», «Козацькі забави», «Ігри патріотів», «Форт Буаярд». Така численність телепередач засвідчує здатність не лише пропагувати здоровий спосіб життя, але й виховувати національну гідність та патріотизм у молодого покоління. Активно розвивається практика організації та проведення міських і районних спортивних заходів, зокрема фестивалів, спартакіад, спортивних марафонів, естафет, показових виступів, турнірів, спортивних змагань, дитячих свят, масових гулянь з нагоди святкування державних свят, що доводить – спорт є однією із найпопулярніших форм організації дозвілля та розваг.

Історія виникнення спортивних свят бере свій початок з часів існування людського суспільства. Перші зразки спортивних видовищ сягають своєї давнини і представляють собою синтез релігійних та військових обрядів. У період розквіту рабовласницької демократії та розвитку періоду античності форми спортивних видовищ урізноманітнюються: Панафінійські ігри, Олімпійські ігри, Гладіаторські ігри. Середньовіччя охарактеризувалося лицарськими турнірами, змаганнями ремісників і стрільців тощо. Проте аналіз наукової літератури доводить, що розвиток масових свят як жанру видовищного мистецтва розпочав свою історію, пов'язану із становленням спортивної режисури, розвитком спорту та міжнародних спортивних зав'язків лише у ХХ ст., у тому числі – у СРСР.

Становлення спортивної режисури розпочалося з Фізкультурних парадів на майдані, в межах яких Радянська влада та фізкультурно-спортивні організації, за активної участі профспілок та комсомолу, здійснювали програму масового розвитку фізичної культури і спорту в усіх регіонах країни.

Перше військово-фізкультурне свято (парад загонів лікнепу, 1919 р.) започаткувало нову форму спортивних свят – паради фізкультурників із принципами громадськості, народності і зв'язки з розвиваючим пролетарським мистецтвом. Після революції, з 1922 року і до 80-х років Фізкультурні паради проводилися щорічно на Червоній площі.

Фізкультурний парад у 30-і роки, досягнувши вершини у своєму розвитку, ствердився як провідна форма масових спортивних видовищ і свят, заслуживши гаряче визнання і любов народу. У результаті творчого пошуку нових виразних засобів, у Фізкультурних парадах отримали розвиток масові спортивні дійства, які спочатку входили в парад у вигляді окремих масових гімнастичних виступів, складаючи його другу частину.

Спортивна режисура тих років досягла певних успіхів, особливо в постановці окремих масових гімнастичних виступів. Утвердилися більшість виразних засобів:

вправи на різних конструкціях і гімнастичних снарядах, масові вільні, потокові і пірамідкові вправи. Вміло здійснювався монтаж з масовим номером сольних і групових номерів. Вперше з'явилися і знайшли широке застосування в масових гімнастичних виступах засоби мистецтва (танцювальні композиції професійних і самодіяльних колективів). Кращі постановки тих років відрізнялися образністю рішення і розкриттям теми, оригінальністю в підборі засобів вираження спорту і мистецтва, вдумливим підходом до музичного та художнього оформлення, високою ідейністю, завершеністю композиції. З'явилася ціла плеяда талановитих спортивних режисерів-постановників, серед яких Л.Г. Убанов, С. Лазарев, М. Окунев, Л. Орлов, М. Сегал, завдяки яким спортивні свята увійшли до скарбниці масового мистецтва [7, с. 20].

Після Великої Вітчизняної війни було проведено чотири Всесоюзних паради, що сприяли розвитку історії спортивно-художнього театру. У серпні 1945 р. (останній Всесоюзний парад на Червоній площі), у 1946 р. (перший парад, що відбувся на стадіоні), у 1947 р. (парад присвячений 30-літтю Жовтня) і у 1954 році (останній самостійний Всесоюзний фізкультурний парад).

Стадіон, змінивши характер видовища, зробив його більш спортивним. З одного боку, видовище характеризується розважальністю, а з іншого – набуває агітаційно-пропагандистського навантаження. Включення спортивних змагань до програми вистав наповнило атмосферу масових видовищ духом суперництва, спортивним ажіотажем, які незабаром передалися спортивним відомствам, організаціям, Республікам. Однак, суперництво між організаціями часто призводило до ігнорування загальних завдань постановки, змещуючи роль головного режисера як постановника.

Подальший розвиток масових спортивно-художніх вистав як жанру та їх режисури пов'язаний із проведенням Спартакіад народів СРСР, що прийняли естафету від Всесоюзних фізкультурних парадів. З 1956 року по 1983 роки було проведено вісім Спартакіад (раз на чотири роки), з грандіозними церемоніями відкриття та закриття на стадіоні в Лужниках, що дає підстави говорити не лише про тенденції становлення і розвитку режисури цих свят, але й про відповідний рівень видовищного мистецтва.

Церемонії відкриття Спартакіад завжди вражали глядачів своєю урочистістю та яскравістю. Їх незмінний успіх забезпечувався багатьма факторами: чудовою музикою; яскравістю спортивних костюмів, картин і прапорів художнього фону; участю найсильніших спортсменів країни – представників команд всіх союзних Республік, Москви і Ленінграда, а також фізкультурників Добровільних спортивних товариств і відомств Москви; урочистими ритуалами виносу і підйому Прапора і запалення Вогню з ефектним обігруванням (випуск голубів, запуск різнокольорових кульок, каскади феєрверку, салюту тощо).

Зростання матеріального забезпечення у післявоєнні роки, зменшення робочого дня, розгалужена інфраструктура спортивних закладів створили об'єктивні передумови до відродження масових театралізованих свят і появи нового виду тетралізованого масового святкування – стадіонної вистави. Постановники прагнули віднайти нові просторові рішення у контексті огляду сценічного майданчику. Після перших вдалих досвідів на ленінградському стадіоні ім.єні С. Кірова, яскраві стадіонні видовища, що закріпили та розвинули різновиди жанру, відбулися у багатьох міста країни (Е. Гершуні, Б. Петров, І. Рахлін, Р. Тихомиров, С. Якобсон).

Однак, найграндіознішим, яскравим та оригінальним вважається VI Всесвітній фестиваль молоді та студентів у Москві (1957 р.), який започаткував нові своєрідні форми видовища на стадіоні: вистави артистів цирку, свято балетного мистецтва, масові гімнастичні виступи, політичні вистави-мітинги. Інноваційні прийоми в подачі матеріалу відкрили перед творцями цієї форми жанру нові шляхи, що знайшли свій

подальший розвиток у масових дійствах на стадіонах [9, с. 323].

Успіх масових спортивних вистав у 80-90 рр. ХХ ст. засвідчив багатолітній досвід спортивної режисури, склалася вітчизняна школа, яка набула великого авторитету на міжнародній арені. Наймасштабнішими святами цих років стали: відкриття і закриття ХХІІ Ігор Олімпіади в Москві (1980 р.), Свято присвячене 1500-літтю м. Києва (1981 р.), свято присвячене 2000-літтю м.Ташкента (1983 р.), відкриття та закриття ХІІ Всесвітнього фестивалю молоді та студентів в Москві (1985 р.), відкриття І Ігр Доброї Волі в Москві (1986 р.), Спартакіада Співдружності Незалежних Держав присвячена святкуванню 50-річчя Перемоги над фашизмом у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років (Санкт-Петербург, 1995 р.) тощо.

У процесі свого історичного розвитку спортивні свята набули відповідних форм, видів, структури та змісту. Так, науковець Б. Петров [7] за масштабами та ступенем ресурсів, спортивно-видовищні заходи поділяє на масштабні (масові художньо-спортивні вистави) та малі форми. Масові спортивно-художні вистави (МСХВ) – це специфічний спортивно-видовищний захід, що відбувається на конкретному сценічному майданчику та інтегрує найкращі традиції інсценувань – його художньою основою є синтез елементів спорту та мистецтва. До основних форм МСХВ науковець зараховує: масові спортивно-художні гімнастичні виступи; спортивно-художні виступи; тематичні виступи. За змістом виступу спортивні свята малих форм можна класифікувати на: спортивний концерт (блок показових виступів), церемонія відкриття (закриття) змагань за різноманітними видами спорту, спортивно-театралізована вистава тематичної спрямованості, спортивно-художня композиція (одноактні спортивні балети).

Н. Малиновська розглядаючи спортивні свята як специфічну форму діяльності та самодіяльності людей, спрямовану на задоволення потреб у заняттях фізичними вправами та активному відпочинку на фоні позитивних емоцій умовно поділяє спортивні свята на великомасштабні (відкриття та закриття олімпіад, фестивалів, чемпіонатів) та спортивні свята «клубного» рівня. До масштабних свят, на її думку, належать: масові спортивно-художні вистави на стадіоні (паради, інсценування); фізкультурні свята в парках культури та відпочинку, масові спортивно-гімнастичні виступи, спортивні виступи та спортивно-художні виступи. Спортивними святами малих форм є: фізкультурні свята на відкритому повітрі, фізкультурні вечори з самостійною програмою на клубній сцені, фізкультурні свята в літньому оздоровчому таборі [4, с. 56].

Таке різноманіття змісту та форм роблять спортивні свята цікавими, доступними для сприйняття людей різних вікових категорій. Участь у спортивному святі активізує потребу ідентифікації особи, дозволяє людині шляхом психологічних переживань розкрити та сформувати себе як особистість. Спортивні свята роблять дозвілля цілеспрямованим, змістовнішим, розкривають внутрішні можливості людини, її духовний та фізичний потенціал, сферу спілкування.

Оскільки спортивні свята здійснюють виховний, освітній, пропагандистський, вплив на людей, вони можуть сприяти формуванню потреб у заняттях фізичними вправами, у розширенні та поглибленні процесів непрофесійної фізкультурної освіти учасників свята.

Спортивно-художнім заходам притаманні більшість соціальних функцій масових свят: виховна, рекреаційно-компенсаторна, емоційно-психологічна, естетична, ідеологічна, тощо. Так, пропагандистська функція стимулює спортивну майстерність під час проведення спортивного свята, пропагує конкретні види спорту, демонструє ціннісні якості особистості. Спортивно-видовищна функція проявляється у задоволенні

потреб у спортивно-пізнавальних заходах групою вболівальників, що відвідують спортивні змагання, а гедоністична функція забезпечує можливість у задоволенні естетичних потреб. Виховна та освітня функції реалізуються у змісті, тематиці свята, підборі образних форм. Деякі дослідники схильні виокремлювати домінуючі функції. Зокрема, В. Жолдак і А. Новіков [1] домінуючою вважають функцію комунікативну, оскільки саме вона сприяє частим соціальним контактам, виступаючи потужним чинником спілкування різного покоління людей.

Науковець С. Молчанов акцентує увагу на таких основних загально-значимих функціях як проагандистська (формує громадську думку про значення фізичної культури та спорту, залучення до систематичних спортивних занять всіх верств населення), комунікативна (забезпечує можливість міжособистісного спілкування), гуманістична (зміцнює соціальні зв'язки між людьми), та функцію психологічної рівноваги. Спортивне свято може комплексно впливати і на окрему особу, і на суспільство в цілому, одночасно виступаючи і засобом формування особи, і засобом задоволення потреб людини в організації дозвілля [5].

Організація спортивно-художніх заходів вимагає від режисера знання не лише методичних та технологічних засад підготовки свята, але й специфічних особливостей жанру, що впливають на особливості постановки. Відтак, науковець Б. Петров відзначає, що головною в специфіці масових спортивно-художніх вистав є спортивна основа, тобто побудова за принципом масового спортивного дійства з характерними для нього виразними особливостями та засобами [7]. Саме тому, в режисурі масових спортивно-художніх вистав, як і в будь-якому іншому спортивному дійстві, вирішального значення набувають знання можливостей величезної організаційної маси людей – колективного героя вистави – та використання цих можливостей у постановчій роботі. Головний герой вистави – маса учасників, які, виконуючи відповідні дії та вправи, змінюють положення та рух усієї маси виступаючих, створюючи колективну образність. Не зважаючи на те, що ця особливість значно розширює можливості режисера в постановці, вона вимагає від нього творчого пошуку в використанні виражальних засобів для того, щоб через дію окремих учасників динамічно та контрастно представити головну діючу особу вистави – масу, яка буде сприйматися глядачами як єдине ціле, як одну дійову особу. Учасники повинні досягнути ідеальної узгодженості в рухах при збереженні рівноваги та малюнка побудови.

Ще однією специфічною особливістю жанру є сценічний майданчик (арена стадіону, спортивного майданчику, льодового палацу, спортивної зали тощо), розміщення трибун на якому дає можливість глядачам споглядати за розгортанням дії згори та бачити всю композицію в цілому, а не окремі її фрагменти.

Оскільки спеціально для жанру масових спортивно-художніх вистав не готують професійних сценаристів, вирішувати складне творче завдання, поєднувати функції сценариста-драматурга та режисера-постановника, доводиться одноосібно режисеру – постановнику. Як показує практика, сценаристи, які працюють в інших видах та жанрах драматургії, досконало не володіючи виражальними засобами даного жанру, не здатні задовольнити вимоги режисера. У практиці трапляються поодинокі випадки творчого тандему режисера та сценариста, співпраця яких виявляється ефективною та плідною за умови творчого союзу.

Одноразовість проведення спортивного свята визначає наступну особливість жанру спортивно-художніх вистав. На відміну від театральної постановки, режисер масового спортивного свята після прем'єри не може повернутися до роботи над виставою. Як показує практика, саме ця обставина не лише підвищує відповідальність режисера за кінцевий результат своєї діяльності, але й накладає відбиток на всю

технологію виробництва масової спортивно-художньої вистави. Тому не менш важлива роль відводиться передрепетиційному періоду творчої та організаційної діяльності режисера-постановника, адже працювати режисеру як правило доводиться не з професійними акторами, а із багатотисячним колективом у складі людей різних професій, віку, статі, ступеню підготовленості тощо.

Важливе місце в спортивно-художніх виставах належить монтажу, особливі умови якого визначають успішність та яскравість проведення масових спортивно-видовищних заходів. У даному жанрі масовість дії у роботі режисера та сценариста визначає рівноцінність двох видів монтажу: змістового та технічного. Змістовий монтаж дає можливість шляхом поєднання різних за змістом компонентів дії отримати новий, особистий зміст (різні за змістом і характером номери, можуть виражати абсолютно нову думку). На відміну від змістового монтажу, технічний монтаж менш досліджений, оскільки в більшості жанрів має другорядне значення. Оскільки на стадіоні відсутні спеціальні технічні засоби для монтажу (куліси, доріжки, що рухаються, антракційні, інтермедійні та світлові завіси), технічний монтаж вимагає рівноцінної уваги та творчого пошуку в його вирішенні з боку режисерів-постановників.

У зв'язку із специфікою сценічного майданчику, все дійство на полі стадіону відбувається на очах у глядачів, тому в практиці постановки масових спортивно-художніх вистав, в свою чергу виокремилось ще два види технічного монтажу: відкритий та закритий. Перший характеризується тим, що перехід від однієї частини вистави до іншої, від епізоду до епізоду здійснюється відкрито, на очах у глядачів. Такий вид монтажу характерний для стадіону з круговим розташуванням глядачів, а монтажна перебудова має бути оригінальна та виглядати як відносно самостійна дія. Другий, закритий монтаж, включає елемент відволікання уваги глядачів від виконання учасниками перехідної перебудови. Такий вид монтажу використовується у випадку, коли на поле потрібно винести та встановити гімнастичні снаряди або інші конструкції. Цей вид монтажу гарний та дієвий за умови одностороннього ракурсу огляду, при круговому розміщенні глядачів він має ряд суттєвих недоліків. Таким чином, технічний монтаж, виконуючи свої прямі функції з організації масового дійства, при розробці композиційного рішення вистави піднімається до рівня творчого методу з притаманними йому засобами, прийомами, методикою [6, с. 168–169].

Аналіз наукової літератури доводить, що для будь-якого жанру видовищного мистецтва, притаманний набір специфічних засобів виразності, які визначають жанр мистецтва і забезпечують його існування (музика, світло, декоративне оформлення, костюми, хореографічні номери тощо). У роботі над спортивно-художніми виставами режисери-постановники використовують різноманітні виразні засоби, але до специфічних виразних засобів, що обумовлені вимогами до організації та проведення, рівнем розвитку фізичної культури і спорту в країні, спортивної режисури належать такі: масові вправи, побудови та перебудови, сольні та групові номери, художній фон [7, с. 62].

Масовими називаються вправи, що виконуються одночасно великою кількістю учасників за допомогою предметів або без них, що в свою чергу поділяються на індивідуальні та групові (палиці, прапорці, стрічки, гирі, булави, гімнастичні лави, драбини тощо). За змістом та характером виконання масові вправи поділяються на вільні, поточні та пірамідкові.

Поточні вправи отримали свою назву внаслідок специфічного характеру виконання рухів великою кількістю людей. Особливість виконання цих вправ полягає у тому, що вони виконуються всіма учасниками не одночасно, а послідовно, з деяким

відставанням кожного наступного учасника за ходом руху потоку.

Пірамідкові вправи представляють собою серію найпростіших пірамід, що виконуються двома і більше учасниками. Цей вид масових вправ був запозичений із акробатики. Характерна особливість пірамідкових вправ полягає у послідовному виконанні наступних трьох елементів: побудови піраміди, її фіксації та «руйнування».

До специфічних виразних засобів у масових спортивно-видовищних заходах належать побудови (взаємне розміщення учасників на полі стадіону) та перебудови (пересування учасників з однієї перебудови в іншу). За допомогою учасників складається цілісна основа композиції вистави, де виступає тим засобом, який дозволяє найбільш контрастно та широко розкрити можливості учасників як єдиного цілого. За характером побудови вони можуть бути розімкнуті та зімкнуті, тематичні та нетематичні [8].

Характерною особливістю масових спортивно-художніх вистав є змістова насиченість. Окрім масових номерів у програму заходу включають різноманітні спортивні номери у виконанні найсильніших спортсменів та представників різних видів мистецтва (акробатів, борців, гімнастів, кіннотників, фехтувальників тощо). Такі номери називають вставними або сольними, адже виступи спортсменів відбуваються на фоні величезної кількості учасників. Найпопулярнішими є вправи на різних за складністю та призначенням снарядах та конструкціях, що розроблені спеціально для конкретного заходу й надають певного контексту виконанню вправам спортсменів.

Аналіз наукової літератури доводить, що велику роль у створенні позитивних емоцій на заходах викликає їхнє декоративне оформлення. Специфічним виразним засобом, що здійснює змістову підтримку всіх подій основного майданчика, є художній фон (живий екран). Це екран-задник на трибунах стадіону, на якому за допомогою спеціальних предметів у руках учасників фону (віяла, прапорці, кольорові палички, маленькі люстерка, люмінесцентні прапорці, електричні ліхтарики, футболки) створюються кольорові картини в динаміці, що доповнюють дійство та сприяють образному розкриттю теми й ідеї свята.

У практиці використання художніх фонів фахівці виокремлюють мозаїчні та мальовані картини. Типовим для вітчизняної школи режисури є мозаїчний фон, особливість якого полягає в динамічності показу будь-якої картини, що забезпечується вибраним елементом мозаїчної основи. Малюнок створюється за допомогою кольорових костюмів учасників, кольорових прапорців відповідних розмірів, кольорів, кількості, форми, що забезпечують легкість і маневреність у виконаннях різноманітних прийомів.

Мальований фон застосовується, передусім, у азіатських та арабських країнах. Основою показу малюнка-картини є альбом відповідного розміру із зображенням на ньому однієї складової малюнку, розрахованої на весь екран фону. У нас мальовані картини художнього фону називають панно, що виконуються художниками на фонуєчих прапорцях.

Досвід роботи спеціалістів в організації спортивно-художніх свят доводить, що процес розробки партитури художнього фону потребує тривалого часу, точності та концентрації (історія його розвитку була безпосередньо пов'язана із пошуком шляхів скорочення часу на його підготовку). Досягнути в цьому прогресу вдалося лише за допомогою електронних технологій. Вперше електронну програму розробки художнього фону було використано у 1983 р. при підготовці свята присвяченого 2000-літтю м. Ташкента, коли комп'ютер видав картки учасникам, з розписаною партитурою малюнків за 2,5 тижні, не припустивши жодної помилки (вручну на виконання цієї роботи знадобилося б не менше двох місяців). У 1985 р. було зроблено ще одну спробу

активного використання ЕОМ для розробки програми фонові трибуни для XII Міжнародного фестивалю молоді і студентів (загальний час роботи електронно-обчислювальної машини склав лише 2 тижні).

У зв'язку з появою сучасних нових технологій з'явилася можливість ще більше спростити весь процес створення картин художнього фону та розписування карток учасників. Так, у 2011 р. науковцями В. Кудашовим та Е. Аллахвердієвим було розроблено першу багатофункціональну програму по роботі з художнім тлом «АртФон 1.0», яка автоматизує процес створення художнього фону для масових спортивно-художніх вистав та спрощує процес створення картин художнього фону і карток учасників. Програма дозволяє в лічені хвилини створити багатопіксельні мозаїчні картини, а спеціальний алгоритм дозволяє майже миттєво «розписати» картки учасників, перевівши їх в табличний формат редактора Excel у вигляді, готовому для роздруківки [2].

Аналіз наукової літератури доводить, що підготовка до проведення масового спортивного свята повинна розпочинатися заздалегідь, адже лише копітка, планомірна робота здатна забезпечити заходу належний успіх та позитивний результат.

У режисерській практиці склалася певна ієрархічна структура організації масових спортивно-художніх вистав, яку очолює Організаційний комітет та головний режисер. У підпорядкуванні цього комітету Штаб підготовки масового свята, що розпочинає свою роботу з моменту затвердження Оргкомітетом сценарного плану. Керівнику Штабу підпорядковується головний бухгалтер, директор-розпорядник та заступники, що курують організаційні, адміністративні, медичні та технічні питання. У своїй роботі Штаб має керуватися документами, що до них належать розроблені з Оргкомітетом та режисерсько-постановочною групою (рішення Оргкомітету, сценарний план, кошторис витрат, графік репетиційної роботи, підготовчий план, монтажний план).

Російський науковець та режисер Б. Петров, у роботі штаба виокремлює три основні періода підготовки свята: дорепетиційний період, репетиційний період і підготовку місця проведення та організації тилу вистави [7, с. 270].

Науковець В. Кудашов визначає такі основні чотири етапи роботи з підготовки та проведення спортивно-видовищних заходів: підготовчий, організаційний, етап проведення, заключний [3, с. 130]. У межах підготовки кожного етапу фіксується послідовність дій та чітко визначаються функції й повноваження усіх відповідальних за проведення заходу. Зокрема, на підготовчому етапі фінансовий директор та головний режисер отримують замовлення на проведення заходу, розробляють та затверджують план заходу й кошторису, а головний адміністратор – підбирає та затверджує адміністративно-постановчу групу. На цьому етапі також приймається режисерське та технічне рішення щодо заходу, організовується медичне обслуговування, організація безпеки, забезпечується логістика, реклама та судейство.

У межах організаційного етапу менеджер з фандрейзингу займається пошуком додаткового фінансування, а в обов'язки головного адміністратора входять: погодження з спортивною будівлею, організація прибуття спортсменів, аренда та виготовлення спеціального спортивного обладнання та спортінвентаря, складання та затвердження графіка тренувань і репетицій.

На етапі проведення важливо своєчасно забезпечити прибуття спортсменів, артистів, судівської команди, спецобладнання безпосередньо на захід. Менеджери з паблік релейшнз та логістики мають подбати про належну зустріч спортсменів та проведення прес-конференцій, демонтаж обладнання та інші технічні питання. Контроль за проведенням заходу покладається на головного режисера, режисера-постановника, головного адміністратора, технічного директора, які забезпечують

повноцінну роботу всіх служб, учасників, виступаючих. На заключному етапі, в особі директора та фінансового директора, головного режисера та менеджера з реклами, замовнику надається повний звіт про проведення спортивно-видовищного заходу в формі фото, відеозвітів та матеріалів засобів масової інформації.

Здійснене дослідження дозволяє дійти таких висновків: організація спортивно – художніх свят предстала собою комплекс складних заходів, що потребує певних знань, вмінь і навичок. Оскільки спортивні свята приховують в собі величезні можливості для тілесного та духовного розвитку людей, для активного відпочинку, їх проведення створює умови для залучення дітей, підлітків до безпосередньої участі у фізкультурно-спортивному житті суспільства. Правильно організовані та урочисто проведені, вони не лише надовго зберігаються в пам'яті учасників та глядачів, але й виступають переконливим засобом наочної агітації, чинником мотивації фізкультурно-оздоровчої діяльності, адже впливають на соціальний, психологічний та естетичний рівень сприйняття людини.

Список використаної літератури

1. Жолдак В. И. О специализированных спортивных зрелищах / В. И. Жолдак, А. А. Новиков. – Ташкент, 1969. – 320 с. ; Zholdak V. I. O spetsializirovannykh sportivnykh zrelishchakh / V. I. Zholdak, A. A. Novikov. – Tashkent, 1969. – 320 s.

2. Кудашов В. Ф. Использование современных компьютерных технологий при организации художественно-спортивных праздников [Электронный ресурс] / В. Ф. Кудашов, Э. Ф. Аллахвердиев. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Sport/1_97776.doc.htm ; Kudashov V. F. Ispolzovanie sovremennykh kompyuternykh tekhnologiy pri organizatsii khudozhestvenno-sportivnykh prazdnikov [Elektronnyy resurs] / V. F. Kudashov, E. F. Allakhverdiev. – Rezhim dostupa : http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Sport/1_97776.doc.htm

3. Кудашов В. Ф. Особенности подготовительного и организационного периода спортивно-зрелищных мероприятий на примере церемонии открытия XXX чемпионата мира по художественной гимнастике в Москве [Электронный ресурс] / В. Ф. Кудашов // Проблемы и перспективы развития физической культуры в России и странах ближнего зарубежья : сб. науч. ст. / под ред. В. Л. Крайника, П. Г. Воронцова. – Барнаул : АлтГПА, 2010. – С. 128–132. – Режим доступа : <http://www.altspu.ru/pdf/binder-2010.pdf> ; Kudashov V. F. Osobennosti podgotovitel'nogo i organizatsionnogo perioda sportivno-zrelishchnykh meropriyatiy na primere tseremonii otkrytiya XXX chempionata mira po khudozhestvennoy gimnastike v Moskve [Elektronnyy resurs] / V. F. Kudashov // Problemy i perspektivy razvitiya fizicheskoy kultury v Rossii i stranakh blizhnego zarubezhya : sb. nauch. st. / pod red. V. L. Kraïnika, P. G. Vorontsova. – Barnaul : AltGPA, 2010. – S. 128–132. – Rezhim dostupa : <http://www.altspu.ru/pdf/binder-2010.pdf>

4. Малиновская Н. В. Спортивные праздники и выступления в структуре физической рекреации: теоретический аспект проблемы [Электронный ресурс] : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Наталья Викторовна Малиновская. – Санкт-Петербург, 2002. – 157 с. ; Malinovskaya N. V. Sportivnye prazdniki i vystupleniya v strukture fizicheskoy rekreatsii: teoreticheskiy aspekt problemy [Elektronnyy resurs] : dis. ... kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 / Natalya Viktorovna Malinovskaya. – Sank-Peterburg, 2002. – 157 s.

5. Молчанов С. В. Спорт как зрелище : учеб. пособ. / С. В. Молчанов. – Минск : Изд-во МГПУ, 1984. – 22 с. ; Molchanov S. V. Sport kak zrelishche : ucheb. posob. / S. V. Molchanov. – Minsk : Izd-vo MGPU, 1984. – 22 s.

6. Организация и методика художественно-массовой работы / Д. М. Генкин, А.

А.Конович, Б. П. Петров и др. ; под ред. Д. М. Генкина. – Москва : Просвещение, 1987. – 192 с. ; *Organizatsiya i metodika khudozhestvenno-massovoy raboty* / D. M. Genkin, A. A. Konovich, B. P. Petrov i dr. ; pod red. D. M. Genkina. – Moskva : Prosveshchenie, 1987. – 192 s.

7. Петров Б. Н. Массовые спортивно-художественные представления (Основы режиссуры, технологии, организации и методики) / Б. Н. Петров. – Москва : ТВТ Дивизион, 2014. – 392 с. ; Petrov B. N. *Massovye sportivno-khudozhestvennye predstavleniya* (Osnovy rezhissury, tekhnologii, organizatsii i metodiki) / B. N. Petrov. – Moskva : TVT Divizion, 2014. – 392 s.

8. Сегал М. Д. Физкультурные праздники и зрелища / М. Д. Сегал. – Москва : Физкультура и спорт. – 1977. – 223 с. ; Segal M. D. *Fizkulturenye prazdniki i zrelishcha* / M. D. Segal. – Moskva : Fizkultura i sport. – 1977. – 223 s.

9. Шароев И. Г. Режиссура эстрады и массовых представлений : учеб. / И. Г. Шаров. – Москва : Просвещение, 1986. – 463 с. ; Sharoev I. G. *Rezhissura estrady i massovykh predstavleniy* : ucheb. / I. G. Sharov. – Moskva : Prosveshchenie, 1986. – 463 s.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2016

K. Gaidukevych

SPECIFIC CHARACTER OF ORGANIZATION OF MASS SPORS AND ART EVENTS

The article deals with sports and art events not only as an effective means of physical activity and motivation to engage in sports activities, but also as a means of aesthetic education and meaningful leisure. Prerequisites of historical formation and development of sportive direction are indicated, functions of sports events in the social and cultural space are grounded.

Various views of scientists on the classification of forms of sports and art events are characterized. The expediency of classification into the following forms: mass sporting and artistic gymnastics performances, mass sportive and art performances at stadium, sporting and art performances, thematic performances, sportive concert, fitness events outdoor, fitness events in summer camps, fitness performances with independent program on the club scene is grounded. The determined specificity of sportive and art events proves their ability to expand communication borders, to reveal physical and spiritual potential of individuals and to provide ease and accessibility perception of mass audience.

The following specific characteristics of the genre of sportive and art performances at stadium are considered: the protagonist of the play is the mass of participants, venues, momentariness of celebration, combination by director of screenwriter functions and specific conditions of assembling have an effect on peculiarities in staging a sportive event, provide it with entertainment and festivity.

The author characterizes a specific set of expression methods inherent in sportive and art performances (mass exercises (free, current, pyramids), structuring and restructuring, solo and group numbers, art background), which are caused by specific organizations and conducting sportive events, the level of development of physical culture and sportive direction. Particular attention is paid to the specificity of using art background (live screen), which since the mid-50s of XXth century, became the unchanged effective means of expression that helps to disclose figurative themes and ideas of sportive event.

It is indicated that only planned in a good time hard work of the members of the director and stage director group, as well as administrative group is able to provide the adequate sportive and art success of the event. The hierarchical structure of organization of mass sportive and art events, as well as the list of documents necessary for ensuring the

proper work of the committees are determined. The views of experts on the main stages of work for preparation and holding of sportive and art events are considered. The necessity of their distribution on major stages: preparatory, organizational (rehearsal), stage of implementation and final stage is proved. Peculiarities in preparation of each stage are registered and monitored by responsible persons entrusted with specific functions and powers.

The analysis of the fulfilled work provides the possibility to make the conclusion that despite the dynamic transformation processes in a Ukrainian society, sportive and art performances will continue to remain a visible means of agitation of bodily and spiritual improvement of people.

Key words: *Sports, sportive and art events, sportive events, fitness parades, sports event forms, means of expression, art background, assembling, preparation periods of event.*

УДК 027.625(045)

А. І. Гордієнко

ДИТЯЧА БІБЛІОТЕКА ЯК ЧИННИК ДЕТЕРМІНАЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті із залученням широкого кола результатів наукових досліджень з'ясовано культуруотворюючу сутність сучасної бібліотеки, у тому числі й дитячої. Звернено увагу на основні тенденції її розвитку, причини і наслідки структурних змін у функціонуванні інституту бібліотеки. Вказані різні точки зору науковців на функції бібліотеки, у тому числі й дитячої. Розкрито зміст культуруотворюючої функції, яка полягає в тому, що бібліотека здатна проникати у світ іншої культури завдяки вихованню у своїх читачів культурної сприйнятливості, правильної інтерпретації проявів комунікативних властивостей різних культур тощо. У висновках відзначено, що дитяча бібліотека як самостійна спеціалізована установа підтримує культуру через затребуваність культурно-значущої інформації.

Ключові слова: *бібліотека, дитяча бібліотека, трансформація, детермінація, функції бібліотеки, культура, суспільство.*

Бібліотеки є одним з найдавніших культурних інститутів людства. Шляхом еволюції давня бібліотека, головною метою якої було накопичення книжкових багатств, перетворилася на стійкий соціокультурний інститут, який впорядковує та організовує духовну, інтелектуальну, культурну сфери життєдіяльності сучасної людини. За тривалий період функціонування склад і форма документів, які зберігають бібліотеки, їх призначення і функції зазнали значних змін. Однак ці зміни відбувалися протягом століть послідовно і закономірно, і лише ХХ ст. принесло в цю еволюцію небувалу стрімкість. Революція в інформатиці, розвиток цифрових технологій і глобальної мережі Інтернет вплинули на бібліотеку настільки рішуче, що змінили не лише всю систему комплектування фондів і підготовки бібліотечних кадрів, а й уперше поставили питання про межі бібліотечного простору та основи функціонування традиційних бібліотек та їхні функції. Відтак, у нових для себе умовах бібліотеці слід не лише зберегтися в якості автономної одиниці культурного простору, а й пристосуватися до майбутньої культури, зберігши при цьому свої культурутворчі позиції.

Дитячі бібліотеки, як і інші типи бібліотек, визначають сьогодні свою роль у соціальній і культурній інфраструктурі суспільства, залишаючись, як і раніше, державним гарантом захисту прав дітей на культурне і духовне життя, на вільний доступ до інформації. У цьому процесі самовизначення дитяча бібліотека повинна орієнтуватися на завдання цілісного освоєння культури суспільства дитиною, ставши для неї транслятором джерел духовного багатства, накопиченого людством. У теоретичному плані дослідникам слід актуалізувати проблему виявлення основних функцій дитячої бібліотеки та її місії як соціокультурного інституту, який не лише сприяє збиранню, зберіганню та обробці інформації, що циркулює в суспільстві, а й відтворює саму культуру через затребуваність культурно-значущої інформації, формує цю потребу.

Бібліотека як феномен культури привертає до себе дослідницький інтерес з часу усвідомлення її як необхідного елемента життя і діяльності культурної людини. Опис бібліотеки як культурного центру зустрічається ще в античних авторів, мислителів Середньовіччя та діячів Відродження. Однак знадобилася зміна самої теорії культури, набуття нею нового статусу, щоб постало питання про бібліотеку як формоутворення культури.

У працях А. В. Соколова, Р. С. Мотульського, Я. Л. Шрайберга та ін. [19; 15; 20] бібліотека розглядається як інформаційна установа, майбутнє якої пов'язане, перш за все, з розвитком документних функцій та інформаційних технологій. Натомість у працях Є. Ю. Генієвої, І. А. Мейжис та ін. [6; 17] досліджуються такі питання, як психологія бібліотечного спілкування, соціологія читання тощо. Праці саме цих авторів значно збагатили уявлення про бібліотеку як соціальний інститут, який серйозно займається соціалізацією читачів, вважаючи це одним із найважливіших завдань бібліотеки як установи культури.

Всебічні перетворення суспільного і культурного життя, в межах процесів глобалізації й мультикультуралізму, певним чином відобразилися і на бібліотеці як соціокультурному інституті й отримали відповідне відображення у працях М. Г. Делягіна, М. Ю. Лотмана та ін. [9; 14].

Значущий інтерес з точки зору дослідження бібліотеки в сучасному культурному просторі викликають праці відомих філософів ХХ ст., які ставили питання про бібліотеку в системі знань – У. Еко, П. Бурдьє та ін. [21; 4].

Дитяча бібліотека є об'єктом вивчення у виданнях Національної бібліотеки України для дітей [11; 12], у працях провідних бібліотекарів і науковців [8; 10; 3]. Дослідження питань діяльності спеціалізованої бібліотеки для дітей, теоретичне осмислення дитячої бібліотеки як соціокультурного феномена відображені в праці Н. Л. Голубевої [7]. Функції дитячих бібліотек розглядаються в працях М. П. Васильченка [5], О. І. Алімаєвої [2] та ін.

Перераховані автори та їхні концептуальні побудови свідчать про наявність наукового інтересу до бібліотеки, зокрема дитячої, та спроби поєднати всебічні підходи до неї як феномена культури з практичною діяльністю реальної бібліотеки, яка переживає нині складні трансформації. Різні спроби науковців і практиків запропонувати найбільш оптимальне вирішення проблеми вивчення бібліотеки в системі інститутів культурної трансляції в умовах глобалізації, уніфікації і стандартизації культури спонукає до розгляду бібліотеки, у тому числі й дитячої, з позиції інтегрального культурологічного знання.

Отже, метою даної статті є з'ясування особливостей взаємодії бібліотеки, зокрема дитячої, культури і суспільства.

Сьогодні більшість культурних інститутів, які продовжують функціонувати в

межах сталої традиції, зіткнувшись із вимогами життя, відчувають значні труднощі. Це пов'язане з тим, що в сучасну епоху відбулося одразу дві революції: ментальна і технологічна. Перша пов'язана з процесом глобалізації і формуванням нової культурної парадигми, друга – з наслідками революції у сфері комунікацій. Зміни, пов'язані з глобалізацією, є переважно об'єктивними, і культурні інститути, у тому числі і бібліотеки, повинні з ними рахуватися, оскільки сучасне суспільство вимагає від них відповідності новим потребам – потребам вижити й орієнтуватися в полікультурному соціумі. Разом із тим, культурні інститути орієнтуються на вкорінені культурні стереотипи, тому така бажана зміна орієнтирів є складною, вимагаючи істотної зміни уявлень про роль культури в суспільстві.

У свою чергу, революція у сфері комунікацій пов'язана з усвідомленням того факту, що культура активно формується індивідами саме у процесі їх спілкування. Саме спілкування, або комунікація, є найважливішим засобом входження людини в соціум і перебування в ньому, а все її життя – це безперервний процес обміну інформацією, досвідом, навичками, результатами діяльності. Обидва ці виклики сучасним соціокультурним інститутам напряду торкаються і бібліотеки, яка найбільш вразлива перед змінами, що відбуваються в культурі і комунікаційній сфері. Іншими словами, розвиток бібліотеки як феномена культури, розгортання її конкретних типів і форм перебуває в динамічній залежності від процесів, які відбуваються у суспільстві і культурі. Не випадково дослідниками пропонуються кілька моделей діяльності бібліотеки в сучасних умовах:

- бібліотека як інформаційний інтелект-центр із широким набором інформаційних послуг;
- бібліотека як культурний і комунікативний центр із завданнями розвитку толерантності і міжкультурної комунікації;
- модель «бібліотека 2.0», в якій користувач стає рівноправним учасником бібліотечних процесів [13, с. 15].

Внаслідок структурних змін у функціонуванні інституту бібліотеки сьогодні спостерігається стійка тенденція до поліфункціональності її діяльності, відбувається відхід від виключно традиційних методів роботи, отримує особливий розвиток інформаційно-просвітня і дозвіллева робота. Крім того, для аудиторії бібліотеки характерна значна зміна читацького поведіння під впливом розвитку медіасфери і зростання електронних технологій, внаслідок чого серед читачів збільшується частка віддалених користувачів. У структурі ж читання найбільш значущими стають ділові, функціональні мотиви, а кількість запитів, не пов'язаних із навчальною чи науковою діяльністю, відчутно зменшується. У великих бібліотеках, які мають достатнє матеріально-технічне забезпечення, найбільш запитуваною, як і раніше, залишається літературна складова бібліотечної діяльності і книга як об'єкт попиту, хоча частка тих, хто звертається до інтерактивних інформаційних ресурсів, має тенденцію до збільшення. У дитячій бібліотеці найбільшим попитом користується дозвіллева діяльність: освітні і культурно-просвітні заходи, творчі заняття, клуби за інтересами, консультації спеціалістів не бібліотечного профілю: психологів, юристів тощо.

Говорячи про взаємозв'язок і взаємовпливи бібліотеки і культури, варто пригадати, що бібліотека виникла як відповідь на потребу суспільства в накопиченні, зберіганні і переданні знань та культурного досвіду, відображених у тексті. Динаміка соціально-економічного та культурного розвитку формує книжковий світ, його стилі і напрями, диктує йому свої вимоги, обумовлює організацію бібліотечних фондів. Поряд із цим, бібліотека сама потужно впливає на культурний процес, на відбір культурних цінностей через вироблення власної технології відбору, зберігання, передання текстів,

формату і якості їх носіїв та процесу каталогізування.

Бібліотеки вибудовують взаємозв'язки між продуктами культури і читачами (користувачами), сприяють динамічному розвитку міжкультурних контактів суспільств, соціальних груп та індивідів, і навіть створенню нових соціокультурних утворень [18, с. 13]. Міжкультурні взаємодії сьогодні значною мірою детермінують ціннісні орієнтації і спрямованість розвитку культури, внаслідок чого в умовах глобалізації від їх змісту все більше залежить буття всіх локальних культурних світів, сучасної людини і людства загалом.

Розмірковуючи про бібліотеку як центр міжкультурних комунікацій, дослідниця Л. Х. Сатарова визначає її як:

- творчий і комунікативний майданчик, на якому створюються умови для проведення освітньо-просвітницьких акцій, дискусій та обговорень, неформального спілкування;

- фонди і бібліотечний персонал, вільний доступ читачів до фондів (відсутність цензури), естетика бібліотечного простору, мистецтво книги, культуроцентризм (бібліотека – центр книжності, інформаційної культури), суб'єкт-суб'єктний діалог бібліотекар-читач;

- гуманістичні ресурси, які виступають необхідним елементом національної самосвідомості та загальнолюдської культури;

- систему, яка володіє педагогічними можливостями для удосконалення знання іноземних мов як одного з важливих засобів реалізації міжкультурних комунікацій, для організації пошуку і впровадження толерантного поведіння [18, с. 10].

На думку дослідниці, «бібліотека як центр міжкультурної комунікації по-новому організує свій простір і час, виробляє інші ціннісні уявлення і норми поведіння. Це майданчик – відкритий простір активної соціальної взаємодії, в якому будь-хто може взяти участь. Беручи участь з допомогою книги і читання в процесах ретрансляції культурних кодів, смислів і цінностей соціальної пам'яті людства, сучасна бібліотека включається у складну систему соціальних комунікацій по взаємодії культур. При цьому вона виходить за межі монологічної форми відносин між книгою, читачем і бібліотекарем, конструє багатоаспектний часовий континуум та особливий полікультурний комунікативний простір, в якому активна роль належить її відвідувачам і читачам як учасникам процесу формування нових правил міжкультурного діалогу» [18 с. 13].

Принагідно слід відзначити, що нові підходи до реалізації міжкультурних комунікацій в бібліотеці зумовлюють нові якісні характеристики корпоративної культури бібліотечних спеціалістів, для яких повинен стати характерним специфічний набір якостей – повага фундаментальних громадянських свобод, культурної ідентичності, готовності до діалогу, визнання необхідності рівного доступу до інформації. Крім того, процес формування готовності бібліотечних працівників до міжкультурної комунікації в бібліотеці може бути результативним за умови врахування принципу діалогу і взаємодії культур та необхідності формування вміння адаптуватися до міжкультурного та поліетнічного середовища.

Під впливом глобалізаційних процесів бібліотека як відкрита комунікативна система перетворюється на центр, в якому формується модель сучасної соціокультурної особистості, а бібліотекарі стають зберігачами і пропагандистами не інформації як такої, а розуму, який перетворює інформацію на знання, а потім на розуміння, розсудливість, толерантність. У цьому контексті варто згадати про громадянськість, соціокультурна роль виховання якої полягає у вираженні інтересів соціально-культурних спільнот, організації суб'єктної активності до захисту цих

інтересів, реалізації цих принципів у державній і міжнародній політиці. Громадянськість є елементом життєвої позиції особистості, що реалізується в її готовності і здатності до участі у вирішенні суспільних і державних проблем. Громадянськість є також формою ідентичності людини, що виражається у встановленні її зв'язку з конкретним суспільством і державою на основі прийняття та засвоєння загальних цінностей, смислів і норм поведінки і взаємної відповідальності [1, с. 19].

Сьогодні вченими активно досліджуються функції сучасних установ культури, у тому числі й бібліотеки, яка перебуває під впливом таких чинників, як: реструктуризація звичного для бібліотеки інституціонального середовища, інформатизація, зміна державної політики, активна конкуренція з боку інших соціокультурних інститутів тощо. Так, бібліотека як соціокультурний інститут, на думку сучасної дослідниці Р. О. Позднякової, виконує в суспільстві, зокрема, інформаційно-знаннєву, комунікативно-пізнавальну, освітню та *культурну* [виділено автором. – А. Г.] функції, завдяки яким набуває в гуманітарному культурному просторі сучасності статусу інформаційно-культурного [виділено автором. – А. Г.] центру, в якому комунікативно-пізнавальні ситуації здатні бути «зберігачем тезаурусу культури, об'єднуючи в собі різні культурні епохи, традиції, стилі і напрями» [16, с. 11]. Тим самим, за Р. О. Поздняковою, «бібліотека сприяє стійкому розвитку суспільства і людини, надаючи останній можливість продумано і гармонійно відповідати на «виклики часу»» [16, с. 11].

Всезагальною функцією дитячої бібліотеки, на думку Р. О. Позднякової, є інформаційна, а освітня, педагогічна, соціалізуюча, *культуроутворююча* [виділено автором. – А. Г.], рекреаційна, бібліотерапевтична – основними [16, с. 11]. Культуроутворююча функція дитячої бібліотеки, за Р. О. Поздняковою, полягає в тому, що вона, бібліотека, здатна проникати у світ іншої культури завдяки вихованню у своїх читачів культурної сприйнятливості, правильної інтерпретації проявів комунікативних властивостей різних культур. Знання через читачів бібліотеки ніби «перетікають» в інші культури, а через них в інші сфери діяльності, що дає змогу бібліотеці займати стабільне місце в процесах міжкультурних взаємодій і зберігатися у просторі світової культури [16, с. 12]. Відтак, можна стверджувати, що дитяча бібліотека завдяки продуманому формуванню бібліотечного фонду вирішує проблеми зберігання паттернів високої культури, тим самим зберігаючи «мозаїчність» загальнолюдської культури, нівелюючи тенденції до глобалізації, уніфікації і стандартизації культурних процесів.

Натомість С. А. Кузнецов головним чином виокремлює інформаційну, освітню, дозвілєву, навігаційну та когнітивну функції, відзначаючи при цьому значно зменшену роль культурної та просвітницької функцій [13, с. 10].

Культуротворчі можливості дитячої бібліотеки найбільш повно проявляються у періоди трансформації, модернізації суспільного життя. Завдяки своїм технологіям і фондам дитяча бібліотека допомагає культурному співтовариству вирішувати проблеми зберігання і тривалого управління культурою через письмово-фіксоване знання і друковане слово. Завдяки документам, що зберігаються у бібліотеці, вона не лише здійснює передання накопиченого культурного досвіду, а й наповнює свідомість своїх читачів ідеєю культурного релятивізму, а через нього формує зразки культурної ідентичності.

Як культурний феномен бібліотека функціонує в матеріальному і духовному аспекті. Збираючи, зберігаючи і транслуючи нові знання, дитяча бібліотека, з одного боку, формує свого читача, його потребу в інформації і знаннях, а з іншого – з допомогою своїх засобів і способів впливає на суспільство. Цей вплив обумовлений її

включенням в усі сфери людської діяльності, що дає їй змогу не лише задовольняти потребу в будь-якому виді діяльності, а й формувати цю потребу, особливо що стосується самостійного, вибіркового ставлення до світу цінностей, зміни внутрішнього світу користувача завдяки вихованню в нього усвідомленої активності. Таким чином дитяча бібліотека виконує свою культуроутворюючу роль в стійкому розвитку суспільства.

Дитяча бібліотека як соціокультурний інститут відчуває в сучасну епоху кілька серйозних викликів, пов'язаних із зміною культурних парадигм. Будучи самостійною спеціалізованою установою, дитяча бібліотека сприяє не лише збиранню, зберіганню інформації, що циркулює в культурі, та обробці соціокультурної інформації, яку продукує суспільство для розвитку молодого покоління і яка відображає усі сфери осягнення дитиною культури суспільства (науку, мистецтво, літературу, релігію тощо), а й підтримує саму культуру через затребуваність культурно-значущої інформації, формує цю потребу.

У спеціальній літературі дитяча бібліотека розглядається переважно як інститут соціалізації, який вводить дитину в інформаційний простір соціуму. Проте сьогодні вивчення дитячої бібліотеки повинно бути виведене з традиційних меж теорії керування читанням дітей і підлітків, трактування як виключно інституту соціалізації (вибір професії, отримання освіти, створення сім'ї). Повинна бути актуалізована проблема з'ясування основних функцій дитячої бібліотеки, її місії на сучасному етапі, визначення феномена її інформаційного простору та її культуроутворюючої ролі у суспільстві.

Трансформація культурного статусу дитячої бібліотеки в сучасну епоху обумовлює становлення принципово нових форм комунікації в системі «читач-бібліотека». Ці прогресивні зміни – інноваційні за своєю природою – виражаються в осмисленні нових можливих підходів до обслуговування відвідувачів дитячих бібліотек.

Список використаної літератури

1. Айвазян А. А. Гражданственность и гражданское участие (теоретико-методологический анализ): автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.01 / Артак Андраникович Айвазян; Институт философии и права, Уральское отделение РАН. – Екатеринбург, 2001. – 19 с.; Ayvazyan A. A. Grazhdanstvennost i grazhdanskoe uchastie (teoretiko-metodologicheskii analiz) : avtoref. dis. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.01 / Artak Andranikovich Ayvazyan; Institut filosofii i prava, Uralskoe otdelenie RAN. – Yekaterinburg, 2001. – 19 s
2. Алимаева О. И. Библиотека в эпоху глобализации: образовательный аспект / О. И. Алимаева // Библиотека. – 2005. – №1. – С. 10–11; Alimaeva O. I. Biblioteka v epokhu globalizatsii: obrazovatelnyy aspekt / O. I. Alimaeva // Biblioteka. – 2005. – №1. – S. 10–11
3. Бубекина Н. В. Детские библиотеки в эпоху административных реформ / Н. В. Бубекина // Независимый библиотечный адвокат. – 2005. – № 5. – С. 22–33; Bubekina N. V. Detskie biblioteki v epokhu administrativnykh reform / N. V. Bubekina // Nezavisimyyu bibliotechnyyu advokat. – 2005. – № 5. – S. 22–33
4. Бурдые П. Опыт рефлексивной социологии / П. Бурдые; пер. с англ. Е. Д. Руткевич // Теоретическая социология: Антология в 2-х ч.; пер. с англ., фр., нем., ит. / сост. и общ. ред. С. П. Баньковской. – Москва: Книжный дом «Университет», 2002. – Ч. 2. – С. 373–424 с.; Burde P. Opyt refleksivnoy sotsiologii / P. Burde; per. s angl. Ye. D. Rutkevich // Teoreticheskaya sotsiologiya: Antologiya v 2-kh ch.; per. s angl., fr.,

nem., it. / sost. i obshch. red. S. P. Bankovskoy. – Moskva : Knizhnyy dom «Universitet», 2002. – Ch. 2. – S. 373-424 s.

5. Васильченко Н. О функциях детских библиотек / Н. Васильченко // Библиотека. – 1993. – №2. – С. 15–17 ; Vasilchenko N. O funktsiyakh detskikh bibliotek / N. Vasilchenko // Biblioteka. – 1993. – №2. – S. 15–17

6. Гениева Е. Ю. Библиотека как центр межкультурной коммуникации : автореф. дис. ... докт. пед. наук. : спец. 05.25.03 / Екатерина Юрьевна Гениева; Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – Москва, 2006. – 38 с. ; Genieva Ye. Yu. Biblioteka kak tsentr mezhkulturnoy kommunikatsii : avtoref. dis. ... dokt. ped. nauk. : spets. 05.25.03 / Yekaterina Yurevna Genieva; Mosk. gos. un-t kul'tury i iskusstv. – Moskva, 2006. – 38 s

7. Голубева Н. Л. Детская библиотека в современном информационном обществе / Н. Л. Голубева // Культура и образование в информационном обществе : матер. междунар. науч. конф., г. Краснодар, 16–18 сент. 2003. – Краснодар, 2003. – С. 260–263 ; Golubeva N. L. Detskaya biblioteka v sovremennom informatsionnom obshchestve / N. L. Golubeva // Kultura i obrazovanie v informatsionnom obshchestve : mater. mezhdunar. nauch. konf., g. Krasnodar, 16–18 sent. 2003. – Krasnodar, 2003. – S. 260–263

8. Гордієнко А. І. Бібліотека для дітей: нові можливості та пріоритети / А. І. Гордієнко // Дитяча бібліотека в новому вимірі: професійні цінності та інновації : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. директорів обл. бібліотек для дітей / ред. колегія С. А. Капранова та ін. – Севастополь : ЕКОСІ-Гідрофізика, 2013. – С. 3–7 ; Hordiienko A. I. Biblioteka dlia ditei: novi mozhlyvosti ta priorytety / A. I. Hordiienko // Dytiacha biblioteka v novomu vymiri: profesiini tsinnosti ta innovatsii : mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. dyrektoriv obl. bibliotek dlia ditei / red. kolehiia S. A. Kapranova ta in. – Sevastopol : EKOSI-Hidrofizyka, 2013. – S. 3–7

9. Делягин М. Г. Драйв человечества. Глобализация и мировой кризис / М. Г. Делягин. – Москва : Вече, 2008. – 528 с. ; Delyagin M. G. Drayv chelovechestva. Globalizatsiya i mirovoy krizis / M. G. Delyagin. – Moskva : Veche, 2008. – 528 s.

10. Дзюба Н. Й. Дитячий бібліотекар: професійний розвиток у Мережі / Н. Й. Дзюба // Дитяча бібліотека в новому вимірі: професійні цінності та інновації : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. директорів обл. бібліотек для дітей / ред. колегія С. А. Капранова та ін. – Севастополь : ЕКОСІ-Гідрофізика, 2013. – С. 23–30 ; Dziuba N. Y. Dytiachyi bibliotekar: profesiyni rozvytok u Merezhi / N. Y. Dziuba // Dytiacha biblioteka v novomu vymiri: profesiini tsinnosti ta innovatsii : mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. dyrektoriv obl. bibliotek dlia ditei / red. kolehiia S. A. Kapranova ta in. – Sevastopol : EKOSI-Hidrofizyka, 2013. – S. 23–30

11. Дитяча бібліотека – соціокультурний інститут виховання і духовного розвитку особистості : консультація / Держ. закл. «Нац. б-ка України для дітей» ; авт.-уклад. Н. І. Безручко, О. В. Безручко. – Київ, 2011. – 24 с. ; Dytiacha biblioteka – sotsiokulturnyi instytut vykhovannia i dukhovnoho rozvytku osobystosti : konsultatsiia / Derzh. zakl. «Nats. b-ka Ukrainy dlia ditei» ; avt.-uklad. N. I. Bezruchko, O. V. Bezruchko. – Kyiv, 2011. – 24 s.

12. Історія розвитку бібліотек України для дітей (кінець XIX – XX ст.) : моногр. / Нац. Бібл. України для дітей ; кер. авт. колект. : А. І. Гордієнко, А. С. Кобзаренко ; наук. ред. Л. П. Каліберда, Н. О. Новікова. - Київ : Вид.-во Ліка-К, 2015. – 592 с. ; Istoriiia rozvytku bibliotek Ukrainy dlia ditei (kinets XIX – XX st.) : monohr. / Nats. Bibl. Ukrainy dlia ditei ; ker. avt. kolekt. : A. I. Hordiienko, A. S. Kobzarenko ; nauk. red. L. P. Kaliberda, N. O. Novikova. - Kyiv : Vyd.-vo Lika-K, 2015. – 592 s.

13. Кузнецов С. А. Библиотека в структуре информационных институтов современного российского общества : автореф. дис. ... канд. социол. наук. : спец.

22.00.04 / Станислав Андреевич Кузнецов ; Северо-Кавказский федеральный университет. – Ставрополь, 2013. – 27 с. ; Kuznetsov S. A. Biblioteka v strukture informatsionnykh institutov sovremennogo rossiyskogo obshchestva : avtoref. dis. ...kand. sotsiol. nauk. : spets. 22.00.04 / Stanislav Andreevich Kuznetsov ; Severo-Kavkazskiy federalnyy universitet. – Stavropol, 2013. – 27 s.

14. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – Москва : Гнозис; Издательская группа «Прогресс», 1992. – 272 с. ; Lotman Yu. M. Kultura i vzryv / Yu. M. Lotman. – Moskva : Gnozis; Izdatelskaya gruppa «Progress», 1992. – 272 s.

15. Мотульский Р. С. Библиотека как социальный институт / Р. С. Мотульский. – Минск : Бел. гос. ун-т культуры, 2002. – 374 с. ; Motulskiy R. S. Biblioteka kak sotsialnyy institut / R. S. Motulskiy. – Minsk : Bel. gos. un-t kultury, 2002. – 374 s.

16. Позднякова Р. А. Библиотека в системе современной гуманитарной культуры : автореф. дис. ...канд. филос. наук. : спец. 24.00.01 / Раиса Алексеевна Позднякова; Тамбовский гос. Ун-т им. Г. Р. Державина.. – Тамбов, 2005. – 32 с.; Pozdnyakova R. A. Biblioteka v sisteme sovremennoy gumanitarnoy kultury : avtoref. dis. ...kand. fil. nauk. : spets. 24.00.01 / Raisa Alekseevna Pozdnyakova; Tambovskiy gos. Un-t im. G. R. Derzhavina.. – Tambov, 2005. – 32 s.;

17. Почебут Л. Г. Социальная психология / Л. Г. Почебут, И. А. Мейжис– Санкт-Петербург : Питер, 2010. – 672 с. ; Pochebut L. G. Sotsialnaya psikhologiya / L. G. Pochebut, I. A. Meyzhis– Sankt-Peterburg : Piter, 2010. – 672 s.

18. Сатарова Л. Х. Межкультурные коммуникации в современной библиотечно-информационной среде : автореф. дис. ...канд. пед. наук. : спец. 05.25.03 / Лейла Хайдаровна. Сатарова; Казан. гос. ун-т культуры и искусств . – Казань, 2015. – 26 с. ; Satarova L. Kh. Mezhhkulturnye kommunikatsii v sovremennoy bibliotечно-informatsionnoy srede : avtoref. dis. ...kand. ped. nauk. : spets. 05.25.03 / Leyla Khaydarovna. Satarova; Kazan. gos. un-t kultury i iskusstv . – Kazan, 2015. – 26 s.

19. Соколов А. В. Библиотечный авангард информационного общества / А. В. Соколов // Научные и технические библиотеки. – 2012. – № 2. – С. 51–60 ; Sokolov A. V. Bibliotечnyy avangard informatsionnogo obshchestva / A. V. Sokolov // Nauchnye i tekhnicheskie bibiloteki. – 2012. – № 2. – S. 51– 60.

20. Шрайберг Я. Л. Интернет-ресурсы и услуги для библиотек : учеб. пособ. / Я. Л. Шрайберг, М. В. Гончаров, О. В. Шлыкова; М-во культуры Рос. Федерации, ГПНТБ России, Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – Москва, 2000. – 139 с. ; Shrayberg Ya. L. Internet-resursy i uslugi dlya bibliotek : ucheb. posob. / Ya. L. Shrayberg, M. V. Goncharov, O. V. Shlykova; M-vo kultury Ros. Federatsii, GPNTB Rossii, Mosk. gos. un-t kultury i iskusstv. – Moskva, 2000. – 139 s.

21. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко ; пер. с итал. В. Резник, А. Погоняйло. – Санкт-Петербург : Симпозиум, 2006. – 544 с. ; Eko U. Otsutstvuyushchaya struktura. Vvedenie v semiologiyu / U. Eko ; per. s ital. V. Reznik, A. Pogonyaylo. – Sankt-Peterburg : Simpozium, 2006. – 544 s.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2016

A. I. Gordienko

CHILDREN'S LIBRARY AS A FACTOR DETERMINATION FACTOR OF CULTURAL PROCESSES

Involving a wide range of research results the article revealed the essence of modern libraries, including the child's one that is in the creation of culture. It is noted that children's

libraries, as well as other types of libraries today define its role in the social and cultural infrastructure of society, remaining, as before, the state guarantees for the protection of children's rights in the cultural and spiritual life, for free access to information. It is noted that various attempts of scientists and practitioners to offer the most optimal solution to the problem of studying in the library system of institutions of cultural transmission in the context of globalization, unification and standardization of culture. It leads to consideration of the library, including the child's one, from the perspective of integral cultural knowledge.

The attention is paid to the main trends in children's library, the causes and effects of structural changes in the functioning of the institute of a library. In particular, there are existing models of libraries in modern terms, a library as an information intelligence centre with a wide range of information services; a library as a cultural centre with communicative objectives of tolerance and intercultural communication; a model of "Library 2.0", in which the user is an equal participant of library processes. Among the identified trend there is a tendency to its multifunctional activity, a departure from the purely traditional working methods, development of information and educational and recreational work, and a significant change in the reader's behaviour under the influence of the media sector and the growth of electronic technology.

There are different views of scientists on the function of the library, including the children's one. In particular, the point of view of R. O. Pozdnyakova, according to whom library functions as a socio-cultural institution are: information knowledge, communicative and cognitive, educational and cultural. In turn, S. A. Kuznetsov mainly distinguishes informational, educational, recreational, navigational and cognitive functions, while noting the much smaller role of cultural and educational functions.

The content function that creates culture, that is, the library is able to penetrate into the world of another culture through the education of the readers of cultural sensitivity, corrects interpretation displaying communicative properties of different cultures and so on.

It is noted that culture, the possibility of children's libraries, is most fully manifested in times of transformation and modernization of public life. Thanks to its technology and funds in order to help Children's Library the cultural community must solve the problem of long-term storage and management through fixed-writing skills and printed word. Thanks to documents stored in the library, it not only makes the transfer of accumulated cultural experience, but also fills the minds of their readers the idea of cultural relativism, because it forms the cultural identity of samples.

The conclusion noted that the children's library as an independent specialized agency supports culture through cultural relevance and meaningful information. As an independent specialized agency, Children's Library is not only the collection, storage of information circulating in culture and the process of socio-cultural information that produces a society for the development of the younger generation and that reflects all aspects of understanding children culture of society (science, art, literature, religion, etc.), but it also supports the very culture through cultural relevance of important information and forms that are needed.

Key words: *library, children's library, transformation, determination, function libraries, culture and society.*

УДК: 316.774:[070:654.19]

О. В. Гресько

ФІЛОСОФІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ТЕЛЕРАДІОМОВЛЕННЯ:

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

В статті йдеться про трансформацію змістового наповнення і формату інформаційно-аналітичних програм сучасних ЗМК внаслідок зміни соціокультурних настроїв і ціннісних орієнтирів цільової аудиторії. Філософію новин проаналізовано в умовах популяризації конвергентних платформ інформаційного суспільства, сучасний стан і перспективи якого розглянуто через призму основних теорій комунікації.

Ключові слова: *філософія новин, інформаційне мовлення, конвергентність, контркультура, цільова аудиторія.*

В основі інформаційного телерадіомовлення будь-якого засобу масової комунікації (ЗМК) закладено вихід систематичних програм новин з метою інформування аудиторії про перебіг поточних подій у країні та світі. Новини на актуальні суспільно-політичні, економічні, соціально-культурні теми вже давно стали атрибутом якісних медіа. Відсутність інформаційно-аналітичних служб у телерадіопросторі свідчить про належність до суто розважальних мовників або спеціалізованих мас-медіа. Теоретико-практичні моделі виробництва новин формуються відповідно до потреб аудиторії, мотивацій власника, юридичних стандартів і етичних норм певної політичної системи.

25 років незалежності України ознаменовані змінами соціокультурного характеру із яскраво вираженою інформаційно-комунікаційною складовою. Волевиявлення українського народу у вигляді революцій, мітингів, протестів, а також реформи та інші трансформації відображено в інформаційному телерадіомовленні України з 1991 року і донині.

Вивченню актуального для інформаційного суспільства питанню присвячено чимало праць вітчизняних науковців: О. Гоян [2], Л. Губерський [3], В. Іванов [3, 4], С. Квіт [5], А. Москаленко [3], Б. Потятиник [6], О. Старіш [8], А. Чічановський [8], зарубіжних учених: М. Вебер [1], М. Маклуен [11], Й. Масуда [10], У. Тадао [9], О. Тоффлер [7], Т. Роззак [12], та ін.

На відміну від матеріальних ресурсів, які мають певний вимір і призводять до конкуренції, властивість інформації полягає у її безмежності та нескінченості. Споживач ділиться інформацією і при цьому нічого не втрачає, навпаки, може сподіватися і розраховувати на корисний обмін, що веде до співпраці. Інформація – це ресурс, яким можна ділитися без особливих витрат і втрат. Інформаційний обмін, що веде до збільшення знань, становить основу сучасної моделі комунікації інформаційного суспільства. Вперше цей термін, що позначав новий тип суспільства, у 1961 р. запропонував Умесао Тадао, який був одним із перших, хто передбачив культурну революцію завдяки зростаючому обміну інформацією [9].

Будь-яка взаємодія між об'єктами – елементами довільної системи і (або) системами, під час якої один об'єкт передає деяку суть, а інший цю суть приймає, називається інформаційною взаємодією, а передавана суть – інформацією [8, с. 89].

Усі існуючі в природі взаємодії можна обґрунтовано визначити як інформаційні, тому що під час кожної з них взаємодіючі об'єкти здійснюють вплив (реалізують управління) один на одного, тобто обмінюються інформацією [8, с. 88].

Фундаментальність інформаційної взаємодії полягає в тому, що будь-які інші види взаємодій, зокрема прості (фізичні) відбуваються тільки за її допомогою. Очевидно, що при цьому фізичні види взаємодії в системах з жорсткими причинно-наслідковими зв'язками підлягають закону збереження: скільки інформації один об'єкт передав іншому, стільки той і одержав, і навпаки. Втрати, що відбуваються при

інформаційній взаємодії, не розглядаються, бо «втрати інформації в замкненому середовищі неможливі» [8, с. 89].

Попри те, що в сучасному інформаційному телерадіомовленні багатьох країн сенсаційні новини переважають над аналітикою, один із авторів концепції інформаційного суспільства, японський соціолог і футуролог Йонезі Масуда прогнозує, що «інтелектуальне виробництво стане провідним, продукція якого буде акумулюватися і поширюватися за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій» [10]. Коментарям, прогнозам аудіовізуальні ЗМІ надають незначну частку ефірного часу, пояснюючи іншими інтересами й зацікавленістю масової аудиторії, яка нібито потребує більше розважального контенту. До того ж, телерадіомовлення не ставить за мету прищеплення смаків аудиторії, яка, у свою чергу, активно впливає на критерії цінності повідомлень.

Соціокультурні трансформації призводять до створення організацій і груп за інтересами, цілями і т.д., які в інформаційному просторі об'єднані в он-лайн спільноти. Попри роль і місце он-лайн груп кожен індивід, який є частиною інформаційного суспільства, окремо впливає на соціальні норми, соціокультурні явища і процеси. Радикальні зміни наприкінці ХХ і на початку ХХІ століть відкрили можливість застосувати на практиці сформульовані до цього часу теорії і концепції таких науковців, як: Макс Вебер, Маршал Маклуен, Олвін Тоффлер, Фрїтьоф Капра, Теодор Роззак, та інших.

Канадський філософ Г. М. Маклуен вважав, що саме аудіовізуальні медіа – основа суспільного прогресу, тобто саме засоби комунікації здійснюють основний вплив на його зміст, на розвиток всього суспільства, в якому медіа відіграють також креативну і моделюючу роль. Вчений стверджував, що медіа впливають на формування норм буття та всієї свідомості незалежно від змісту повідомлень, уже самою формою передачі. «Суспільство завжди формувалось більше характером засобів, за допомогою яких люди спілкуються між собою, аніж змістом повідомлень, які вони передають» [11, с. 8].

Продовжуючи розробки Канадської школи з дослідження каналів комунікації як значущих суб'єктів комунікаційного ланцюжка Г. М. Маклуен особливу увагу приділяв домінуванню засобу комунікації над її змістом, особливостям функціонування різних медіа (наприклад, наявність зображення створює ілюзію демократичності медіа і посилює можливості для маніпуляцій). Багато дослідників вважали, що це веде до демонізації мас-медіа і перебільшує їхню роль у соціокультурних процесах [4, с. 71].

Візуалізація медійного контенту, як одна з тенденцій соціальних комунікацій, підтверджує теорію Маклуена. Передача інформації за допомогою рухливої анімації, статичного зображення або світлина, відеоряду, інфографіки і т. д. переважає над іншими компонентами мультимедійного пакету новин. Найслабкішим з огляду на форму передачі даних є текст, тому журналісти інформаційного телерадіомовлення йому найбільше приділяють увагу. Візуалізація характеризує звички, манеру учасників сучасного комунікаційного процесу, а також новаторство інформаційного телерадіомовлення в Україні та світі, що інтегроване з новітніми медіа і соціальними мережами.

Психологічна основа теорії Г. М. Маклуена полягає у тому, що мозаїчність під час постановки телепередач відповідає фрагментарності функцій людини. Замість систематизованих знань телебачення мусить надавати стереотипи, які будуть зразками оцінок і матрицями сприйняття. А глядач сам повинен додумувати образ і відтворювати свою цілісність сприйняття. Щоб залучити глядача до активного сприйняття програми, потрібно запропонувати йому співтворчість, причому підсвідомо через покадрове зображення. Глядач повинен домальовувати образ із окремих

фрагментів. При цьому він передає героям частку свого «Я». Найбільш ефективні програми – це ті, які потребують завершення [4, с. 73].

Сучасний виробник запрошує до співпраці споживача і пропонує приєднатися до професійної команди журналістів для пошуку і просування інформації. З огляду на технічні можливості представники традиційних медіа намагаються самостійно впоратися з етапом обробки, однак оперативність аматорського підходу користувачів впливає на стандарти телерадіовиробництва, де поступово знижуються вимоги до операторської зйомки під час події або інтерв'ю, а відтак і якості новин. Наприклад, в ефірах провідних світових телеканалів стає нормою неякісна картинка любительської зйомки з YouTube або коментар експерта/свідка через Skype тощо.

Народження нових ціннісно-моральних і практичних життєвих установок, протистояння панівній культурі – це процес, що періодично повторюється в світовій історії. Наприклад, в середині XIX ст. народжується суспільство нового гатунку, відбувається перехід від феодальних до капіталістичних відносин. Дослідник природи капіталізму і свідок тогочасних трансформацій Макс Вебер переконується, що активний розвиток капіталізму в XX ст. не був історичною закономірністю, а скоріше наслідком поєднання багатьох історичних факторів в Європі, а цей симбіоз спрямував розвиток цілого континенту в русло практичного капіталізму.

Теорія М. Вебера, який бачив у раціоналізації один із факторів розвитку Європи, полягає у культурно-духовних аспектах новоєвропейських капіталістичних відносин. На початку XXI ст. також триває процес істотного переосмислення людьми всього світового устрою. Сучасне суспільство поступово структурує чуттєвий простір на основі емоцій, інтуїції та інших відчуттів. Світ тонких енергій на основі поширення східних ідей і практик духовного спрямування виникає і набуває своєї популярності на противагу раціоналізму в країнах західного світу.

Виявилися реалістичними і прогнози О. Тоффлера, який попереджав про нові складнощі, соціальні конфлікти і глобальні проблеми на межі XX і XXI ст., адже людство переходить до нової технологічної революції, тобто на зміну першої хвилі аграрної цивілізації і другої (індустріальної цивілізації) приходить нова, яка веде до створення надіндустріальної інформаційної цивілізації. Майбутнє Тоффлер також пов'язує з побудовою цілісної гуманної цивілізації, перехід до якої відбудеться шляхом революції влади, основним фактором якої є знання.

Тоффлер виділяє дві головні форми, які приймає постіндустріальне суспільство. По-перше, це нововведення, тобто здатність виробляти нову продукцію внаслідок інвестування науки і техніки. По-друге, це керівництво, здатність використовувати складні системи інформації та комунікацій.

Накопичення і передача інформації та знань в процесі еволюції людства сприяє появі та втіленню нових ідей. Зміна соціокультурного середовища відбувається в умовах он-лайн комунікації. Фізично людина перебуває в одному середовищі, а ділове і неформальне спілкування, наприклад, має в іншому. Це явище поширене в умовах глобалізації та виникнення нових професій, що не потребують фізичної присутності безпосередньо на місці праці.

Феномен «main stream» – тобто основний інформаційний потік, що забезпечує висвітлення практично однакових міжнародних подій на провідних світових медіа – поступово охоплює і соціальні мережі, де прихильники неформального спілкування намагаються чинити опір цьому явищу.

Американський культуролог і філософ Теодор Роззак першим увів у філософський лексикон термін «контркультура», що в розумінні вченого одночасно означає і «проти культури», і «проти цивілізації», тобто проти «урбаністичного

індустріалізму». Ідеї контркультури стали поштовхом для виникнення ідеології нових соціальних рухів (бітники і хіппі, комунітаризм, нові ліві, психоделічний рух, рок-музика, студентські рухи, фемінізм і т.д.). Альтернативний погляд у тоталітарному режимі, як правило, блокують і переслідують, тому феномен контркультури у вітчизняній філософській науці явище порівняно нове і має хаотичний характер. Теорії контркультури з характерними для них ідеями «революції цінностей і свідомості», «альтернативного стилю і якості життя» виникли на хвилі пошуку нових орієнтирів світосприйняття, нової віри і нової життєвої філософії.

Революція на граніті (2–17 жовтня 1990 р.), Помаранчева революція (22 листопада 2014 р.), Революція Гідності (21 листопада 2014 р.) в Україні мають свої позитивні та негативні наслідки, які згодом легше аналізувати і переосмислювати на основі достовірного аудіовізуального матеріалу інформаційних випусків новин певного періоду. Оцифровка і збереження архівів набуває все більшого значення для сьогодення і майбутнього, адже ключовою характеристикою діяльності суспільства XXI ст. є виробництво, зберігання і поширення інформації. Попит виробників і споживачів до даних минулого росте, а відтак відбувається комерціалізація архівних матеріалів. У більшості випадків платний доступ до накопичених даних, як одна з бізнес стратегій ЗМК, передбачає також посилення на джерело і дотримання авторського права. На відміну від приватного сектора представники громадянського суспільства, які є учасниками і рушійною силою соціокультурних трансформацій, зацікавлені у поширенні значущої інформації у вільному і відкритому он-лайн доступі безкоштовно і тривалий час.

Нова система цінностей залежить також від лідерів комунікаційного процесу, які оприлюднюють, поширюють свої ідеї в інформаційному просторі та формують громадську думку. Відповідальними за вибір учасників інформаційно-аналітичних програм на радіо і телебаченні (наприклад, експертів для коментарів і прогнозів поточної ситуації) є працівники прямого ефіру інформаційного мовлення.

Механізм індивідуальних і соціальних трансформацій призводить до реальних змін у менталітеті та орієнтирах людей. Й. Масуда свого часу прогнозував, що наслідком поступового розвитку комп'ютерної техніки стане безкласове і безконфліктне суспільство з невеликим державним апаратом.

Отже, світові кардинальні трансформації на зламі епох XX і XXI ст. довели, що немає універсалізму в суспільному устрої, адже жоден спосіб життя не може бути еталоном для усіх народів. Наприклад, західна споживацька модель призвела до кризи історичних, моральних і духовних цінностей. Натомість через відсутність матеріальних благ (або невміння використовувати ресурси) в іншій частині планети загрожує бідністю. Баланс може бути досягнуто за допомогою нової філософії потужного інформаційно-комунікаційного обміну.

Україна, як країна між Заходом і Сходом, має шанс поєднати матеріальні і духовні цінності людства і втілити нову філософію інформаційного телерадіомовлення із новаторським підходом щодо змісту і форми повідомлення. Виробництво інформації в Україні забезпечить первинність джерел українських ЗМК на світовому медіа ринку.

Соціокультурні зміни впливають на переосмислення цінностей, смаків і уподобань аудиторії, яка тісно взаємодіє з пресою і навіть формує порядок денний конвергентних редакцій. Масова свідомість людства перебуває у пошуку нових концептуальних підходів, в основі яких має бути довготривала перспектива і спроможність реагувати на виклики часу. Через невпевненість, розгубленість і навіть страх, що спричинені повідомленнями негативного змісту, аудиторія прагне позитивного контенту, яким хочеться поділитися з усіма. Альтернативу традиційним

ЗМІ, що передають в основному сумні новини, становлять соціальні медіа, що є інструментом сучасної комунікації. Інформаційне телерадіомовлення має переосмислити змістове наповнення і професійно вдосконалити філософію позитивізму, що призведе до розвитку життєстверджувальної журналістики і розвитку суспільства.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. / М. Вебер. – Київ : Основи, 1994. – 261 с. ; Veber M. Protestantska etyka i dukh kapitalizmu. / M. Veber. – Kyiv : Osnovy, 1994. – 261 s.
2. Гоян О. Я. Основи радіожурналістики і радіо менеджменту : підруч. / О. Я. Гоян. – 3-те вид., допов. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 272 с. ; Hoian O. Ya. Osnovy radiozhurnalistyky i radio menedzhmentu : pidruch. / O. Ya. Hoian. – 3-tie vyd., dopov. – Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2008. – 272 s.
3. Губерський Л. В. Основи масово-інформаційної діяльності : підруч. / А. З. Москаленко, Л. В. Губерський, В. Ф. Іванов. – Київ 1999. – 634 с. ; Huberskyi L. V. Osnovy masovo-informatsiinoi diialnosti : pidruch. / A. Z. Moskalenko, L. V. Huberskyi, V. F. Ivanov. – Kyiv 1999. – 634 s.
4. Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики : навч. посіб. / В. Іванов; за наук. ред. В. В. Різуна. – Київ : Центр Вільної Преси, 2010. – 258 с. ; Ivanov V. Osnovni teorii masovoi komunikatsii i zhurnalistyky : navch. posib. / V. Ivanov; za nauk. red. V. V. Rizuna. – Kyiv : Tsentrl Vilnoi Presy, 2010. – 258 s.
5. Квіт С. Масові комунікації : підруч. / С. Квіт. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 206 с. ; Kvit S. Masovi komunikatsii : pidruch. / S. Kvit. – Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008. – 206 s.
6. Потятиник Б. В. Медіа: ключі до розуміння / Б. В. Потятитник. – Львів : ПАІС, 2004. – 312 с. ; Potiatynuk B. V. Media: kliuchi do rozuminnia / B. V. Potiatytnyk. – Lviv : PAIS, 2004. – 312 s..
7. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила / Е. Тоффлер; перекл. Н. Бордукової. – Харків : Акта., 2003 – 688 с. ; Toffler E. Nova paradyhma vlady. Znannia, bahatstvo y syla / E. Toffler; perekl. N. Bordukovoi. – Kharkiv : Akta., 2003 – 688 s.
8. Чічановський А. А. Інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем : підруч. / А. А. Чічановський, О. Г. Старіш. – Київ : Грамота, 2010. – 568 с. ; Chichanovskiy A. A. Informatsiini protsesy v strukturi svitovykh komunikatsiinykh system : pidruch. / A. A. Chichanovskiy, O. H. Starish. – Kyiv : Hramota, 2010. – 568 s.
9. Японія 2008 : ежегодник. / гл. ред. Э. В. Молодякова. - Москва : Ауро – XXI. 2008 – 312 с. ; Yaponiya 2008 : ezhehodnyk. / hl. red. Э. V. Molodiakova. - Moskva : Ayro – KhKhI. 2008 – 312 с.
10. Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society / Y. Masuda. – Washington : World Future Soc., 1983. – 523 p.
11. McLuhan M. The medium is the message / M. McLuhan. – Toronto, ON : Bantam, 1967. – P. 8
12. Roszak Th. The making of a counter culture : reflections on the technocratic society and its youthful opposition / Th. Roszak. - Berkeley; Los Angeles; London : University of California press, 1995. – 303 p.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2016

O. Gresko

THE PHILOSOPHY OF INFORMATION OF TV AND RADIO BROADCASTING: SOCIO-CULTURAL ASPECT

Transformations of media content and format of information and analytic programs of modern mass media in terms of changes of socio-cultural attitudes and moral values of the target audience are determined in the article. News philosophy is considered in terms of popularization of converged platforms of the information society. Current media situation and prospects are analyzed by means of the basic theories of communication of M. McLuhan, Th. Roszak, E. Toffler, M. Veber and Y. Masuda.

There were different socio-cultural changes during 25 years of independence of Ukraine. The revolutions, protests of the Ukrainian people have been reflected in the information broadcasting since 1991 till the present day. Television and radio news footage of mentioned above period could be the powerful achievement for the researches of this century.

The modern society's peculiarity is information exchange without any losses and expenses. The consumer is ready to share the information resources with the audience joining the team of social publishers or producers online. Information exchange is the base of the modern communication model.

Sensation is still the criterion for many leading editorials in the world. Beside the domination of news packages under the qualified analytic material researchers forecast the priority of intellectual production spreading by means of communication technologies in the future.

The new system of human values also depends on the leaders of the communication process who promote their ideas in the information space and influence on the public opinion. Employees of live information broadcasting are responsible for the selection of participants of information and analytical programs on radio and television (e.g. expert comments and forecasts of the current situation).

The mechanism of individual and social transformation leads to real changes in the mentality of people. There is no any universal attitude to changes or the life style of different society.

The audience would like to share the positive content. For this purpose consumers use social media as an instrument of mass communication which is alternative to traditional media. Information broadcasting should transform both format and media content to implement modern news philosophy leading to the development of positive transformation in the society.

Key words: *news philosophy, information broadcasting, convergence, counterculture, target audience.*

УДК 316.74:929(477) «1895/1968» (043)

Т. Г. Добіна

ФЕНОМЕН КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ В ЖИТТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У даній статті здійснено огляд теоретичних праць, які присвячені різноплановим питанням відносно природи рушійних чинників творчої діяльності та проблемі феномену культуротворчості. З'ясовано, що актуальним проблемам культуротворчості приділена значна увага як вітчизняних так і закордонних науковців. Висвітлено найважливіші поняття феномену культуротворчості як особливої сфери людської діяльності.

Ключові слова: *культуротворчість, культурний розвиток, феномен культуротворчості, творча особистість, культуротворча діяльність.*

В розмаїтті теорій процесів культурного розвитку як в комплексній концептуальній моделі існування Homo sapiens питання культуротворчості стоять на першому плані, оскільки без вивчення емпіричного фактажу, його накопичення, класифікації й експлікування, без інтегративного осмислення досліджуваної епохи з нових методологічних позицій стають неможливими обґрунтовані наукові узагальнення.

Слід зауважити, що й до цього часу, незважаючи на значний масив наукових розробок і теоретичних обґрунтувань стосовно різнопланових питань відносно природи рушійних чинників творчої діяльності, в цілому проблема феномену культуротворчості залишається предметом полеміки. Тому в обсязі даної статті висвітлюються найважливіші поняття феномену культуротворчості як особливої сфери людської діяльності.

Теоретичним підґрунтям для значної частини науковців, що працювали над осмисленням минулого й майбутнього з точки зору духовних потреб тогочасної культуротворчості виявились праці М. Шелера, М. Бубера, М. Бахтіна, П. Коптіна, Х. Ортега-і-Гассета, Е. Фромма, Е. Кассіра, К. Хорні та ін., в яких міститься аналіз особистісних феноменів цивілізованої людини щодо реалізації власного творчого потенціалу та вибору сфери і місця діяльності. Варто зауважити, що важливі засадничі концепти культуротворчості викладені в працях Е. Тоффлера, Д. Велла, К. Ясперса і Е. Блоха. Слід підкреслити, що взірцем пневматологічного кордоцентризму й гуманізму в українському просторі філософської думки безперечно вважається антропокосмізм вітчизняних мислителів Г. Сковороди і П. Юркевич. На нашу думку, їхня ідея існування в людині місця концентрації всього найкращого в її натурі підносить поняття культуротворчого осердя людини як її діяльнісного потенціалу на новий рівень особистісної значущості.

Показово, що в зарубіжному науковому дискурсі культуротворчість зазвичай пов'язується з діяльністю «практичної культурологізації» усього процесу освіти.

Опрацювання групи джерел культурологічного напрямку засвідчило, що термін «культуротворчість» повноправно побутує в кількох вітчизняних наукових закладах, зокрема в київській, запорізькій, харківській та донбаській філософських школах, а ще ним послуговуються Ю. Афанасьєв, І. Зязюн, В. Шинкарук, В. Леонтьєва, А. Могильний, О. Жорнова, В. Федь та ін. [1–6].

Теоретичними дослідженнями нами встановлено, що категорія «культуротворчість» в науковому дискурсі відносно стабільно з'являється орієнтовно три десятиліття тому і розповсюдження її у вітчизняних друкованих матеріалах, на наш погляд, було викликане зростанням функцій культурологічних чинників в системі освіти. Отже можна говорити про початковий етап існування в Україні сучасної моделі освіти з культуротворчим компонентом, з імовірною перспективою його зростання.

Окремо слід послатись на фундаментальні філософські праці В. Леонтьєвої, в

яких ґрунтовно й детально розкриваються найважливіші загадки феномену культуротворчості – природні витоки й чинники, основні системи й процеси, а головне – дана характеристика ролі освіти як джерела знань й естетичного розвитку.

Значний науковий внесок у справу розкриття багатовимірного явища спроможності й потреби особистісної культуротворчої діяльності, зробили вчені-психологи, якими стверджено, тобто практично доведено, що рушієм, який дав енергію творчій особистості, є сформоване освітою та плідним вихованням розуміння й відчуття опозиції таких творчих рис і понять, як наслідувальність – створювальність (читай «успадковане – новостворене»). І ця високотворча безперервна снага спрямована на рух від визнаного, канонізованого, еталонного до кращого, продуктивнішого, досконального. Це водночас раціональний й ірраціональний закон творчої діяльності як тяглість, як покликання, як прогрес.

В цьому контексті абсолютно логічним слід вважати той факт, що і науковці і практичні діячі педагогічної галузі здавна надавали значення наявності вираженої обдарованості учнів та вихованців від наймолодшого віку (вундеркінди проявляли себе іноді вже у трирічному віці) й упродовж усього періоду становлення особистості індивіда, але й намагались осмислити природу й оцінити рівень здібності кожного з них, щоб сприяти ранньому виявленню талановитих і заохоченню їхнього розвитку.

Тому не дивно, що саме з позицій свідомого вивчення впливу заборонних методів та, можливо й непедагогічного, але умовно виправданого підходу до гранично допустимої в навчальному процесі особистої свободи, дослідники дійшли переконаності, що підвищення вимог до порядку й дотримання обов'язку, як передумова розвитку здібної особистості, протистоїть пафосу культуротворчості. А от поведінкова модель в умовах належної свободи є незаперечним додатковим засобом і навіть стимулом у розкритті творчого потенціалу індивіда.

Слід підкреслити, що у значному масиві наукових досліджень проблеми культуротворчості як суміжної сфери з культурою і педагогікою особливе місце, на наше переконання, належить працям О. Жорнової, в яких глибоко науково досліджено й висвітлено широкий спектр питань творчої діяльності окремої особистості та проблеми незбагаченого феномену культуротворчості, але й розглядається коло причин і підстав, що зумовлюють інтенсифікацію процесів тепер уже загальної культурологізації всієї сфери освіти. В полі аналізу й осмислення опиняється й характер змін понятійного тлумачення термінологічного значення явища «культуротворчість» у науковому обігу таких наук, як педагогіка й психологія.

Узагальнюючи вище зазначене можна стверджувати, що проблема термінотворення зберігає певну гостроту, позаяк вона інколи відстає від результатів диференціації видів, методів та ідей культуротворчості, до того ж дібрані терміни не завжди вдало відображують сутність певного набутку.

Вочевидь сам по собі термін «культуротворчість» не має достатньої відповідності для визначення та окреслення змісту першої його частини – «культура» як грандіозного ціннісно-сміслового універсуму. І хоча, з огляду на його поширеність та актуальність, йому приділена значна увага в працях багатьох сучасних українських вчених (В. Леонтьєвої, О. Жорнової, В. Федя та С. Черепанової та ін.) проблема незаперечної відповідності вживання його в науковій літературі залишається предметом подальшого осмислення і потребує свого доопрацювання.

Опрацювання значного кола інформаційно-дослідницьких джерел в рамках теми даного дослідження дає підстави зробити наступні висновки: численними дослідженнями вітчизняних вчених створено достатньо потужні науково-практичні платформи, що забезпечують усвідомлення важливості феномену культуротворчості в

житті суспільства. А також розуміння його як сфери розвитку індивіда і результативного прояву його здібностей, що виходять за межі особистісного саморозвитку. Відтак, феномен культуротворчості, у нашому трактуванні, – складна система, в якій відбувається творення культури і поза межами традиційної творчої діяльності. І ця діяльність характеризується і мотивується прагненням творчої особистості до досконалості й новаторства. Слід зауважити, що при вивченні феномену культуротворчості канонічні питання місця і ролі творчої особистості є не просто важливими, а основоположним, оскільки без належних емпіричних даних, без достатнього накопичення опрацювання та професійного коментування реально виявлених фактів, їх імовірної реконструкції та переосмислення в наступних історичних умовах і періодах подальші узагальнення науковців можуть вважатись неправомірними й непереконаливими. Аналізуючи інформацію про роль людського чинника та долучаючи новий фактаж, ми створюємо можливість відтворення імовірної картини культурницького процесу, орієнтовно відтворити умови і таким чином розкрити особливості й наслідки його розвитку.

Список використаної літератури

1. Афанасьев Ю. Л. Социально-культурный потенциал художественной деятельности / Ю. Л. Афанасьев. – Львов : Світ, 1990. – 160 с. ; Afanasev Yu. L. Sotsialno-kulturnyy potentsial khudozhestvennoy deyatelnosti / Yu. L. Afanasev. – Lvov : Svit, 1990. – 160 s.

2. Жорнова О. І. Теорія і методика формування культуротворчості : моногр. / О. Жорнова. – Запоріжжя : Дике поле, 2006. – 416 с. ; Zhornova O. I. Teoriia i metodyka formuvannia kulturotvorchosti : monohr. / O. Zhornova. – Zaporizhzhia : Dyke pole, 2006. – 416 s.

3. Зязюн І. Філософські проєкції освіти й освітні технології / І. Зязюн // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 4–9 ; Ziaziun I. Filosofski proektsii osvity u osvitni tekhnolohii / I. Ziaziun // Shliakh osvity. – 1996. – № 1. – S. 4–9

4. Леонтьева В. М. Культуротворчість: природа, системи, процеси : автореф. дис. ... докт. філос. наук : спец. 09.00.04 / Валентина Миколаївна Леонтьева; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2004. – 32 с. ; Leontieva V. M. Kulturotvorchist: pryroda, systemy, protsesy : avtoref. dys. ... dokt. filoz. nauk : spets. 09.00.04 / Valentyna Mykolaivna Leontieva; Kharkivskiy natsionalnyi un-t im. V.N.Karazina. – Kharkiv, 2004. – 32 s.

5. Могильний А. Культура і особистість / А. Могильний. – Київ : Вища школа, 2002. – 303 с. ; Mohylnyi A. Kultura i osobystist / A. Mohylnyi. – Kyiv : Vyshcha shkola, 2002. – 303 s.

6. Шинкарук В. Культура і освіта: світоглядні аспекти / В. Шинкарук // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 9–15 ; Shynkaruk V. Kultura i osvita: svitohliadni aspekty / V. Shynkaruk // Shliakh osvity. – 1996. – № 1. – S. 9–15

Стаття надійшла до редакції 17.05.2016

T. Dobina

THE PHENOMENON OF CULTURAL CREATIVITY IN MODERN SOCIETY

This article carries out a review of theoretical works, which are devoted to diverse issues concerning the nature of driving factors of creative activity and the problem of the

phenomenon of cultural creativity. It was found that both domestic and foreign scientists paid considerable attention to actual problems of cultural creativity. The research reflects the most important concepts of the phenomenon of cultural creativity as a special sphere of human activity.

The author of this article draws attention to the fact that the problem of the phenomenon of cultural creativity remains a subject of the controversy up to now and in spite of the significant body scientific research and theoretical studies concerning the diverse issues about the nature of driving factors of creative activity. Thus the scope of this study covers the most important concepts of the phenomenon of cultural creativity as a special sphere of human activity.

After working for a group of cultural sources of the direction, the researcher points out that the term “cultural creativity” rightfully exists in several national scientific institutions, particularly in Kiev, Zaporozhye, Kharkov and Donbass philosophical schools.

It was found that numerous studies and theoretical developments of Russian scientists created rather a powerful scientific and practical platform that provides the awareness of the importance of the phenomenon of cultural creativity in a society.

Summing up, the researcher argues that the importance of studying cultural creativity`s phenomenon are the canonical questions of the place and the role of the creative person, because further generalizations of scientists can be considered illegal and unconvincing without the proper empiric data, without sufficient accumulation of study and professional comments real revealed the facts and their probable reconstruction and reconsideration in the following historical conditions and periods. The analysis of information about the role of the human factor and the initiation of new facts will create the conditions for the reconstruction of a probable pattern of a cultural process and, thus, will provide an opportunity to reveal the characteristics and implications of its development.

Key words: *cultural creativity, cultural development, the phenomenon of cultural creativity, creative personality, cultural and creative activities.*

УДК 392.51:398.838

О. О. Кухаренко

СИСТЕМА СИМВОЛІВ РОДЮЧОСТІ В ОБРЯДОВИХ ПІСНЯХ КОМОРИ Й ПЕРЕЗВИ

Досліджуються сакралізовані елементи системи символів родючості в обрядовій поезії комори й перезви, що входили до циклу весільних обрядів. Дані ритуали містили прояви антигромадської поведінки й використовували сороміцькі елементи. У піснях виділяються три основні групи понять – статеві органи, сексуальний акт і цнота як необхідна умови для успішного проведення обряду.

Ключові слова: *культ родючості, обряди, весілля, комора, перезва.*

Прадавній культ родючості, як частина землеробського світогляду, поступово набув символічного значення. Встановлення зв'язків між архетипами культу родючості й символізацією на подальших етапах розвитку постає як актуальне завдання сучасної культурологічної науки.

Традиційні обряди з точки зору статевого начала та елементів культу родючості досліджують І. Ігнатенко в праці «Жіноче тіло у традиційній культурі українців».

С. Лашенко – «Заклятие смехом», М. Маерчик – «Ритуал і тіло», також слід відзначити збірку «Етнографія статевого життя й тілесності».

Мета дослідження – визначити систему символів, властиву культу родючості, в обрядових піснях комори й перезви.

Обряди комори й перезви в ритуальному циклі українського весілля займають значне місце, а з точки зору композиції – його кульмінацію. Найповніший перелік пісень як складових вказаних обрядів представлений П. Чубинським. Звернення до посилань на інші записи та видання доречно в тих випадках, коли потрібно підтвердити побутування певного образу в українській фольклорній традиції, або відшукати символіку, що в названому виданні не зустрічається. Класичних збірок із вказаними матеріалами небагато, оскільки часто в них обряди комори й перезви не наводилися, а пісні, що їх супроводжували, особливо сороміцького змісту, не вважалися за доцільне включати до видань. Укладач збірки українських сороміцьких пісень М. Сулима писав: «Те, що створене народом, від народу ж і приховувалося» [1, с. 5]. Оскільки деякі з пісень за традицією входять як до комори, так і до перезви немає сенсу поділяти їх, а слід досліджувати як такі, що мають споріднені функції.

Найпопулярнішим образом, що побутує в обрядових піснях, є калина, котра здавна в Україні вважалася символом краси, невинності й кохання [2, с. 72]. Причому, невинність дівки на виданні частіше порівнювалася з білими квітами калини під час цвітіння; цнота нареченої – це вже дозрілі калинові грона, котрі потрібно використати за призначенням. В українському побуті таким призначенням був широкий аспект народної медицини та кулінарії – маса національних страв і напоїв. Коли для того й іншого калину давили, відзначали схожість її соку з кров'ю, що позначилося на весільній обрядовості й зокрема обряді комори, де наявність крові на білій сорочці нареченої було основою всього дійства, оскільки ми відзначили, що це є кульмінаційним моментом всього весільного обряду.

Термін «ламати калину» став не лише образом позбавлення цноти, а й фразеологізмом, що означав як факт заміжжя, так і будь-який статевий акт. Не дивно, що словосполучення часто зустрічається в народних піснях і навіть із такою тризначною символікою: «Калинонька наша, Маруся, / Під калиною лежала, / Калину ламала...» [3, с. 445], де з калиною порівнюється сама наречена, місце її знаходження (комора) й процес позбавлення цноти. До цієї групи символів слід віднести й такі пісенні рядки: «А виб'ємо, да висічимо / Да калинову стрілку...» [3, с. 435]; «Сама захотіла / Червоного буряка / До білого тіла» [3, с. 442], де кров порівнюється не лише з калиновим, а й буряковим соком.

Коли молодих ведуть до комори, то співають: «Дрімле невістка, дрімле, / Видно спатоньки хоче...», «Наш молоденький Івась / Та вже спати хоче», але виявляється, що спати – то лише привід відвести подружжя до місця здійснення таїнства, бо «Да не кур, кур сокоче, Да на сідало хоче...» [3, с. 337–338]. Кур, півень хоче на сідало не для того, щоб спати, його місця полягає в здійсненні акту дефлорації, при цьому півень уособлює фалос – ерегований статевий член. Порівняння фалоса з півнем примушує нас звернутися до сучасного американського сленгу, що вказує на аналогічну ситуацію, де «sock» перекладається одночасно як «півень», так і «статевий член». Близьким до образу півня є горобець: «Горобей да по бочечці скаче, / Заглядає у вороночку: / – Бідна моя да головочка, / Шо малая да вороночка. / Шо не влізе да головочка» [3, с. 442] та бобер, пійманий дівкою в житі.

Одна з пісень передає діалог нареченої з матір'ю, котра, як може, заспокоює дочку: «Цить, доню, / Тобі меду дадуть...» [3, с. 437]. А вже в іншій пісні, яка завершує обряд комори, говориться, що замість калача з медом, дівчина потрапляє під парубка

[3, с. 441]. Багато образів, пов'язаних з молодістю – бродить по холодній воді, плаває в човні, порівнюється з совою, котра має бути «покундшона» [3, с. 435], чи з куницею: «По двору, по двору / Да пороша упала; / А на тій пороші / Слідки хороші. / Да свекруха каже, / Що куна ходила...» [3, с. 436]. Образ куниці зустрічається ще в обряді сватання, коли старости приходять до помешкання відданиці пошукати куниці або лисиці в солом'яній копиці. Хутрова тварина, що сидить у копиці сіна, є уособленням жіночого статевих органу. Куниця чи куна пов'язана з еротичною символікою, а похідне від нього «кунка» означало саме піхву або вагіну. Нині термін у тому самому значенні зберігається в словнику жаргону, сленгу, аргю [2, с. 119–120]. Куниця є найпопулярнішим, та не єдиним образом, що використовується для уособлення статевих органу молоді. Це могла бути й інша, але обов'язково хутрова тварина – лисиця, бобер, ягничка. Наявність волосяного покриву вважалася ознакою статевої зрілості: «Чого ти заміж шла, / Коли у тебе не обросла? / Я знаю таке зілля, / Що обросте за весілля» [1, с. 21].

Існують у піснях і більш відверті та недвозначні символи: «Наїхали да купці з Ромна / Да питають: да почім вовна... / Руно на руно складають, / Всередині дірки шукають» [3, с. 441]. Пісня також про купців, але з Холма, яка практично повторює зміст попередньої, має продовження: «Тицю-тицю у білу вовницю, / Утрапили червону криницю» [1, с. 14], що слід розуміти як уособлення коїтусу та акту дефлорації. Є навіть такі, де головними дійовими особами виступають статеві органи [3, с. 437].

З коїтусом часто порівнюють будь-яку рухливу роботу – молоти муку, драти крупу, колоти шилом чи швайкою, набивати обруч на коновку, терти макітри, кувати дитину. У зв'язку з цим виникає образ так званого сексуального агресора, котрий користується популярністю в жіночій половині як ідеальний партнер: мельник, швець, бондар, гончар, коваль.

Таким чином, у піснях явно виділяються три основні групи понять – статеві органи, сексуальний акт і цнота як необхідна умова для успішного проведення обряду. Саме цноті приділяється увага в заключній частині обряду комори, що переходить у своє продовження – перезву: «...снота / Да дороже того злота» [3, с. 447]. Тепер розглянемо окремо кожну групу.

Статеві органи. У піснях статевий член порівнюється з ведмедем («Роздер Івасю поцьку, як ведмідь» [1, с. 24]. Тут ми стикаємося з ситуацією, коли член і його господар є одне й те саме: бугаєм чи ведмедем може бути як парубок, так і член. Причому для пісенного змісту не важливо, хто здійснює статевий акт – чоловік чи уособлений орган тіла. Подібна ситуація зустрічається в календарній обрядовості, там вона стосується божества-заплідника й так само не зрозуміло: колодій чи кострубонько – це ім'я бога чи назва його статевого органу? Тому слід зазначити, що під час коїтусу ці поняття зливаються в єдине ціле: бог перетворюється на монолітний фалос чи фалос стає одноосібним значимим органом, який поглинає всі інші частини тіла бога. Такий процес становить визначальну фазу фалічних культів, де поклоняються богу у вигляді фалоса, але свій зовнішній вигляд антропоморфне божество приймає лише у винятковому випадку – під час злягання та акту запліднення. Саме так і парубок чи чоловік асоціюється з биком чи ведмедем, перебуваючи виключно в статевих зносинах чи безпосередньо перед ними. До пар, що беруть участь у коїтусі можна віднести: бика – телицю, рака – плітку, журавля – коноплі, гусака – гуску: «Гусак гуску кличе, / Крізь тин колосок тиче: / – На тобі колосок із'їсти, / Пусти мене на черево злізти» [4, с. 70]. Тут ми маємо подвійну символіку, де під гусаком і гускою слід розуміти представників двох статей чи уособлення статевих органів – чоловічого й жіночого; одночасно присутні символи статевого акту: крізь тин колосок тиче. Окрім названих,

популярними евфемізмами статевих органів є пари предметів, котрі наслідують чи можуть наслідувати дію, подібну до фрикцій під час коїтусу чи символічного її значення: ступка – товкачик, діжка – чіп, замок – ключ, петелька – гудзик, сковорода – риба, верша – кулик, воронка – соловей, пташечка – шило, куна – соболь. У народній творчості статеві стосунки в символічному значенні можливі між ким (чим) завгодно й де завгодно. Існують пісенні пари, між якими взагалі немає ніякого зв'язку й лише символічне значення трактує, що це пари статевих органів: «...Наставив пушку: / «Давайте пампушку!» / Наставив ріжок: / «Дайте пиріжок!» [4, с. 22].

Це те, що стосується пар символів статевих органів, а в піснях часто зустрічається згадка лише про чоловічий – табака, стручок, коротка нога, швайка, лялька, кишка, жила, тичина, риба, щука, ковбаса; чи жіночий орган – поцька, гапличок, чорна ягничка, тетерочка, кирниченька. Є випадки, коли символіка стає зрозумілою лише після наступного пояснення, приміром: «...Осталися роги – / Дівчатам між ноги» [5, с. 55]. Чи навпаки, слухач впевнений, що йдеться про причинну частину тіла, а наступний рядок доводить, що це не так: «Усі хлопці до мене, / Кучерява у мене... / Кучерява вишенька / На вгороді у мене...» [4, с. 29–30]. Тут статевий орган позначається лише прикметниками: солоденька, глибокая, білесенька, тугесенька, вузесенька.

Статевий акт. У народному лексиконі коїтус позначається великою кількістю термінів, які використовуються в сороміцьких піснях – махатися, шморгати, штурхати, попихатися, тикати, бити, качати, лупити, дерти, грати, борюкатися, гріти ноги, робити дитину. Як зазначалося, існують широко вживані порівняння зі жвавою роботою – молотити чечевицю чи горох, товкти просо чи пшоно, трусити груші, орати цілину, рубати піч, бити вовну. Наведені терміни вживаються при розгляді статевого акту з обопільної точки зору його учасників – жіночої й чоловічої. При цьому зрозуміло, що активною стороною виступає чоловік, це він товче, махає, шморгає, лупить. Але в сороміцькій фольклорній традиції існують пісні, де коїтус розглядається лише з боку одного учасника, без будь-якої емоційної прив'язки до іншого. Так парубок (реальна антропоморфна істота) толочить і косить траву, поле мак чи руту-м'яту, мотає чорну кунку, відмикає шкатулку, розчахує березу. Дівка ходить по піску, кропиві, вересі, холодній воді, мочить свого «бобра», в'є чи губить вінок, качається по постелі, лізе на хату чи піч, задирає ногу, роздирається, дає.

Стосовно терміну «давати», котрий є широкоживаним навіть до теперішнього часу в указаному значенні, слід зауважити, що він становив основу для багатьох похідних слів: наречену називали «відданицею», «дівкою на виданні»; свата молоді називають «данським старостою» – «від слова «давати», тобто той, що робить послуги з боку молоді, яка має віддатись» [5, с. 75]; погоджуючись вийти за парубка, котрий сватається, відданиця «подає» рушники. Та й зараз термін «дає» часто використовується в значенні «погоджується на статевий зв'язок». Звичайно, що в цього терміна є й інша точка зору, чоловіча – просить: «Оттам, оттам, при пасіці / Просив заць у лисиці...» [4, с. 22].

У обрядових піснях коїтус може бути представлений і в прямому значенні, що цілком відповідає вимогам антигромадської поведінки: «...Да постелем куль, куль, / Да застромим хуй, хуй...» [4, с. 56], «– Укрий мене, дівчино, чи ти спиш? / А де тая дірочка, шо ти сциш? / – Ой, не питай, козаченьку, не питай, / Виймай хуя із ширінки та впихай» [4, с. 60]. Однак значно частіше злягання відбувається між предметами чи тваринами, або вживається символічне значення коїтусу.

Цнота, її наявність чи відсутність. Якщо брати до уваги весь загал сороміцьких пісень, то тема цноти значно поступається темам статевих органів і коїтусу. Ця група

народної поезії мала популярність лише в рамках обряду. Тема цноти піднімається в обряді комори, коли молодих відводять до місця здійснення дефлорації, й активно реалізується в подальшому дійстві; тут на передній план виходять кілька нових образів і символів. Берегти цноту – зв'язати ноги шовковою ниткою: «...Проходили хлопці – не дала, / Купували купці – не продала; / Шовком ніженьки зв'язала, / За всіх тому Іванку держала». І як результат: «...А мій Івашко розограв, / Шовку ниточку разорвав» [3, с. 451–452]. «...Поїдемо орати, / Новини добувати...» [4, с. 72] – це ще один образ, котрий встановлення цнотливості молоді називає «новиною», оскільки інформація про збереження «калини» цікавила не лише нареченого, його батьків і родичів, а всіх, запрошених на весілля. Пояснити це можна тим, що шлюб земний пов'язаний із небесним і його результати вважалися такими, котрі безпосередньо впливають на родючість. Тому недотримання нареченою вимог зі збереження цноти чи недбало здійснені обрядові дії, на думку українського землероба, могли перешкодити отриманню врожаю. Таким чином, зрозуміло, що наречена шляхом випробовування возвеличує весь рід: «...Ой як буде рожа, / То сему родові гожа, / Як буде калина, / Усему родові мила!» чи знеславлює його: «...Розгнівив всю родиноньку, / І близькую, і далекую, / І вбогую, і багатую» [4, с. 81, 92].

Популярним символом у цьому місці обряду, безпосередньо пов'язаним із цнотою, є червоний колір: червона калина й ружа, червоні чоботи, червона нитка й китайка, червоний черчик. Черчиком в Україні називали шовк, пофарбований кошеніллю, а одночасно й кров від розриву дівочої пліви. Поєднання цих понять проливає світло на те, що має на увазі дівка, коли просить парубка: «...Ой окраси, Іванку, сей черчик мій, / Да звеселимо увесь рід свій!..» [3, с. 447], чи коли вона не спить усю ніч та мотає червоний черчик.

Далі обрядові дії можуть розвиватися за двома сценаріями. Якщо наречена виявляється чесною й має доказ своєї цнотливості, то вшановується як вона, так батько й мати, а всі гості надмірно радіють з цього приводу. Інша ситуація виникала тоді, коли наречена до весілля втратила вінець (якщо, навіть, зі своїм майбутнім чоловіком) чи коли за фізіологічними особливостями організму на сорочку не пролилася кров; до речі, в обох випадках ставлення було аналогічне. Наречена та її батьки піддавалися різного роду насмішкам і знущанням, у тому числі й у пісенних текстах. Тепер її статевий орган вже не називали ягничкою, тетерочкою чи криниченькою, натомість куркою з косами, така, як дірява торба; співали, що кіт продрав стелю, донечці роздер ведмідь, грушка виявилася потрушена, «шишка в пизду впала», миші дірку проїли, «пасла пизда свині» й використовувався надзвичайно популярний у народі символ «халяви». У такому випадку вагіну порівнювали з верхньою частиною чобіт, яка дозволяла без перешкод просунути через неї ногу. Вважалося, що в дівки, яка мала кілька статевих партнерів чи часто вдавалася до зносин, вагіна була розширена й нагадувала халяву. Порушниці статевого табу слід було розплачуватися соромом і приниженнями: «...Вчора дала, бо хотіла, / Тепер плачу, що не ціла...» [4, с. 89].

Виходячи з кількості наведених прикладів і розмаїття образів, можна було б припустити, що статеві зносини в українському суспільстві класичного періоду були поняттям звичним і навіть пересічним. Але це не так, коїтус залишався забороненою й навіть табуваною річчю. Забороненою серед молоді, бо дівчина має берегти цноту для обряду комори; забороненою між чоловіком і жінкою, що не знаходяться в подружніх відносинах, бо це перелюб. Та й між подружжям статеві стосунки були дозволені далеко не завжди: церква забороняла здійснювати коїтус під час постів, у неділю та пісні дні – середу й п'ятницю, у великі свята, й особливо ті, що присвячені Богородиці. Таким чином, лише церковна заборона становила біля 230–250 днів на рік,

а це в середньому складає біля двох третин! Додамо сюди заборону статевих стосунків напередодні сівби та оранки, перед дальньою дорогою, рибалкою чи полюванням, перед випічкою хліба; додамо критичні дні менструального циклу, хвороби одного й іншого партнерів і отримаємо біля четвертої частини тривалості всього року, коли коїтус дозволявся й був можливий. Чи не єдиним виходом згадувати про це відкрито, нехай, навіть, у символічному значенні, залишався прояв антигромадської поведінки, що диктувалася умовами певних обрядів родинного й календарного циклів, серед яких значне місце посідають дії та народна творчість під час комори й перезви.

Символіка культу родючості, безпосередньо пов'язана зі статевим началом, у весільних обрядах комори та перезви займає провідне місце. У піснях, що їх супроводжують, виділяються три основні групи понять – статеві органи, сексуальний акт і цнота. Виходячи з результатів дослідження слід зазначити, що родючість у обрядах комори й перезви представлена не окремими образами, а цілісною системою символів, встановлення зв'язку між якими заслуговує на окреме дослідження.

Досягнуті результати можуть бути використаними для дослідження інших обрядів та обрядової поезії, яка їх супроводжує.

Список використаної літератури

1. Бандурка : українські сороміцькі пісні / упоряд. М. Сулима. – Київ : Дніпро, 2001. – 280 с. ; *Bandurka : ukraini soromitski pisni / uporiad. M. Sulyma.* – Kyiv : Dnipro, 2001. – 280 s.

2. Ставицька Л. О. Українська мова без табу : словник нецензурної лексики та її відповідників / Л. Ставицька. – Київ : Критика, 2008. – 456 с. ; *Stavytska L. O. Ukrainska mova bez tabu : slovnyk netsenzurnoi leksyky ta yii vidpovidnykiv / L. Stavytska.* – Kyiv : Krytyka, 2008. – 456 s.

3. Труды этнографическо-статистической экспедиции... : Материалы и исследования / собр. П. П. Чубинским. — Санкт-Петербург, 1877. – Т. 4. - 715 с. ; *Trudy etnograficheskogo-statisticheskoy ekspeditsii... : Materialy i issledovaniya / sobr. P. P. Chubinskim.* — Sankt-Peterburg, 1877. – T. 4. - 715 s.

4. Українські сороміцькі пісні / упоряд., передмова М. М. Красикова. – Харків : Фоліо, 2003. – 287 с. ; *Ukraini soromitski pisni / uporiad., peredmova M. M. Krasykova.* – Kharkiv : Folio, 2003. – 287 s.

5. Червінський І. Сватання, весілля і родини у люду руського на Русі Червоній. 1805 / І. Червінський // *Vesillia : u 2-kh kn.* — Київ : Наукова думка, 1970. – Кн. 1. - С. 75–78 ; *Chervinskyi I. Svatannia, vesillia i rodyny u liudu ruskoho na Rusi Chervonii. 1805 / I. Chervinskyi // Vesillia : u 2-kh kn.* — Kyiv : Naukova dumka, 1970. – Kn. 1. - S. 75–78

Стаття надійшла до редакції 15. 04. 2016

О. Kukharenko

SYSTEM OF FERTILITY SYMBOLS IN RITUAL SONGS OF «KOMORA» AND «PEREZVA»

Rites of «komora» (pantry) and «perezva» in the cycle of the Ukrainian wedding occupy a significant place and are its culmination. For a long time it was considered to be appropriate not to include description of these rites and songs accompanying them to the publications. The most popular image that prevails in ritual songs is viburnum, which was considered a symbol of beauty, innocence and love from long ago in Ukraine. Comparing a phallus with a cock makes us turn to modern American slang indicating a similar situation

where «cock» is translated both as «rooster» and «penis». The image of marten (*kunytsia*) – fur animal sitting in a haystack, is the embodiment of female genital organs. It is associated with erotic symbols, and a derivative of it «*kunka*» means vagina. Any energetic work is often compared with sexual intercourse – grinding flour, hulling grain, prickling with awl, hooping bucket, grinding in *makitra*, forging baby. In this connection the image of so-called sexual aggressor who is popular among womankind as an ideal partner arises: miller, cobbler, cooper, potter, and blacksmith. There are three main groups of concepts in the songs – genitals, sexual intercourse and virginity as the necessary condition for the success of the rite, happy family life of newlyweds and a heavy crop of the farmers' community. Frequently songs have a situation when a penis and its owner are identified; herewith it does not matter who has sexual intercourse – a man or an impersonated body organ. Despite the fact that sexual rudiments characterizing the fertility cult are widely represented in the mentioned rituals, coitus was always a taboo thing. The exception was a manifestation of anti-social behaviour dictated by the conditions of certain rites, such as «*komora*» and «*perezva*».

Key words: fertility cult, rites, wedding, *komora* (pantry), *perezva*.

UDC [654.19: 070.431.2] (477) (043)

M. Nagorniak

RADIO SKETCH AS A MEANS OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION IN UKRAINIAN FAMILIES (ILLUSTRATED WITH EXAMPLES OF STUDENT STUDY WORKS)

Now Ukraine is going through extremely difficult time when every citizen of Ukraine must show maximal social consciousness, great patriotic feelings. Given this, a specific emphasis should be laid on students' education. Thus, this article contains a detailed study of ideological and semantic, structural and compositional, linguistic and stylistic as well as music-and-sound background of a radio sketch, because the author considers this genre of artistic and journalistic broadcasting to be optimal in terms of implementation of the patriotic education in Ukrainian families. Radio sketch is the most convenient informational genre because it is short, does not require absolute concentration of people's attention, is rich in artistic and stylistic means, the effect of which is heightened with specially selected music-and-sound background. The author draws attention to the importance of including the radio sketch genre into educational programmes for students because owing to its wide expressive potential it is an efficient means of national-patriotic education in Ukrainian families.

Key words: radio sketch, artistic and journalistic broadcasting, means of expression, educational radio program.

The general problem and its scientific and practical value. Recently (during 2014–2015) Ukraine has been going through extremely difficult and powerful socio-political upheavals caused by the Revolution of Dignity, Russia's annexation of the Crimean Autonomous Republic, the anti-terrorist operation in the East of Ukraine aimed at protection of our territorial integrity and state sovereignty. In the historical sense, this is the time when every citizen of Ukraine must show maximal social consciousness, great patriotic feelings in order not only to survive with dignity in such a difficult period, but also to win the war with a malicious enemy. In fact, many Ukrainian citizens – soldiers of the anti-terrorist operation (ATO), their families, students, schoolchildren, volunteers, doctors, teachers, people of other

professions – show examples of an extraordinary heroism, courage, bravery and confidence in the victory of our country.

It is clear that most of these conscious-minded citizens have families and live with them. It is a family circle consisting of family members and close people, which represents a particular kind of a platform for formation of young people's outlook, developing their protest attitude, for establishing an atmosphere of complete trust and support. Such targeted and systematic family activities create favorable background for education of young Ukrainians, putting state interests above personal ones. Given this, such public educational institutions as kindergartens, schools, specialized secondary schools and higher education institutions together with family units should develop patriotism, spirituality and generosity in young hearts and minds.

In this context, a specific emphasis should be laid on students' education, because the dispersal of peaceful student protests on 30 November 2013 became the beginning of the Ukrainian people's struggle for their decent future. Every day young citizens of Ukraine, in particular, students act as consumers and producers of a huge volume of different information in various fields of knowledge. Herewith V. Lyzanchuk justly states that in the immense information abundance there are not only positive but also significant negative forces. Way back in 2006 the scientist emphasized the fact that «for a long time there exists an information warfare against Ukraine. In this war we are neither a subject, nor one of the rivals. We are a target». According to V. Lyzanchuk, «the war teakes place on our territory. Indeed, the battlefield is our brain, brains of young people who have not developed national standards of moral, spiritual and ethical values yet». (Lyzanchuk 2006: 198).

A Ukrainian family unit plays an important role in the formation of pro-european values of students. A lot depends on such factors as: grandmother's and grandfather's Ukrainian national identity, mother's and father's Ukrainian national identity, sisters' and brothers' Ukrainian national identity; respect of national customs and traditions by all family members during family, local and national events (and celebrations in particular); respectful attitude to aged family members; interest in genealogy research (family tree); active life position towards participation in social and political events; creating an aura of patriotism and generosity.

Ukrainian family has payed considerable attention to the interests of its young members throughout the whole turbulent period of Ukrainian history. It lasted almost a decade – from 2006 to 2014. During this period there was held an information war against Ukraine, which led to a real war between two nations. The events of 2014–2015 years have given an exhaustive answer to the posed questions – the vast majority of Ukrainian youth, of Ukrainian students, who raised first in the fight for a better future of Ukraine, the first who gave their lives for their country's freedom and independence. And now it is necessary to make every possible effort to make children and young people – who will become students tomorrow - grown up as true patriots of their native land who will be ready to defend Ukraine's independence and integrity from the arch-enemy. The national-patriotic education of youth in Ukrainian families is aimed at realization of such high goals. First and foremost, this article describes the means that should necessarily be used in patriotic education of those students who chose the most democratic profession in the world for their future career – the profession of a journalist. Because tomorrow these students will work in Ukrainian mass media services cultivating in Ukrainian families love to their country and everything Ukrainian.

Experience shows that one of the most efficient means of students' national-patriotic education is preparation of educational programmes for broadcasting. Such trainings are held in The Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Third-year students of the radiogroup besides information and information-analytical programmes produce also programmes of artistic and fiction genres. Actually, artistic and journalistic

broadcasting among other types of broadcasting have the most powerful potential for systematic and purposeful implementation of national-patriotic education because of its expressive capacity.

Considering that this form of students' education (as young members of Ukrainian families) should obtain a new, much deeper and much more meaningful essence, the scientific and practical value of this problem is obvious.

Review of recent research papers and publications. The problem of artistic and journalistic broadcasting in Ukrainian radiospace as well as the problem of genre varying and enriching the content of this type of broadcasting were explored by such researchers as I. Homenko, V. Myronchenko, O. Hoyan, V. Oliynyk, Y. Baranevych, Y. Yelisovenko, V. Lyzanchuk, V. Fomenko and some other theorists and practitioners of national journalism. A sketch like a hybrid genre was also studied by such foreign researchers as T. Marchenko, M. Mikryukov (Russia), E. Barnou, S. Fild (USA), H. Shvitske, E. Fisher (Germany) and others. However, there is no such a study, that would contain all-in-one semantic, structural, linguistic and stylistic as well as music-and-sound features of a radio sketch and there is no understanding of this genre as one that contains significant potential for the implementation of national-patriotic education. This, in particular, is the reason of why this article was written.

As an experimental material there were taken themed radio sketches about «A Letter to an ATO soldier», prepared by the third-year radiogroup students of The Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv. They were transmitted by Ukrainian student online radio CAMPUS RADIO UKRAINE (campusradio.univ.kiev.ua) during September–November 2014 and then they were repeated in January–May 2015. Thus, audio content was examined by listening to radio sketches and by analyzing their different aspects during practical trainings. Totally, there were examined 16 radio programmes. Meanwhile, let me emphasize that the series of themed radio sketches «A Letter to an ATO soldier» won a «Non-competitive radio programme» award at the Second Ukrainian Festival of TV and Radio programmes «Student MIX» which took place in November 2014 and was organized jointly by The Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv and the State Committee for Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

Summary of the main material. A radio sketch belongs to the artistic and journalistic or fiction and documentary genre of radio broadcasting. In fact, the researchers do not distinguish it as a separate genre, considering it as a short radio feature story or mini radio feature story. Most Ukrainian and foreign scientists consider that a radio sketch is a hybrid genre, which combines features of journalism and art.

I. Homenko, a specialist in artistic broadcasting as a component of social communication stresses that «the most substantial peculiar feature of the genre is not only a distinct focus on the details, but a systematic synthesis of fact (biographical) and artistic techniques, expressive means which are peculiar for art» (Khomenko 2010: 166). V. Lyzanchuk pays especial attention to the significant meaning of a fiction component of a radio sketch. According to the scientist, «when using landscape and portrait descriptions as well as the whole arsenal of vocal expressive means, the author amplifies with artistic means the sounding of journalistic opinions» (Lyzanchuk 2006: 476).

Essential and semantic features of a radio sketch are notable for that fact that this short feature story is based on a lyrical story describing some person, some phenomenon or some event. Generally it is referred to significant, memorable and meaningful moments of life of some person, some group of people, city, country, historical events, etc., to which radio journalists attract the attention of the audience. «The genres of this group - as Russian researchers E. H. Bahirov and V. M. Ruzhnykov note – are based not only on rare or private cases, but vitally important collisions which are always focused on a person who is a creator

of the event» (Bagirov and Ruzhnykov 1984: 152).

A lyric story in a radio sketch should be based on reliable factual data, clear chronology and progression in presentation of material, as well as on a balance in giving different opinions. In view of above mentioned, before starting to write a radio sketch it would be useful for a journalist to conduct a preconceptual study aimed at providing a maximum of actuality and credibility for facts being used in the material. Analyzing and summarizing documentary life material, a journalist has a right to come to his/her own thinking of general nature, searching relevant artistic images for the implementation of his/her author's intention.

It is important to mention, that in reference to the complex of expressive means used in a mini radio feature story, it is a universal genre. A radio sketch uses the full range of techniques included in the natural and technical potential of radio broadcasting. It happens very often so that interviews, reports, speech in front of a microphone or separate material fragments of these genres are components of sketches.

After successful publicity in the network of a number of information and analytical programmes, the third-year students of the radiogroup of The Institute of Journalism of Taras Shevchenko National University of Kyiv were asked to make a radio sketch on the theme «A Letter to an ATO soldier». Future radio journalists had a right to choose the personage of their sketch - it could be a real soldier who took part in fighting in the East of Ukraine and about whom the students learned from mass media reports; a soldier whom they personally know (relative, classmate, neighbor) or a fictitious character. Actually, when working on a radio sketch the students were demanded to have an acquaintance with an ATO soldier's family, a talk with the people who are very close to the hero, to make records of the brightest pages of his biography.

I propose to review some fragments of the following options used in such above mentioned themed radio sketches. The author of the first work is Inna Haschenko (style preserved).

Ever since I got to know that you are in the forefront, I could not sleep. I feel through kilometers your anxiety, your fear, sometimes despair, but the most important thing is that I feel the invincible faith. My faith has got stronger too. Faith in you, and therefore in our victory.

Now I know from what begins Ukraine. It begins from your point of view - strict, tough, sure. You are Ukraine and I love such Ukraine. You are the proof of what I have been believed in since my childhood, of what I brought up in myself. You are what I have read in fairy tales, I have seen in movies, I have heard in stories. You are embodying all my imaginations of patriotism, courage and self-sacrifice.

Now I pray for you, I am kneeling in front of you, as if I were kneeling in front of the Savior. You are my Savior. You are the face of my people, of my nation. You're the one who have been written about T.Shevchenko and I.Franko, V.Stus and M.Rylskiy. B.Khmelnysky and I.Bohun had raised swords over their heads in order you would become such a person whom I know now, who you are in the eyes of Ukraine. Dozens, hundreds, thousands of people like you, make history today, determining the future of our children. You're a part of something great and genuine. Your face is a holy face from an icon, you are a hero in the eyes of millions of Ukrainians.

I am proud as ever in my life, my love for you has grown thousand times. You are my reason to wake up in the morning, to work for Ukraine, because I know that every day you accomplish a feat which is a truly heroic feat.

I used to think that it is easy to love a hero, but it is not so. Love flavoured with patriotism is doomed to eternal life. Whenever I see somewhere blue and yellow flag, a little girl in an embroidered shirt, a student in T-shirt with national emblem, I fall in love with you

again and again.

I beg you, come back alive.

The author of the second material is Irina Bublik (style preserved).

Comrade! Your friends write you. The greatest joy for us is to know that you are alive, not wounded and safe and you are holding our letter. Did your battalion receive new bullet-proof jackets and warm clothes? Dear friend, you cannot imagine how many people have agreed to help us, how much joy and gratitude brings every victory of our army! This is the least that we can do. Be sure to write, if something is needed.

My dear son, my beloved son! I could not wait to get your letter or a phone call. When I looked with despair to the mailbox and saw the familiar handwriting I instantly forgot about the pain in my back and raised to the fourth floor in order to open the envelope as quick as possible together with dad, sister and Yarynka. How wonderful it is that you have sent a picture! You have found true front-line comrades. The only thing is that you got very thin, my dear son ... But the most important thing is to know that you are healthy, and we will take care of the rest. All residents of our house are waiting for your return back home, on our street you have become a real hero. Your sister with one of her friends have joined to the volunteers's group, they help wounded soldiers in hospitals and work with kids. Those poems and drawings that you have received, had been written by students of their school. Darling, come back as soon as you can! Above all we would like to think that our family will also see and hug our hero one day. Take care of yourself!

Beloved! Today our daughter made her first steps. When you arrive, she will be the first who will meet you, she will run to her daddy and hug him. She always recognizes you in photos and holds out little hands to your face. When Yarynka grows up, she will get to know that her father is a hero, like hundreds of others who have gone to war side by side with her dad. I look at her dreamy face which has not been shadowed by hardships of life yet, and I see Ukraine. That genuine Ukraine that was born in front of our eyes a few years ago. I pray for both of them that troubles never occur on their way, where they make their careful but confident first steps. I believe that we all will be happy and protected in our common home, in our strong peaceful country. It is worth the wrench of saying goodbye, the anxiety of expectations, long sleepless nights. We are waiting for you every day! Be vigilant and remember that the hearts of your dearest people are always close to you!

The author of the third material is Tatiana Gorban (style preserved).

She made her first steps. It happened yesterday. I and you have been waiting for this moment for so long! And yesterday she said a short word «ma!». She pushed off the wardrobe and tottered hesitantly towards me. One, two, three little steps - and then she reeled and fell into my arms. Her wavy and light forelocks like a fluff whip and hide her eyes. She has got big blue eyes like her father has. Being stunned by what she has done a moment ago, she raises her face. Her look is surprised and as if she were frightened. She is so babish and happy when she has a wide smile showing her tiny white teeth. So, dear daddy, our Marusya can walk!

She asks me where are you. I answer that her father is at work. But she does not believe me. She babbles something, and I understand her. She knows that although her daddy returns from work, but returns late. She waits but her daddy does not come. And it happens over and over again...

And how are you there? Now it's your turn. Tell everything, everything what you see, what you feel. What heaven is over you? How are you friends? Apparently, guys are hungry... It's not me, it's my mom says so. She watches the news, but as soon as they tell about humanitarian aid or volunteers, she says: «Oh, what kind of help it can be. Look! Without mom's borsch and cutlets our Cossack will never feel so good». She is so funny.

I will visit your parents tomorrow. Fedir Ivanovych called in the afternoon, he is going

to stab the pig pending your arrival. He says: «When my son returns, I will make a feast for the whole village! That is how!». He visits his neighbors and boasts that his son defends his homeland. But he is so cheerful and merry only in public. And when he stays alone in his cookhouse, through the cracks of which the wind gently blows, he can cry sneakily. He can not set to work, he is sick at heart. Why do I say this to you? I should not upset you.

It is lacking a virile strength for me and our little daughter at home. But if it must be so, we are ready to endure. And you lets continue your fight. Lets continue your fight because there will not be another occasion to do this. Now I am ready to endure everything for the sake of peace.

Almost every day Marusya and I look at photos where you are a child. And who knew, who knew that this little boy would grow up such man ... a soldier. Our little daughter took a photo of you at about two years age: you are lying on a gun-club check blanket, you wholer body is covered in wrinkles, your eyes are opened widely, your baby's eyelashes and fluffy forelocks are the same ones like our Marusya has. Our baby has hidden this photo in the pocket of her jacket. Each time she removes it and says: «Da...da-ddy-yy-y!»

I send my best regards to the guys. Come back with victory!

After analyzing the text and audio content of these radio sketches, the author came to the following conclusions.

The first conclusion concerns ideological aspects. Almost in all creative works (in 14 out of the 16 radio sketches) the authors address to the families of ATO soldiers treating them as an eternal and unquestioning value of the modern world and as a sustainable constant of human life. Students are confident that it is family of soldier has become a powerful spiritual foundation which has formed a hero as a human personality and individuality. ATO soldiers' mothers' and fathers' emotions and excitement are expressed in a deeply lyrical form. These people tell surprisingly touching family stories, so that you can learn how they were becoming young grown-up men. Students as attentive correspondents managed to find out the most vivid details of the future hero's biography and become confident that the family unit was, is and will be the cornerstone of human life.

The second conclusion concerns compositional and structural aspects. Radio sketches consist of several parts. In the first (opening) part the authors present their general views on military operations in the Eastern Ukraine. In the second (main) part usually is a sincere, frank and sensuous story where there are presented such components as an appeal to the hero, the memories of his childhood and youth, people that are dear to him and various life situations sowing a soldier's will-to-win spirit. The authors tell about soldiers' families, describing feelings and emotions of nearest and dearest to them people. The third (final) part, as a rule, sums up the narrative, contains conclusions that Ukraine will win the war, because it is asserting its independence, strives for a better future.

Actually, the ideological and content features as well as the structural and compositional features of a radio sketch witch is considered to be a short radio feature story determine a choice of language and stylistic tools.

The third conclusion is about linguistic and stylistic aspects. Analyzed works have shown widespread use of different linguistic and stylistic means of influencing emotional and sensual sides of the audience.

1) In the lexical aspect – the use of stylistically marked vocabulary. It is referred to a high frequency usage by students of social and political words and phrases belonging to journalistic, artistic and journalistic styles. In radio sketches the most common words were ones that belong to such parts of speech:

- nouns – a hero, a soldier, a warrior, a commander, a war, a bombing, a bullet, a sword, a battalion, an army, bullet-proof jackets, pain, tears, Motherland, faith, independence,

invincibility, patriotism, courage, self-sacrifice, heroism, glory, Saviour, prayer, separation, expectation, flag, embroidery and others;

- verbs – to pray, to believe, to wait, to stand, to feel, to become stronger, to recall, to educate, to nurture, to inspire, to love, to talk, to beg, to come back, to preserve, to protect, to heal, to stay, to worry, to guard, to remember, to subtract, to destroy, to humiliate and others;

- adjectives – unbreakable, austere, restrained, confident, alive, great, bright, majestic, real, heroic, blue and yellow, eternal, destroyed, mutilated, hostile, nasty, dear, unharmed, tactical, volunteer, dreamy, marred, strong, peaceful, immortal and others;

- adverbs – sometimes, never, sneakily, soon, promptly, nearby, somewhere, once, for a long time, certainly, instantly, quickly, well, daily, gently, quietly, surreptitiously, though, always and others.

1) In the syntactic aspect – the use of complex structures (compound sentences, complex sentences, complex sentences with multiple subordinate clauses, sentences with participial and adverbial-participial phrases, complex sentences with expletive constructions, long simple sentences with many homogeneous parts, etc.). For example, «I pray for both of them that trouble never occur on their way, where they make their careful but confident first steps», «It is worth the wrench of saying goodbye, the anxiety of expectations, long sleepless nights», «And we imagined with your dad that very soon you would follow in their footsteps, that it will be you, our dear boy, whom war made grow up so quickly», «On the Independence Day I would stand there steeped in tears under blue and yellow flags knowing that I was inspiring one soldier» and others.

2) In the stylistic aspect – the use of different artistic means (metaphors, epithets, comparisons, etc.). For example, «... I am kneeling in front of you, as if I were kneeling in front of the Savior», «Your face is a holy face from an icon», «Our independence is being born here, on the ruins of destroyed towns and villages, rising like a phoenix from the ashes», «These lands were created for caring and laborious hands, but not for the enemies' boots», «This wound on the body of Ukraine» and others.

Analysis of linguistic and stylistic features of a radio sketch convinces us again that an author's participation in this genre is the first and most necessary component of the material. We can't but agree with V. V. Lyzanchuk, that an author's participation does not only foster deeper and fuller understanding of a hero's personality and the events described; but it also plays an important role in the compositional organization of all structural elements in one language field. According to the scientist, «when using landscape and portrait descriptions as well as the whole arsenal of vocal expressive means, the author amplifies with artistic means the sounding of journalistic opinions» (Lyzanchuk 2006: 476).

A special focus should be on intonation and music-and-sound effects used in radio sketches. The search of proper emotional coloring of the voice in accordance with the content of a radio sketch, varying tones depending on changes in author's and narrator's mood - all this makes a journalist plunge deeper into his journalistic and human nature. According to the author, one can take full advantage of using inner voice most of all in documentary and fiction genres, and particularly in a radio sketch.

She is confident that a radio sketch is the most favorable background for bringing into effect one of the Radio's Golden rules: if you don't feel deeply yourself what you are talking about in the sketch - then you will never touch the listeners' hearts.

The ability to use intonation properly is an extremely important aspect in the work of a radio journalist who prepares and presents a radio sketch on the airwaves. Since linguistic intuition of students is usually not fully formed yet, it is recommended to read a radio sketch several times under the tutor's control before reading it on the air. I would like to note that one of the most outstanding personalities who perfectly mastered the ability to feel any text

keenly, to find out the right vocal tones, - was a legendary announcer Yuriy Levitan. This is how a journalist B. Lyashenko recalls him:

«Indeed, no matter how «barren» and official a text could be, Yuriy Levitan always sounded unusually humanly, because he had the temperament of the right warmth which was needed to stay natural and convincing even when reading texts that were broadcasted live to the whole country. It always looked like he was seeing and experiencing the events which he was reading about»(Levitan 1987: 22).

A radio sketch as a short radio performance requires careful selection of music-and-sound background. Music and documentary sounds can play a serious role as an accompaniment to journalistic text, they can make it more vivid, emotional, varied, and therefore, more attractive to the audience. When speaking about the use of music-and-sound effects in radio sketches, there's an important rule: music and sounds should not prevail over the text; they should just complement and enrich the text. I. Khomenko put emphasis on the importance of using expressive means of artistic genres in radio broadcasting:

«The necessary condition of deep immersion of the listener in the acoustic reality, firstly, is the complete conformity of the used dramatic and directorial techniques with the expressive radio broadcasting means, and secondly, great artistic authenticity and wholeness of the recreated reality» (Khomenko 2010: 26).

Incidentally, it should be noted that music-and-sound background of radio sketches is an extremely expressive and effective tool for implementation of the national-patriotic education of youth. The works of Ukrainian classics, contemporary composers and performers strengthen patriotic upbringing of youth, raise their will-to-win spirit.

When analyzing background music used in student radio sketches, I would like to note that for expressive development of a theme future radio journalists use works not only of Ukrainian but also foreign composers. There were used such works as Lysenko's «Elegy», Ludovico Einaudi's «Monday», S. Vakarchuk's «Vstavay» («Get up»), Okean Elzy's «Dyakuyu» («Thank you»), «Kholodno» («Cold» – piano instrumental version), V. Hronsky's soundtrack to the film «The one who passed through the fire» and others. Predominantly, background music for radio sketches is distinguished by a slow pace, lyricism, emotionality. All background music works for radio sketches emphasize dialogic or monologic linguistic structural elements of the text and enhance significantly its emotional colouring. So, we can say that background music improves the perception and memorizing of a text by the audience.

Results and conclusions. As a result of the detailed study of ideological and semantic, structural and compositional, linguistic and stylistic as well as music-and-sound background of a radio sketch, the author considers this genre of artistic and journalistic broadcasting to be optimal in terms of implementation of the patriotic education in Ukrainian families. Such materials should become mandatory for listening in Ukrainian families; they present the best educational models for work with the youngest family members. Radio sketch is the most convenient informational genre because it is short, does not require absolute concentration of people's attention, is rich in artistic and stylistic means, the effect of which is heightened with specially selected music-and-sound background. These are the factors allowing to feel the author's personality, his ideological identity, moral and psychological state, and intellectual level. Such a convenience in listening makes this genre of artistic journalism really familial, heart-to-heart. Owing to their harmonious inner sincerity, ingenuousness, enhanced emotionality, radio sketches have the most effective impact on the audience. The evidence of this is that when listening to radio sketches during practical trainings the students together with the lecturer were touched to such an extent that they were all crying over every narrative.

Thus, the radio sketch «A letter to an ATO soldier» as a radio-journalistic genre has accomplished its social and educational missions, which are to develop national

consciousness, national thinking, citizenship in Ukrainian families and particularly in hearts and minds of their youngest members. By such a way of practical and spiritual perception of reality Ukrainian youth is brought up with patriotic sentiments which constitute the basis for upbringing highly developed personalities, future masteful Ukrainian statesmen.

The author draws attention to the importance of including the radio sketch genre into educational programmes for students because owing to its wide expressive potential it is an efficient means of national-patriotic education in Ukrainian families.

References

1. Левитан Ю.50 лет у мікрофона / Ю. Левитан. – Москва : Искусство, 1987. – 197 с. ; Levitan Yu.50 let u mikroфона / Yu. Levitan. – Moskva : Iskusstvo, 1987. – 197 s.
2. Лизанчук В. Основи радіожурналістики : підруч. / В. В. Лизанчу.- Київ : Знання, 2006. - 628 с. ; Lyzanchuk V. Osnovy radiozhurnalistyky : pidruch. / V. V. Lyzanchu.- Kyiv : Znannia, 2006. - 628 s.
3. Міронченко В. Я Основ інформаційного радіомовлення / В Я. Міронченко. – Київ : Знання, 1996. – 440 с. ; Mironchenko V. Ya Osnov informatsiinoho radiomovlennia / V Ya. Mironchenko. – Kyiv : Znannia, 1996. – 440 s.
4. Ружников В. Н. Основы радиожурналистики / В. Н. Ружников, И. Н. Тхагушев, Д. И. Любосветов ; под ред. Э. Г. Багирова, В. Н. Ружникова. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 263 с. ; Ruzhnikov V. N. Osnovy radiozhurnalistiky / V. N. Ruzhnikov, I. N. Tkhagushev, D. I. Lyubosvetov ; pod red. E. G. Bagirova, V. N. Ruzhnikova. – Moskva : Izd-vo Mosk. un-ta, 1984. – 263 s.
5. Хоменко І. А. Художнє радіомовлення у системі соціальних комунікацій : автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій : 27.00.01 / Ілля Андрійович Хоменко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2013. - 40 с. ; Khomenko I. A. Khudozhnie radiomovlennia u systemi sotsialnykh komunikatsii : avtoref. dys. ... d-ra nauk iz sots. komunikatsii : 27.00.01 / Illia Andriiovych Khomenko; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. - K., 2013. - 40 s.
6. Хоменко І. А. Системна модель «гібридної» (художньо-документальної) радіопрограми у контексті проблеми регіонального жанротворення / І. А. Хоменко, В. І. Фоменко // Регіональні ЗМІ України: історія, стан, перспективи розвитку : матер. І Міжнарод. наук. конф. : у 3-х т. — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. — Т. I.— С. 159—176 ; Khomenko I. A. Systemna model «hibrydnoi» (khudozhno-dokumentalnoi) radioprohramy u konteksti problemy rehionalnoho zhanrotvorennia / I. A. Khomenko, V. I. Fomenko // Rehionalni ZMI Ukrainy: istoriia, stan, perspektvyu rozvytku : mater. I Mizhnarod. nauk. konf. : u 3-kh t. — Luhansk : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2010. — Т. I.— S. 159—176
7. Нагорняк М. Особливості функціонування вітчизняних мережевих радіостанцій / М. Нагорняк // Соціальні комунікації: результати досліджень – 2014 : колект. моногр. – Київ : КНУКіМ, 2015. - С. 206-245 ; Nahorniak M. Osoblyvosti funktsionuvannia vitchyznianykh merezhevykh radiostantsii / M. Nahorniak // Sotsialni komunikatsii: rezultaty doslidzhen – 2014 : kolekt. monohr. – Kyiv : KNUKіM, 2015. - S. 206-245
8. Нагорняк М. Відеоскладник розмовних програм на українських мережевих радіостанціях: реалії та перспективи / М. Нагорняк // Теле- та радіожурналістика. - 2015. – Вип. 14. - С. 214–220 ; Nahorniak M. Videoskladnyk rozmovnykh proqram na ukrainskykh merezhevykh radiostantsiiah: realii ta perspektvyu / M. Nahorniak // Tele- ta radiozhurnalistyka. - 2015. – Vyp. 14. - S. 214–220
9. Нагорняк М. В. Жанрові пріоритети новинного контенту мережевих радіостанцій як чинник ефективної комунікації зі споживачами/ М. В. Нагорняк

// Психолінгвістика. – 2015. – Вип. 17. – С. 264-274 ; Nahorniak M. V. Zhanrovi priorityety povynnoho kontentu merezhevykh radiostantsii yak chynnyk efektyvnoi komunikatsii zi spozhuvachamy/ M. V. Nahorniak // Psykholinhvistyka. – 2015. – Vyp. 17. – S. 264-274

Стаття надіслана до редакції 10.05.2016

М. Нагорняк

РАДІОЗАРИСОВКА ЯК ОДИН ЗІ ЗАСОБІВ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ РОДИНАХ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СТУДЕНТСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ)

Упродовж останнього часу (2014–2015 рр.) Україна переживає надзвичайно складні й потужні суспільно-політичні катаклізми, зумовлені революцією Гідності, анексією Автономної Республіки Крим з боку Росії, воєнними діями на сході України щодо захисту її територіальної цілісності та державного суверенітету. В історичному сенсі це є той період, коли кожен громадянин України має проявити максимум суспільної свідомості, максимум патріотичної налаштованості задля того, щоб у непростий час із гідністю не лише вистояти, але й перемогти у двобої із підступним супротивником.

Більшість зі свідомо налаштованих громадян проживають у родинах. Саме сімейне коло, до якого належать рідні й близькі, виступає своєрідним майданчиком для формування світоглядних позицій молодих людей, гартування їхніх протестних настроїв, вибудовування атмосфери повної довіри й підтримки. Реалізувати такі високі цілі покликане національно-патріотичне виховання молоді в українських родинах.

В цій статті йдеться, насамперед, про ті засоби, за допомогою яких необхідно здійснювати патріотичне виховання студентів, які обрали своїм майбутнім фахом найдемократичнішу професію у світі – професію журналіста.

Одним із найбільш дієвих й ефективних засобів здійснення національно-патріотичного виховання студентської молоді є, як засвідчує практика, підготовка навчальних передач, а саме зарисовок на воєнну тематику. Художньо-публіцистичне радіомовлення, до якого й належить радіозарисовка, з-поміж інших видів радіомовлення має чи не найпотужніший потенціал задля системного та цілеспрямованого здійснення національно-патріотичного виховання завдяки своїм виражальним можливостям.

Таким чином, можна із упевненістю говорити про те, що зарисовка «Лист до вояка АТО» як жанр радіопубліцистики виконала свою соціальну й педагогічну місію, які полягають у формуванні в українських родинах та, зокрема, молодих її представниках національної свідомості, державницького мислення, громадянської позиції. Завдяки такому практично-духовному освоєнню дійсності в молодих людей виховуються патріотичні почуття, що є основою виховання високорозвинених особистостей, упевнених державотворців України.

Ключові слова: радіозарисовка, художньо-публіцистичне радіомовлення, виражальні засоби, навчальна радіопрограма.

М. Нагорняк

РАДИОЗАРИСОВКА КАК ОДНО ИЗ СРЕДСТВ НАЦИОНАЛЬНО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В УКРАИНСКИХ СЕМЬЯХ (ПО МАТЕРИАЛАМ СТУДЕНЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ПЕРЕДАЧ)

На протяжении последнего времени (2014–2015 гг.) Украина переживает чрезвычайно сложные и масштабные общественно-политические катаклизмы, связанные с революцией Достоинства, аннексией Автономной Республики Крым со стороны России, военными действиями на востоке Украины касательно защиты ее территориальной целостности и государственного суверенитета. В историческом смысле этот период является таким, когда каждый гражданин Украины обязан проявить максимум общественной сознательности, максимум патриотической настроенности для того, чтобы в непростое время с честью не только выстоять, но и победить в борьбе с коварным врагом.

Большинство из сознательно настроенных граждан проживают в семьях. Именно семейный круг, к которому принадлежат родные и близкие, выступает своего рода площадкой для формирования мировоззренческих позиций, закалки их протестных настроений, выстраивания атмосферы полного доверия и поддержки. Реализовать такие высокие цели призвано национально-патриотическое воспитание в украинских семьях.

В этой статье речь идет, прежде всего, о тех средствах, с помощью которых необходимо осуществлять национально-патриотическое воспитание студентов, которые выбрали своей будущей специальностью одну из самых демократичных профессий в мире – профессию журналиста.

Среди наиболее действенных и эффективных способов осуществления национально-патриотического воспитания студенческой молодежи является, как свидетельствует практика, подготовка учебных передач, а именно зарисовок на военную тематику. Художественно-публицистическое радиовещание, к которому принадлежит радиозарисовка, имеет едва ли не самый широкий потенциал для системного и целенаправленного осуществления национально-патриотического воспитания благодаря своим выразительным возможностям.

Таким образом, можно с уверенностью о том, что зарисовка «Письмо к воину АТО» как жанр радиопублицистики в полной мере выполнила свою социальную и педагогическую миссии, которые состоят в формировании в украинских семьях и в частности молодых ее представителей национальной сознательности, государственного мышления, гражданской позиции. Благодаря такому практическо-духовному освоению действительности у молодых людей воспитываются патриотические чувства, которые являются основой для становления высокоразвитых личностей, уверенных творцов государственности Украины.

Ключевые слова: радиозарисовка, художественно-публицистическое радиовещание, выразительные средства, учебная радиопрограмма.

УДК [930.85:316.347](477)

I. М. Наколонко

КОНЦЕПТ ЗДОРОВ'Я ТА ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У КУЛЬТУРІ Й МЕНТАЛЬНІСТІ УКРАЇНЦІВ ДОІНДУСТРІАЛЬНОГО АГРАРНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проведений аналіз поглядів щодо здорового способу життя в культурі українського народу в різні історичні періоди: час Київської Русі, Козацька доба, доіндустріальне аграрне суспільство кін. XVIII–XIX ст. Досліджено взаємопов'язаність культури здоров'я із українським менталітетом. Підкреслено, що концепт здоров'я є культурозалежним та зазнає динамічних змін протягом процесу історичного розвитку. Наголошено, що з точки зору культурології здоровий спосіб життя являє собою культурну традицію суспільства, яка водночас є механізмом соціокультурної адаптації людини до існування у певному природному та соціальному середовищі. Доведено, що здоровий спосіб життя та культура здорового життя у їх сучасному розумінні не існують для культури попередніх історичних епох.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, здоров'я, Київська Русь, козацтво, соціокультурна адаптація, менталітет, ментальність, традиційна культура.

Важливість і актуальність вивчення наукової проблеми здорового способу життя у нашій країні не викликає заперечень і обумовлена самим характером біологічного розвитку людини і суспільства як єдиного соціального організму. У перехідний період, через який наразі проходить Україна, здоровий спосіб життя ще не набув стійкої цілісної системи поведінки. Отже, існує нагальна потреба здійснити сучасну наукову розробку його змісту ґрунтуючись на народних традиціях і особливостях національного менталітету, тобто з урахуванням не тільки соціально-економічного, а і певного культурно-історичного досвіду України. Саме тому інтерес представляє дослідження культурологічного аспекту здорового способу життя у попередні історичні епохи.

Вивченню здорового способу життя присвячена низка дисертаційних досліджень, монографій, збірників, матеріалів конференцій, публікацій, авторами яких є десятки вчених нашої країни. Серед останніх наукових праць (2013–2014 рр.) з даного питання можна назвати дослідження Т. Івчатової, М. Іщенко, М. Марценюк, Д. Ротфорт. Разом із тим, істотно менше число розвідок присвячене вивченню здорового способу життя саме як елементу культури суспільства та особистості.

Виходячи із вказаного, метою статті є спроба окреслити існування здорового способу життя в культурі українського народу в різні історичні періоди; оцінити взаємопов'язаність культури здорового життя із українським менталітетом.

Ключовим концептом у цьому дослідженні є здоров'я. Хоча його визначення, яке б задовольнило всіх, поки що не знайдене (їх існує понад 70). Найчастіше здоров'я характеризується як стан повного соціального, біологічного і психологічного благополуччя, а також відсутності хвороб і фізичних вад. Відповідним чином здоровий спосіб життя полягає у максимально можливому недопущенні розвитку хвороб та підтриманні позитивного стану організму людини. Звичайно, що для цього особистість має володіти високим рівнем культури здоров'я, а у суспільстві повинна широко пропагуватися ідея цінностей здорового способу життя (тобто гармонійного, без шкідливих звичок, надмірностей тощо). Підсумовуючи останні за часом визначення, під культурою здоров'я можна розуміти систему духовних цінностей, в основі яких знаходиться ідеал здоров'я, а також система заходів з профілактики різних захворювань шляхом дотримання певного режиму здорової життєдіяльності людини. Власне з позиції культурологічних дисциплін рівень культури здоров'я і може вважатися одним із мірил здорового способу життя.

З точки зору культурології здоровий спосіб життя являє собою певну культурну традицію суспільства, яка водночас є механізмом соціокультурної адаптації людини до існування у певному природному та соціальному середовищі. Ефективність цього механізму багато у чому визначає якість життя окремої людини та суспільства у

цілому, а також справляє вплив на його демографічні, соціальні, культурні й навіть економічні характеристики.

Уявлення про здоровий спосіб життя змінюються історично, відповідно до цілої низки чинників, починаючи від прогресу медицини й закінчуючи станом духовної сфери суспільства. Здоровий спосіб життя у його історико-культурному сенсі будемо розуміти як осмислення народом певних цільових завдань й створення відповідної стратегії виживання у конкретних умовах природного та соціально-економічного середовища.

З метою відтворення загальної картини процесу соціокультурної адаптації людини часів Київської Русі до умов існування спробуємо надати загальну реконструкцію умов життя та навколишнього середовища людини у IX–XIII ст., та вказати провідні чинники, які обумовлювали загальну демографічну ситуацію епохи.

За даними антропології населення Київської Русі мало порівняно невеликий середній вік та порівняно невелику очікувану середню тривалість життя у 32,3–43,8 роки, що були типовими для даної історичної епохи, якщо їх порівнювати із Новітнім часом; але досить великі, якщо порівнювати із попереднім історичним періодом. Отже, суспільство Київської Русі було суспільством людей молодого віку.

Дослідження скелетів людей, які жили у Київську добу показує, що частими у них були дегенеративні процеси й деформації хребта та суглобів – свідчення надмірного фізичного навантаження [3, с. 248; 7]. Це не дивно, адже продуктивність господарства, де використовувалось рало, була низькою. Помітною була травматична загроза, пов'язана із тією чи іншою залученістю до охоти, бортництва або військової справи [14, с. 198–199]. Є високим процент кісткових дефектів внутрішнього кута глазниці (*cribra orbitalia*) – інтегральний індикатор щодо хронічних захворювань [3, с. 251]. Загалом наявною є картина фізичного (переважно трудового) стресу. На його фоні організм людини виснажувався систематичним впливом інфекцій та хронічних запалювальних процесів. За систематичного впливу, та в умовах зниження імунітету, їх кумулятивна дія здатна призводити до фатальних наслідків.

Створювалося порочне коло негативних дій та наслідків. В умовах низької тривалості життя та високої дитячої смертності родина швидко згасала й не була здатною підтримувати низькопродуктивне господарство, яке потребувало робочих рук, якщо кількість народжень була невисокою. Але висока фертильність жінок та важкий труд із дитинства самі були факторами виснаження, отже, високої смертності (і дитячої і материнської) та низької тривалості життя.

Якою могла бути адаптаційна стратегія людини у визначених природно-господарських та соціальних умовах? Вочевидь, привабливою була стратегія життя, спрямована на запобігання праці – що підтверджується часто негативною оцінкою праці у тогочасних писемних джерелах; споживання максимально калорійних продуктів із метою накопичення людиною «страхової» живої маси.

Культивування образу «здорової» людини, як людини фізично сильної, міцної, крупної дійсно широко відображене як у казках, так і у героїчному епосі – билинах часів Русі. Саме ці якості, як правило, демонструє молодий богатир перед початком своїх подвигів – тобто, у сюжеті ініціації (напр., «Бій Дуная з Добринею» [18, с. 32]). Систематично підкреслюючи ознаки фізичної сили та здоров'я богатирів, билини не акцентують уваги на те, яким чином ці ознаки досягаються. Колективна свідомість сприймає їх як вроджену здатність людей молодого віку.

Аналізуючи проблему формування уявлень людей про здоровий спосіб життя у добу Київської Русі, слід згадати архаїчні слов'янські ритуали. Н. Н. Велецька зосереджує увагу на залишках ритуалів вбивства (принесення у жертву) людей літнього

віку, які фіксуються у деградованому вигляді у фольклорі слов'янських народів. Дослідниця вказує на деградацію ритуалів у період Київської Русі та на їх належність більш давнім історичним епохам, хоча, наведені за джерелами відомості відносяться саме до часів Київської Русі [1, с. 66] та навіть ХІХ ст. [1, с. 47]. В українському фольклорі залишки ритуалу були розповсюджені у явному вигляді у прислів'ях, які надто конкретні та інформативні щодо деталей ритуального дійства: «пора на лубок». У подібній обрядовості можна вбачати переосмислення давнім населенням порочного кола високої смертності, про яке йшла мова вище.

Звичайно, прийняття християнства радикально змінювало міфологічну картину світу. У рамках світоглядного комплексу, де духовне (горішнє) домінує над фізичним та тілесним (тлінним), питання здорового способу життя займало те положення, яке мало служити меті духовного вдосконалення людини, позбавлення її згубних пристрастей. Отже, цільова мета здорового способу життя переформулювалася таким чином: сприяння спасінню душі у рамках нетривалого віку людського життя. Словами Псалмів, які наводить у «Повчанні дітям» великий князь Володимир Мономах, ця думка висловлюється так: «Бо ліпше милість Твоя, ніж моє життя, і уста мої восхвалять Тебе. Так благословлю я Тебе у житті моїм і во ім'я Твоє здійму руки мої» (Пс. 62:4-5, пер. Л. Махновця) [2].

Змінюється, порівняно із язичництвом, погляд на тривалість життя людини, чому надається вищий сенс: «Господи, приложи мені рік до року, щоб надалі, в гріхах своїх покаючись, виправив я живоття [своє]» [2]. Тривале життя є благословення, яке надається як можливість витратити час на вище духовне вдосконалення. Це світоглядне положення доповнюється моральною вимогою допомагати старим та немічним [2].

Із християнством на Русь приходять практика посту та властиве християнській аскетичності та класичній античній етиці вчення про міру та стриманість (див. напр., «Поучення к простой чади» [10, с. 400–403]). Християнський принцип «дух бадьорий, але тіло немічне» (Мф. 26:41) знаходить своє розгорнуте відображення у життєписах перших руських святих, зокрема, у аскетичному житті Феодосія Печерського.

Отже, ми можемо дійти висновку, що у часи Київської Русі відбувається глибока соціокультурна трансформація. По-перше, уявлення про здоровий спосіб життя зазнають глибоких змін – замість язичницької міфології із її культом сили та практики знищення людей похилого віку поширюється характерні для християнської аскетичності ідеали помірності, панування духовного над тілесним. По-друге, у рамках християнської традиції нового сенсу набуває погляд на тривалість життя. Усе це відображене у писемних культурних пам'ятках які мають відношення до вищих верств суспільства. Той же час серед нижчих прошарків зберігаються залишки язичницьких культів та поглядів на здоровий спосіб життя у рамках так званого двовір'я.

Період ХV – поч. ХVІІІ ст. характеризувався змінами у господарстві та побуті широких верств населення українських земель. Загально відомо, що у своїй основі вони мали прогрес культури та техніки землеробства – розповсюдження важкого відвального плуга та стійких трипільних сівозмін, які прийшли на зміну заїмкам. Фактично, це означало затяжний але революційний процес у економіці українського Пізнього Середньовіччя, який вів до ствердження продуктивного землеробського господарства, гарантованого економічного відтворення та впевненого демографічного зростання.

Особливістю української народної культури зазначеного періоду є сприйняття народними масами культури козацького військового стану та перенесення її провідних характеристик у більш широкий загальнонародний культурний контекст.

Аналіз змісту українських народних дум показав, що військову культуру козацтва вирізняє чіткий акцент на духовній, ідеальній сфері військової традиції. Культура

козацтва і ідеали козацтва – це непідкорення законам мирського, фізичного світу та спрямованість до ідеалів, які полягають у емоційній, ідеальній та духовній площинах.

У народному фольклорі найбільш відомим образом козака є «козак Мамай». Символіка візуального образу козака Мамає є досить промовистою. Це фігура бандуриста, який сидить у характерній «східній» позі із схрещеними ногами, коло нього зображувався спис, штоф і чарка. Відомо, що ці речі разом були частиною козацького поховального ритуалу [12]. Козак не боявся смерті у бою, та розумів швидкоплинність життя та наявність вищих за нього цінностей.

У історико-фольклорному образі Байди-Вишневецького ми бачимо цікавий приклад суміщення у синкретичному образі народного епосу двох осіб, яке відображує народне сприйняття українського степового лицарства. Ідеально-образний характер сприйняття колективною народною свідомістю цієї особи є наявним та беззаперечним, що як і у випадку із козаком Мамаєм надає підстави розглядати його як репрезентанта позитивного народного ідеалу.

У відносно коротких за обсягом популярних народних думах «Ой, п'є Байда», «В Цариграді на риночку» ми бачимо образ воїна, наділеного визначними, майже надприродними якостями. Будучи страчений турками висить почепленим на гак ребром «не день, не два, не одну нічку», трьома пострілами «із тугого лука» влучно вціляє у турецького царя і його дружину. [19, с. 117].

Симптоматичною у цьому сенсі є «Дума про Олексія Поповича». Козацьку флотилію на морі застаеть буря, й військовий писар Олексій Попович просить товариство кинути його у море, як найгіршого серед усіх. Він широко сповідає свої гріхи, море вгамовується і військо врятовується. Закінчується дума закликком шанувати молитву та відчищати душі від гріха [19, с. 214]. Мужність, самопожертва воїна перетинаються у цьому сюжеті із християнськими ідеалами духовної чистоти, сповіді та молитви.

Вказані ідеальні риси, відображені у козацько-народній культурі можна спостерігати і в образах реальних політичних діячів XVII ст. Зокрема, у своєму літописі Г. Грабянка надає таку характеристику Богдану Хмельницькому: «Це була людина воістину варту звання гетьмана. Він не боявся біди, у найтяжчому становищі не втрачав голови, не боявся найтяжчої роботи, був міцний духом; з однаковою мужністю зносив мороз і спеку, їв і пив не скільки хотів, а скільки можна було, ні вдень, ні вночі не знемагав від безсоння, а коли справи і труд воїна зморювали його, то він спав невеличку крихту часу і спав не на коштовних ліжках, а в постелі, що до лиця воїну. Лягаючи спати, не думав, як би знайти тихий куточок, а вкладався посеред військового гамору...» [9]. Військовий лідер, провідник, видатна людина мав бути зі своїми солдатами, стійко переносити військові тяготи, виявляти надприродну владу над своїми тілесними потребами. Кінець-кінцем, бути втіленням козацької звитяги.

За зібраним Д. І. Яворницьким даними, тема «простої їжі» та «простого» аскетичного військового побуту є загальною щодо образу життя козаків як військового стану взагалі, та може бути проілюстрованою на багатьох прикладах [22, с. 181–191].

Іншим прикладом міфологізованої історичної постаті є кошовий отаман Запорізької Січі XVII ст. Іван Сірко (1605–1680). Навколо цієї постаті завжди існувала безліч легенд, зокрема, що Сірко міг рукою піймати на льоту кулю, перетворюватися на вовка і пробиратися у ворожий стан, боротися навіть з нечистою силою. Й козаки, й вороги вважали його чоловіком надзвичайної сили волі, який може підпорядкувати собі оточення, впливати на свідомість людей і замовляти рани. І. Сірко виходив живим та неушкодженим із таких ситуацій, в яких інші могли лише загинути [16, с. 45–47].

Зазначимо, що рисою образу козака у народній культурі було пияцтво – споживання горілочаних напоїв у великих обсягах. Це стосувалося і абстрактних фігур

козаків у думках переказах, і фігурантів героїчного епосу (козак Голота, Байда), і реальних історичних осіб. Загальний контекст пам'яток фольклору не містить виразної етичної оцінки подібної поведінки народних героїв, або сприймаючи її як даність, або як вияв їх надприродної сили. У думі «В Цариграді на риночку «Байда «п'є мед-горілочку.. та не день, не два, не одну нічку та й не годиночку» [19, с. 117], козак Голота, перемігши татарина із здобичу повертається на Січ, де «собі п'є-гуляє, поле киліємське хвалить-вихваляє: ...Дай же, боже, щоб козаки пили да гуляли...» [19, с. 214]. Тема пиятики є центральною у цілому ряді дум із зібрання П. Куліша. Зокрема, у «Доповненій думі о Ганжі Андибері», «Думі о козацькій житні», сюжет яких розгортається навколо пиятики у шинку [7, с. 200–209]. За коментарем П. Куліша «й самого козака корчма тягне до себе чарівною силою» [7, с. 215–222]. Загалом, тема споживання спиртних напоїв може бути визначеною як наскрізна у пам'ятках фольклору козацького періоду.

Яким чином фольклорні сюжети є відповідними реальному стану речей у українському суспільстві? Більш-менш адекватним орієнтиром для оцінки можуть бути враження іноземних авторів, які бачили ситуацію у порівняльній перспективі. Так, П. Шевальє вказує щодо козаків, що «цей народ любить напиватися більше, ніж будь-який інший народ Півночі, все ж він напрочуд стриманий під час війни» [21, с. 34].

В цілому, пов'язана із козацтвом культура XV–XVII ст. робить виразний акцент на духовних, психологічних та емоціональних аспектах способу життя. У українському мистецтві XIX ст., схильного до ідеалізації і романтизації козацтва, ці акценти були навіть підсилені [11]. Розуміння здорового способу життя у культурі даного історичного періоду слід розглядати маючи на увазі її ідеалістичний характер, який не у першу чергу обумовлювався християнством. Пріоритет духу над тілом, вічного життя над смертю, праведності над гріховністю визначав розуміння здоров'я перш за все через моральні, духовні та вольові якості людини. У даному випадку, у особі степового козака-лицаря. Навіть описи «питьби та гуляння» у думках про Байду або козака Голоту слід розглядати як форму аскетизму, презирства до подібних форм розкоші. Козаки отримували ці речі як військову здобич і не цінували їх. Козацькі «бенкети» є формою знищення предметів розкоші, але аж ніяк не сибаритством будь-якого гатунку, що теж призводить до думки про владу духовного над тілесним у народно-козацькій духовній культурі.

Здоров'я людини XV–XVIII ст., перш за все козака, це здоров'я активної героїчно орієнтованої особистості, володаря власного тілесного начала, який має видиму духовну мету власного життя та усвідомлює його конечність лише у перспективі цього плінного та кінечного світу.

Аналіз поглядів щодо здорового способу життя в кін. XVII – кін. XIX ст. потребує розуміння факту, що культура доіндустріального аграрного суспільства має чіткий поділ на народну (традиційну) та культуру вищих верств. Народна культура існує у межах усного фольклору та має ознаки панування міфологічних уявлень, відносин релігійного синкретизму між християнським віровченням і дохристиянським язичницьким світоглядом.

Щодо України, світоглядна різниця між селянськими масами та освіченими прошарками міст і дворянством не була сильно вираженою у кінці XVII–XVIII ст. Стара польсько-литовська аристократія, з властивою їй традицією «латинської» католицької освіти, втратила свої позиції, а нова вища верства формувалася із вихідців з козацтва. Світоглядний поділ посилюється протягом XIX ст. із-за зростання рівня освіченості вищої верстви та прогресу наукових знань. Надалі, із трансформацією суспільства в індустріальне у XX ст., цей поділ втрачає свою актуальність.

Уявлення про здоровий спосіб життя у верхніх, письменних прошарків українського суспільства XVIII–XIX ст. частково прояснюють матеріали лікарських і господарських порадників XVIII ст., академічні публікації яких зроблені В. А. Передрієнком. Численні польськомовні лікарські порадники у другій половині XVI–XVII ст. виходили друком та поширювалися на українських землях. Такі порадники, рецепти, замовляння переписувалися студентами, канцеляристами, козаками й були відомі серед широких верств писемних людей [8, с. 6].

Порадники є еkleктичними – вони поєднують астрологію, елементи греко-римської традиції, схеми кровопускання сучасної ним європейської медицини, засоби народної медицини, молитви та замови. Залишається невизначеним питання, чи слід розглядати рекомендовані при захворюваннях молитви у контексті християнського аскетизму, чи у контексті релігійного синкретизму та магічних практик.

Греко-римська медична традиція, яка спиралася на вчення Гіппократа і Галена, теоретично, мала у своїх засадничих положеннях вчення про здоровий спосіб життя. Саме Гіппократ є автором даної раціоналістичної концепції, але у жодному з опублікованих порадників вона у систематичному вигляді не викладається.

Розгляд текстів медичних порадників дозволяє зробити висновок, що цілісний концепт здоров'я людини та умов його збереження є тісно пов'язаним із загальним контекстом культури та духовності даної епохи. Ми можемо бачити впливи двох провідних її компонент: народних вірувань, які своїм корінням уходять у двовір'я і давню міфологічну традицію, та християнського віровчення і християнської аскетички.

Текстологічне дослідження корпусу народних приказок та прислів'їв за допомогою методів статистичного аналізу текстів (text-mining) прояснює традиційні, народні уявлення про здоров'я, які панували серед селянських мас українського суспільства кін. XVII – кін. XIX ст. Адже паремії (прислів'я та приказки) надають можливість зрозуміти ментальний світ їх колективного творця – етносу, вони репрезентують його ідентичність, яку доцільно розглядати у термінах «колективної свідомості» та «побутової свідомості» народних мас [6, с. 74].

Для аналізу паремій використана репрезентативна збірка «Українські прислів'я та приказки» електронного наукового видавництва «Kurpienko» (корпус) [20]. У первісному вигляді корпус містить понад 5000 мовних одиниць – прислів'їв та приказок, зведених в алфавітному порядку за матеріалами друкованих видань, зокрема класичних публікацій М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше», І. Франка «Галицько-руські народні приказки» та ін.

Аналіз дозволяє виокремити частоту згадок, рейтинг значущості слів у корпусі. Поняття загального значення «вода», «людина», сакральні числа, «хліб», «слово», «робота», «старість», слова «голова», «їсти», «життя» – усього 17,3% корпусу – є найзначущішими. Кластер «здоров'я» має рейтинг 43 – 0,56% згадувань, отже, він належить до понять, важливість яких у корпусі паремій можна оцінити як середню. Здоров'я є менше актуальним, ніж «робота» рейтинг 8 (1,71%) та «їжа» 11 (1,38%), та менше значущим, ніж «любов» 21 (1,08%), але більше, ніж «щастя» 58 (0,44%).

Колокації (поєднання слів), до яких входять поняття «здоров'я» містять слова «щастя», «людина», «молодість», «старість», «багатство», «хвороба», та загалом за змістом є банальними: здоров'я – це не хвороба, здоров'я більше притаманне молодій людині, ніж літній, здоров'я є важливою передумовою щастя. Вони не дозволяють визначити інші змістовні акценти.

Розгляд колокацій виявляє дві тематики паремій: здоров'я як духовний стан та здоров'я як передумову щастя в житті. У свою чергу щастя пов'язується з долею або навіть фатумом. Фаталізм є властивим таким пареміям: «Нехай вам Бог здоров'я

прибавить у ручки, у ніжки і животик трішки!». Більшість згадок про здоров'я здійснюється в контексті побажань. Єдиним раціональним мотивом, який може бути трактованим як передумова здоров'я на основі паремій, може вважатися веселість і веселий настрій («Веселість – то половина здоров'я»). Паремії надають можливості розуміти здоров'я як важливішу «жіночу» якість, а розум – як «чоловічу» («Козі здоров'я, цапові розум!»).

Аналогічні за сенсом колокації утворюються зі словом «хвороба». «Хвороба» як протилежність здоров'я пов'язана з емоційно-духовним станом («Журба гірша хвороби»); вона підкреслює самоцінність здоров'я («Здоровий хворому не вірить, а багатий – бідному»); містить виразні фаталістичні акценти («Не допоможе й кадило, коли хвороба звалила»). Чи не єдиним раціональним винятком є паремія «Гульня в молодості дає хворобу на старі кості».

Більш детально розібратися у концепті здоров'я в українській народній свідомості надає можливість реконструкція традиційних міфологічних уявлень українців доби доіндустріального суспільства. Такі спроби із успіхом надавалися науковими дослідниками фольклору ХІХ ст.

За відомостями, зібраними М. А. Маркевичем, українська народна культура мала розвинений апарат «оздоровчої» магії, ритуали якої входили у річне коло звичаїв. Магічні практики не вирізняють шкоду, яка завдається здоров'ю людини, або її іншим інтересам (добробуту, сімейному становищу).

Антропоморфізація явищ природи та пантеїзм, як характеристики міфологічного світогляду, виразно проявляються у ставленні до захворювань. У дослідженні Д. Щербаківського аналізуються фольклорні феномени, пов'язані із холерою та холерними епідеміями, що з'явилися на території України із 1831 р. Як і більшість інших захворювань, холера вважалася у образі жінки. Досить швидко виробилися типові оповідання.

Вдалу реконструкцію міфологічних поглядів – «містичного анімізму» – на природу людини, її здоров'я та причини захворювань здійснює М. Сумцов. Дослідник вказує на розповсюдженість численних оберегів та талісманів і амулетів: християнських образів та хрестиків, а також виробів із вовчих зубів, ракових очей, жаб'ячої кості, шкарлупи із крашанок та писанок, шматочків свяченої проскурки, папірців із апокрифічними, не визнаними Церквою молитов («Сон Богородиці»). Такі речі носили при собі, клали під подушку, закопували у полі на ниві та ін. [17, с. 173-174]. Отже, за такого світогляду здоровий спосіб життя зводився до запобігання проникненню захворювання через належне виконання магічної обрядності.

Таким чином, у народній свідомості кін. ХVІІ – кін. ХІХ ст. здоров'я – це цінність, яка, безумовно, цінується, але як достатньо абстрактне явище. Концепція здоров'я є цілком фаталістичною та має найімовірнішим підґрунтям міфологічні уявлення про долю.

Включення здоров'я у систему цінностей українського суспільства сер. ХVІІІ–ХІХ ст. знаходить своє відображення у творчості християнського просвітителя-гуманіста Г. С. Сковороди (1722–1794). У корпусі текстів Г. С. Сковороди у моралістичних притчах, віршах та трактатах [15] слово «здоров'я (здравие)» як правило вживається у переносному сенсі як вираження духовного стану людини. «Здравіє» у текстах Г. С. Сковороди є перш за все оцінкою психоемоційного, чи душевного, стану людини. У окремих випадках мораліст на прикладі здоров'я ілюструє безтурботний стан людини кажучи у порівняльному сенсі, що насолоджуватися життям може лише здорова людина, якій і їжа смачні і досяжні інші прості життєві радощі. Прямі вислови щодо здоров'я у корпусі творів Г. С. Сковороди є рідкісними. Розгорнуте висловлення

власної аскетичної позиції він надає у двох листах до В. М. Зембровського від 21 лютого та від 10 травня 1779 р.

Г. С. Сковорода нагадує про первісність душі перед тілом та про неминучість тілесного страждання. Тілесне здоров'я виступає у Г. С. Сковороди, у душі християнської аскетичності, як цінність, яка не має безпосереднього відношення до цілі людського життя, під яким мислиться спасіння душі, і, отже, де факто є ложною. «Не обіцяв нам бог непорушного тілесного здоров'я в порятунок ніде...». Недосконалий світ був приречений на тління та руйнування, точно також, як і людське тіло. Г. С. Сковорода «по-філософському» споглядає за цим процесом, закликаючи піклуватися про душу та показати усю перевагу духовного та горішнього у людському серці над тлінним світом та тлінним тілом. Християнська аскетика у переосмисленні Г. С. Сковороди набуває досконалих етичних та естетичних виразів, тісно пов'язуючи уявлення про правильний спосіб життя із етичним ідеалом.

Безумовно, існує зв'язок культури здорового життя із українським менталітетом. Загальновідомо що, менталітет є комплексом особливостей соціальної психології та культури народу, обумовлених певною системою цінностей, впливом умов зовнішнього (економічного, політичного, природно-географічного) середовища та накопиченими у процесі історичного розвитку характеристиками соціальних інститутів. Менталітет є динамічною системою, яка зазнає більш чи менш глибоких змін у процесі історичного розвитку.

Із аналізу історико-культурної динаміки українського народу, можна зробити висновок, що здоровий спосіб життя та культура здорового життя у їх сучасному розумінні не існують для культури попередніх історичних епох.

Для епохи Київської Русі образ життя є адаптацією до умов так званої «демографічної системи високої смертності» із її трудовим стресом, нестійким господарством та негарантованим існуванням. У цей історичний час культивується образ молодого воїна – богатиря, наділеного надприродними якостями. Ментальний концепт здоров'я тотожний концепту сили та поглинається ним. Б. Лісовський, Г. Презлята, та ін. приходять до аналогічного висновку і пропонують розглядати концепти здоров'я та здорового способу життя у культурі й ментальності Київської Русі у взаємозв'язку трьох складових: «доблесть», «мужність», «богатирство», «сміливість». Разом вони утворюють нерозривну сукупність фізичних та моральних якостей людини [13, с. 7]. За такого підходу навряд чи можна однозначно казати, що народна творчість тих часів прославляє у подібних образах богатирів саме «здоров'я», як це роблять ці ж автори [13, с. 7]. Неоднозначність та невідповідність сучасного концепту здоров'я реаліям історичної епохи Київської Русі відбивається у багатозначності прикметника «здоровий», який крім вузько медичного сенсу може мати значення «великий», «сильний», «потужний».

Українська культура епохи XV–поч. XVIII ст. відчуває сильний вплив ренесансної християнської класики і мілітарної культури козацтва. Для неї характерно домінування вольового, ідеалістичного начала, особистісного фаталізму. Ідеал воїна-переможця, який якнайчастіше гине у бою, відіграє провідну роль, а старість розглядається як чи не ганебне явище. Ментальний концепт здоров'я у цій культурній епосі теж не є вираженим, будучи поглиненим концептами долі та гарту з одного боку, та християнського аскетизму із іншого.

У рамках християнського віровчення та християнської культури, яку можна розглядати як окремих сегмент культури України доіндустріального періоду, чи окремих чинників культурно-історичного процесу, концепт здоров'я набував особливого значення. Акцент ставився на однозначному переважанні духа над тілом. У цій

культурній традиції концепт здоров'я не може розглядатися як культ фізичної сили або досконалості. Верховенство духу над тілом досягалося аскетичними практиками серед яких були різні форми фізичного самообмеження.

За влучним зауваженням архієпископа І. Ісіченко, аскетизм як вчення та практику доцільно вивчати не лише як «суто» релігійний феномен, але і як культуротворчу програму, що визначає присутність у суспільстві певної духовної моделі [5, с. 115], яка формує суспільне життя відповідно до своїх світоглядних положень. Аскетичне вчення формувало у суспільній свідомості модель ідеального способу життя, ментальність, форму особистої поведінки, соціальну взаємодію, цінності та телеологічні засади людської діяльності. Аскетизм є чинником, який сприяв розвиткові уявлень про здорове (правильне) життя в культурі українського народу.

Для культурної епохи сер. XVIII–XIX ст., із зростаючим трансфертом наукових знань до суспільної свідомості, зростанням ваги просвітницьких та романтичних ідеалів, збільшується суспільна роль наукової медицини та розпочинається оформлення здоров'я як самостійного концепту. Щодо умов зовнішнього середовища, цьому сприяють подовження тривалості життя, розвиток стійкого господарства та створення умов «гарантованого існування» за якого перспектива тривалого активного (здорового) життя набувала суспільно значущого змісту. Соціальна і культурна динаміка формування концепту здоров'я була різною для вищих (освічених) та нижчих (переважно селянських) прошарків суспільства. Щодо останніх, то ментальність широких мас населення доіндустріальної епохи має виразні ознаки релігійного синкретизму та проявів язичницького світосприйняття із властивими для них пантеоном надприродних істот, системою символів та ритуалів. У масовій народній культурі доіндустріального періоду концепт здоров'я мислиться циклічно, як закономірна зміна віків людського земного існування: дитинства – юності – молодості – зрілості – старості (при цьому конкретні вікові кордони цих груп є зсунутими відносно сучасних уявлень у бік менших величин). Концепт здоров'я пов'язаний із концептом долі, а хвороба мислиться як невідворотне фатальне явище або дія ворожих людині надприродних сил.

Марно шукати раціональний сенс у народних магичних ритуалах та розглядати їх як оздоровчі практики; надто сміливим є висновок, що «освячені віками народні традиції і звичаї були тим визначальним фактором, що сприяв адекватному вихованню в людини її тілесних і духовних сил у повсякденному житті. Цим самим прививалось бережливе ставлення до власного здоров'я, яке утверджувалось у своїй сутності і сприяло утвердженню пріоритетів здорового способу життя» [13, с. 7–10].

Історична динаміка змін у сприйнятті здоров'я залишила рудиментарні форми та практики. До таких можна віднести традиційну рекреаційну культуру українського суспільства, пов'язану із вживанням великої кількості алкогольних напоїв, традиційну українську кухню, блюда якої не відповідають уяві про здорове харчування сучасної дієтології і т. ін. Враховуючи фізіологічні наслідки вживання міцних напоїв на людський організм, можна стверджувати, що протягом тисячолітнього періоду вони вагомо впливали на формування укладу життя, світобачення, менталітету і, врешті, генофонду українського народу [4, с. 37].

У той же час, стрижневі риси української історичної ментальності є не лише поєднувальними із сучасною культурою здорового способу життя, але й продуктивно із ними гармонують. До таких рис відноситься культура козацтва. Образ козака-воїна із властивими йому характеристиками і цінностями (гарт, мужність, сила, спритність, витривалість) відповідають цінностям сучасного спорту й його військово-спортивним напрямкам. Символіка та символічно-образна сфера Запорізької Січі активно

використовується у становленні скаутського руху України, у шкільному спортивному вихованні та ін.

Список використаної літератури

1. Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов / Н. Н. Велецкая – Москва : Наука, 1978. – 239 с. ; Veletskaya N. N. Yazycheskaya simvolika slavyanskikh arkhaiskikh ritualov / N. N. Veletskaya – Moskva : Nauka, 1978. – 239 s.
2. Володимир Мономах Поучення [Електроний ресурс] / пер. В. Махновця. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit27.htm> ; Volodimir Monomakh Pouchennya [Yelektroniy resurs] / per. V. Makhnovtsya. – Rezhim dostupu: <http://litopys.org.ua/litop/lit27.htm>
3. Восточные славяне. Антропология и этническая история / ин-т этнологии и антропологии РАН, Ин-т археологии РАН, Ин-т общ. генетики РАН; под ред. Т. Н. Алексеевой. – 2-е изд., доп. – Москва : Науч. мир, 2002. – 341 с. ; Vostochnye slavyane. Antropologiya i etnicheskaya istoriya / in-t etnologii i antropologii RAN, In-t arkheologii RAN, In-t obshch. genetiki RAN; pod red. T. N. Alekseevoy. – 2-e izd., dop. – Moskva : Nauch. mir, 2002. – 341 s.
4. Головачук В. Сучасні стратегії навчання у сфері профілактики та формування здорового способу життя в умовах сучасної школи / В. Головачук, О. Левицька // Молода спортивна наука України. – 2008. - Т. 4. – С. 35–39 ; Holovachuk V. Suchasni stratehii navchannia u sferi profilaktyky ta formuvannia zdravoho sposobu zhyttia v umovakh suchasnoi shkoly / V. Holovachuk, O. Levytska // Moloda sportyvna nauka Ukrainy. – 2008. – Т. 4. – С. 35–39
5. Ісіченко І. А. Аскетична література Київської Русі / І. А. Ісіченко. – Харків : Акта, 2007. – 398 с. ; Isichenko I. A. Asketychna literatura Kyivskoi Rusi / I. A. Isichenko. – Kharkiv : Akta, 2007. – 398 s.
6. Коцюба З. Лінгвістичні аспекти дослідження прислів'їв і приказок / З. Коцюба // Лінгвістичні студії. – 2012. - Вип. 24. – С. 74–79 ; Kotsiuba Z. Linhvistychni aspekty doslidzhennia prysliviv i prykazok / Z. Kotsiuba // Linhvistychni studii. – 2012. - Vyp. 24. – С. 74–9
7. Кулиш П. Записки о Южной Руси : Издал П. Кулиш. / П. Кулиш. – Санкт-Петербург : Типогр. Александра Яковсона, 1856. – Т.1. - 346 с. ; Kulish P. Zapiski o Yuzhnoy Rusi : Izdal P. Kulish. / P. Kulish. – Sankt-Peterburg : Tipogr. Aleksandra Yakobsona, 1856. – Т.1. - 346 s.
8. Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / підгот. до вид. В. А. Передрієнко; відп. ред. В. В. Німчук. – Київ : Наукова думка, 1984. – 127 с. – (Пам'ятки української мови XVIII ст. Серія наук. літ. / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні) ; Likarski ta hospodarski poradnyky XVIII st. / pidhot. do vyd. V. A. Peredriienko; vidp. red. V. V. Nimchuk. – Kyiv : Naukova dumka, 1984. – 127 s. – (Pamiatky ukrainskoi movy XVIII st. Seriiia nauk. lit. / AN URSR In-t movoznavstva im. O. O. Potebni)
9. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / пер. із староукр. Р. Д. Іванченка. – Київ : Знання, 1992. – 192 с. ; Litopys hadiatskoho polkovnyka Hryhoriia Hrabianky / per. iz staroukr. R. D. Ivanchenka. – Kyiv : Znannia, 1992. – 192 s.
10. Памятники литературы Древней Руси. XII век : сборник текстов / общ. ред., сост., вступ. ст. Д. С. Лихачев ; сост., общ.ред. Л. А. Дмитриев; оформ. В. Вагин. – Москва : Художественная литература, 1980. – 732 с. : 14 л.ил. – (Памятники литературы Древней Руси) ; Pamyatniki literatury Drevney Rusi. XII vek : sbornik tekstov / obshch. red.,

sost., vstup. st. D. S. Likhachev ; sost., obshch.red. L. A. Dmitriev; oform. V. Vagin. – Moskva : Khudozhestvennaya literatura, 1980. – 732 s. : 14 l.il. – (Pamyatniki literatury Drevney Rusi)

11. Пирогова К. М. Особливості моделювання козацького світу в українській поезії початку ХХ століття / К. М. Пирогова // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – 2007. - Вип. 26. – С. 654–661 ; Pyrohova K. M. Osoblyvosti modeliuвання kozatskoho svitu v ukrainskii poezii pochatku KhKh stolittia / K. M. Pyrohova // Literatura. Folklor. Problemy poetyky : zb. nauk. prats. – 2007. - Vyp. 26. – S. 654–661

12. Пошивайло Т. «Козак-Мамай» як етносимвол українців [Електроний ресурс] / Т. Пошивайло // Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара». – Режим доступу : <http://honchar.org.ua/p/odkrovennya-kozaka-mamaya/> ; Poshyvailo T. «Kozak-Mamai» yak etnosymvol ukrainsiv [Elektroni resurs] / T. Poshyvailo // Natsionalnyi tsentr narodnoi kultury «Muzei Ivana Honchara». – Rezhym dostupu : <http://honchar.org.ua/p/odkrovennya-kozaka-mamaya/>

13. Презлята Г. Історична ретроспектива становлення понять «здоров'я», «здоровий спосіб життя» людини / Г. Презлята, Б. Лісовський, З. Дума, І. Плугатор // Вісник Прикарпатського університету. Сер. : Фізична культура. – 2012. - Вип. 15. - С. 3-12 ; Prezliata H. Istorychna retrospektyva stanovlennia poniat «zdrovia», «zdrovyi sposib zhyttia» liudyny / H. Prezliata, B. Lisovskyi, Z. Duma, I. Pluhator // Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Ser. : Fyzichna kultura. – 2012. - Vyp. 15. - S. 3-12

14. Рохлин Д. Г. Болезни древних людей (кости людей различных эпох - нормальные и патологические измененные) / Д. Г. Рохлин. – Ленинград : Наука, 1965. – 303 с. ; Rokhlin D. G. Bolezni drevnikh lyudey (kosti lyudey razlichnykh epokh - normalnye i patologicheskie izmenennye) / D. G. Rokhlin. – Leningrad : Nauka, 1965. – 303 s.

15. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів : в 2 т. / Г. С. Сковорода, АН УРСР. Інститут філософії; редкол.: (гол.) В. І. Шинкарук. – Київ : Наукова думка, 1973. - Т. 2 : трактати, діалоги, притчі, листи, переклади. – 574 с. ; Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv : v 2 t. / H. S. Skovoroda, AN URSSR. Instytut filosofii; redkol.: (hol.) V. I. Shynkaruk. – Kyiv : Naukova dumka, 1973. - T. 2 : traktaty, dialohy, prytychi, lysty, pereklady. – 574 s.

16. Сторожевська І. А. Лицар Запорозької Січі кошовий отаман Іван Сірко / І. А. Сторожевська // Військово-науковий вісник. – 2011. - Вип. 15. – С. 45–55 ; Storozhevskia I. A. Lytsar Zaporozkoï Sichi koshovyi otaman Ivan Sirko / I. A. Storozhevskia // Viiskovo-naukovyi visnyk. – 2011. - Vyp. 15. – S. 45– 55

17. Сумцов М. Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка / М. Ф. Сумцов. – Харків : Вид-во «Союз» Харківського Кредитового Союзу Кооперативів, 1918. – 240 с. ; Sumtsov M. F. Slobozhanie. Istoryko-etnografichna rozvidka / M. F. Sumtsov. – Kharkiv : Vyd-vo «Soiuz» Kharkivskoho Kredytovoho Soiuzu Kooperatyviv, 1918. – 240 s.

18. Українські билини : Історико-літературне видання східнослов'янського епосу / упоряд., передм., післясл., приміт. та оброб. укр. народ. казок і легенд на билинні теми В. Шевчука; мал. Б. Михайлова. – Київ : Веселка, 2003. – 247 с., іл. с. ; Ukrainski bylyny : Istoryko-literaturne vydannia skhidnoslovianskoho eposu / uporiad., peredm., pisliasl., prymit. ta obrob. ukr. narod. kazok i lehend na bylynni temu V. Shevchuka; mal. B. Mykhailova. – Kyiv : Veselka, 2003. – 247 s., il. s.

19. Українські народні думи та історичні пісні / упоряд., вступ.ст. П. Д. Павлій ; упоряд. М. С. Родіна, М. П. Стельмах ; ред. М. Т. Рильський, К. Г. Гуслистий ; іл. М. Г. Деревус. – Київ : Видавництво АН УРСР, 1955. – 660 с. ; Ukrainski narodni dumy ta istorychni pisni / uporiad., vstup.st. P. D. Pavlii ; uporiad. M. S. Rodina, M. P. Stelmakh ; red. M. T. Rylskyi, K. H. Huslysty ; il. M. H. Derehus. – Kyiv : Vydavnytstvo AN URSSR, 1955. – 660 s.

20. Українські прислів'я та приказки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kuprienko.info/ukrayins-ki-prislivya-ta-prikazki> ; Ukrainski prysliv'ia ta prykazky [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://kuprienko.info/ukrayins-ki-prislivya-ta-prikazki>

21. Шевальє П. Є. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, звичаї, спосіб правління та релігію і другою розвідкою про перекопських татар : пер. с фр. вид. 1663 р. / П. Є. Шевальє; под общ. рук. Ю. І. Назаренко. – Київ : Укртелеком, 1993 – 222 с. ; Shevalie P. Ye. Istoriia viiny kozakiv proty Polshchi z rozvidkoiu pro yikhnie pokhodzhennia, zvychai, sposib pravlinnia ta relihiu i druhoiu rozvidkoiu pro perekopskykh tatar : per. s fr. vyd. 1663 r. / P. Ye. Shevalie; pod obshch. ruk. Yu. I. Nazarenko. – Kyiv : Ukrtelekom, 1993 – 222 s.

22. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків у 3 т. / Д. І. Яворницький; ред. Л. Л. Кириєнко; перекл. І. Сварник; упоряд. О. М. Апанович. – Львів : Світ, 1990. – Т. 1. – 317 с. ; Yavornytskyi D. I. Istoriia zaporizkykh kozakiv u 3 t. / D. I. Yavornytskyi; red. L. L. Kuryienko; perekl. I. Svarnyk; uporiad. O. M. Apanovych. – Lviv : Svit, 1990. – Т. 1. – 317 s.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2016

I. M. Nakolonko

THE CONCEPT OF HEALTH AND HEALTHY WAY OF LIFE IN UKRAINIAN CULTURE AND MENTALITY OF THE PREINDUSTRIAL AGRARIAN SOCIETY

The article highlights Ukrainian people's representations related to the notion of "healthy way of life" in the time of Kievan Rus, Cossacks epoch and in the period of preindustrial agrarian society during the XVIII – XIX centuries.

It is emphasized that the concept of health depends on culture. The representations about the healthy way of life have been changing historically according to plenty of reasons which deal with medical progress as well as with the state of spiritual spheres of society.

Ukrainian people's views at the healthy way of life in Kievan Rus had the radical difference from modern representations on this issue. It can be explained by the features of human being's existence in those days (labour stress) as well as the features of spiritual sphere of the society – the presence of pagan mythological worldview and its opposition to Christianity.

The Renaissance Christian classic and military culture of the cossackdom had a strong impact on Ukrainian culture in the period of the XVth – the beginning of the XVIIIth centuries. The mental concept of health did not explicit in this cultural epoch too. It was absorbed by concepts of fate and tempering on the one hand and by Christian asceticism on the other hand.

The culture of the pre-industrial society is strictly divided into the culture of the educated (literate) layers and the popular (traditional) culture. It is necessary to take into consideration making the analysis of people's views on the healthy way of life during the XVIIIth – XIXth centuries.

It is emphasized that the healthy way of life as a cultural tradition of a society appears to be the social and cultural mechanism of human adaptation to the existence in certain natural and social environment. This statement is proved from the point of view of cultural studies. So the healthy way of life and the culture of health in its contemporary meaning do not exist for the culture of previous historical epochs. Nevertheless pivotal features of the Ukrainian historical mentality harmonize with the modern culture of healthy living. These features include the culture of the Cossacks.

Key words: healthy way of life, health, Kievan Rus, cossackdom, socio-cultural adaptation, mentality, traditional culture.

УДК 7.091.4

З. М. Шимчик

ФУНКЦІЇ МЕНЕДЖЕРА-ОРГАНІЗАТОРА ФЕСТИВАЛЮ

У статті розкрито особливості діяльності менеджера-організатора фестивалю, конкретизовано основні та супутні функції, які виникають при організації фестивалю, також здійснено порівняльний аналіз успішних фестивалів та проаналізована особливість роботи менеджера-організатора, означено її роль для розвитку української культури загалом.

Ключові слова: менеджер-організатор, функції менеджера-організатора, менеджер-фандрейзер, культура, мистецтво, фестиваль, організація.

В еру технічного прогресу та розвитку високих технологій, істотно змінилась сутність творчості в менеджменті. Коли в Україні зросла роль пісенних фестивалів, як важливих складників формування культурного процесу, підвищилась і сутність менеджера-організатора. Процеси, які відбуваються в культурі є дуже актуальними і глибоко та ґрунтовно розкриваються в менеджменті соціокультурної діяльності. Історично, ще у VI ст. до н.е. грек Теспіс (Thersis) запровадив театральну організацію. З мистецької точки зору, саме він увів індивідуального актора. Його «Гіпокрит» запроваджений щоб лише забавляти глядачів започаткував ігрову культуру. Ідею культурологічного підприємства розвивало багато відомих та невідомих менеджерів мистецтва. Сугерій (Suger), абат монастиря св. Денні поблизу Парижа (XII ст.) провадив тринадцятилітню кампанію з фінансування реставрації церкви цього монастиря (ще з римських часів вона була в занедбаному стані). Не слід забувати художників Ренесансу, зокрема італійського багатогранного митця Леонардо да Вінчі, драматурга й керівника театру в Англії Вільяма Шекспіра, а також фламандського живописця й власника добре зорганізованої художньої фабрики Пітера Пауля Рубенса. Усі вони поєднували мистецькі ідеї з економічними можливостями та показали, що культурне підприємство є невід'ємною частиною мистецького та культурного світу [2, с. 22–23].

Аналіз ролі та механізмів лідерства в мистецтві проілюструвала Патриція С. Пітчер (Patricia C. Pitcher) (Патриція С. Пітчер керівника візонера протиставляє керівникові-технократові та ремісникові) [2, с. 25]. Дотичними до зазначеної проблеми, є наукові розвідки: Гіпа Гагоорта (Менеджмент мистецтва. Підприємницький стиль), Майкла Портера, який спроектував свою модель конкуренції, що показує конкретні чинники конкуренції, які допомагають менеджерів знайти унікальну позицію на ринку, Алвіна Тоффлера, який своєрідно трактує музичну організацію в індустріальному суспільстві XIX ст., подав чудові приклади того, як зростання форм культурних організацій може слугувати ілюстрацією розвитку загального менеджменту. [2, с. 28], Пола Дімаджіо (Paul DiMaggio), який дослідив зростання кар'єри та управлінські компетентності менеджерів мистецтва з різних секторів, а також окреслив усі можливі

функції менеджера мистецтва [2, с. 30–31]. Дані праці в загальному розкривають сутність менеджменту, його функції та значення.

Як, відомо, сучасний етап розвитку менеджменту з 1970 р. і до тепер пов'язаний зокрема з ім'ям Пітера Ф. Друкера [6, с. 17]. Дослідження питання організації міжнародного бізнесу проведено відомим професором в галузі міжнародного бізнесу Чарльзом В. Л. Гіллом. Ч. Гілл у своїй праці розкриває практичні аспекти проектної роботи в різних сферах, дає поради, як діяти при управлінні фінансових проектів.

Серед українських, та вчених близького зарубіжжя, проблематику менеджменту мистецтва досліджували такі науковці: О. Б. Моргулець (менеджмент у сфері послуг), М. М. Поплавський (дослідження ролі менеджера культури), М. П. Переверзев, Т. В. Косцов (менеджмент в сфері культури і мистецтв), В. С. Алексеевський (Соціокультурна концепція загальної теорії менеджменту), менеджмент організацій досліджували В. Д. Немцов, Л. Є. Довгань, Г. Ф. Сініок, та багато інших науковців приділили значну увагу менеджменту і його сутності. В. М. Чижиков, (дослідження в галузі соціокультурного менеджменту), Є. А. Макарова, Е. І. Жданова, Т. Г. Кисельова, Г. Н. Новікова, Н. А. Міхеєва, Л. Н. Галенська, Є. Л. Шекова, Н. І. Аксютік, Г. Л. Тульчинський та багато ін. Однак, на наш погляд, дана проблематика є мало дослідженою (через свою новизну), а отже, потребує подальшого дослідження.

Мета дослідження полягає у тому щоб з'ясувати основні функції менеджера в організації фестивалю, визначити сутність менеджера-організатора, прояснити і проаналізувати його значення для фестивалю та виявити вплив на формування якості фестивалю задля знайдення актуальних методів підготовки фахівців з даної галузі.

О. Антонюк, у своєму дослідженні «Менеджмент культурно мистецької сфери» акцентує увагу на тому, що менеджмент культурно-мистецької сфери (від лат. *management* – управління) розглядають як процес планування організації, мотивації, контролю та координації, спрямований на досягнення певної мети у соціокультурній діяльності за допомогою професійно підготовлених до цього фахівців. Важливо зазначити, що, як масове явище в галузі загальної теорії управління, менеджмент постав унаслідок здійснення управлінської революції на заході у 60–80-х рр. ХХ ст. [1].

Важливим поняттям в науці менеджменту є визначення ролі менеджера, його сутності, основних функцій та обов'язків. Існує багато тлумачень терміна «менеджер». Наведемо приклади визначень декількох науковців. Ф. І. Хміль у монографії «Основи менеджменту» [10, с. 391] зазначає, що менеджер – це особа, яка має спеціальні професійні знання та/або досвід управління організаціями і найнята для ефективного управління ресурсами організації; менеджер – це той, хто в цілому відповідальний за процес менеджменту в межах організації. Менеджерів можна розрізняти за рівнями і сферами. Є менеджери вищого, середнього і нижчого рівнів. Поділ за сферами визначає менеджерів із маркетингу, фінансів, операційних, загальних, спеціалізованих менеджерів і менеджерів людських ресурсів, зазначає Рікі Гріфін.[4, с. 22]. М. М. Поплавський дає декілька визначень поняття «менеджер»: «Менеджери, зазначає М. Поплавський, організовують роботу колективів, щоб вона була продуктивною. Вони несуть відповідальність за результати виробництва, буде це комерційна діяльність, навчальний процес чи лікування хворих, створюючи і надаючи культурні блага [8, с. 117]. Менеджери – основний ресурс підприємства. На повністю автоматизованій фабриці може майже не бути працівників, але менеджери там будуть. Бути менеджером – розділяти відповідальність за успіх підприємства. Людина, від якої не чекають такої відповідальності не менеджер» [8, с. 120].

Менеджер, за визначенням М. Перевезева та Т. Косцова, зазначають, менеджер є управлінцем-професіоналом, суб'єктом менеджменту, що являється самостійним видом

професійної діяльності [7, с. 13].

Дані визначення, підтверджують його важливе значення для навколишніх організаційних процесів, і доводять, що менеджер є ключовою особою в будь-якому процесі управління. В сфері мистецтва і гуманітарних робіт менеджер повинен володіти технологіями виробництва і задоволення інтелектуальних і духовних потреб членів суспільства на основі знань науки про суспільство і науки про людину. Від менеджера-організатора фестивалю напряду залежить успіх самого процесу підготовки та подальшого існування фестивалю, як успішного проекту.

Гіпп Гагоорт у своїй праці «Менеджмент мистецтв. Підприємницький стиль» зазначив, що багато років тому наші попередники знали, що багато культурно-мистецьких проектів потребують організаційної структури [2, с. 25]. Саме вони (попередники, засновники перших культурних так званих інституцій) і заклали перші музеї, ранні театральні і музичні трупи, фестивалі, та керували ними ще за довго до перших досліджень в сфері менеджменту мистецтва, як окремої сфери.

В даному дослідженні наша увага буде зосереджена в області організації фестивалю і ключової персоні – менеджера-організатора такого культурно-мистецького дійства. Тому, в першу чергу, варто прояснити і визначити сутність менеджера-організатора а далі масштабно та ґрунтовно розкрити його ключові функції в організації фестивалю.

На нашу думку, менеджер-організатор фестивалю – це керівник, який дуже часто використовує безліч ресурсів задля успіху дійства, професійно володіє практикою управління людьми і знає, як діяти у будь-якій ситуації. Його головною задачею є діяти в запропонованих обставинах, не розгублюватись при форс-мажорних та стресових ситуаціях із учасниками фестивалю і керівництвом загалом. Він повинен вміти знайти підхід до кожного виконавця, а також мінімізувати всі можливі ризики при проведенні фестивалю, передбачити кожену деталь. Менеджер-організатор фактично і не відрізняється від звичайного менеджера, але є дві суттєві відмінності. Перша, це приналежність (чи ознака) менеджера-організатора не просто, як виконавця обов'язків на фірмі, а його участь, як спів керівника творчого процесу, а саме він це – головна особа, яка має не опосередковану роль, а ключову. Менеджер-організатор може бути одразу і директором фестивалю. Якщо менеджер починає робити фестиваль (і йому належить ідея його створення), пише концепцію, продумує бізнес-план і шукає шляхи залучення коштів, а потім набирає команду і партнерів – це є директор і організатор одночасно, а в нашому розумінні «менеджер-організатор». Друга ознака – це його творча спрямованість. Кожен менеджер-організатор повинен бути творчою особистістю і спрямовувати свою творчість у втілення проекту фестивалю.

Ми вважаємо, що часто безліч фестивалів можуть залишатись в тіні довгий і час, а далі зникнути із числа культурно-розважальних проектів країни. Причини не вказують чітко на менеджера-організатора, адже це складно виявити. Бо часто організатори фестивалю, аргументуючи припинення існування проекту пояснюють це браком коштів та не спроможністю самостійно профінансувати захід. При проведенні ґрунтовного аналізу можна дослідити явні причини, співставивши обов'язки менеджера-організатора та окресливши ряд важливих функцій, якими він повинен володіти. В кінцевому результаті дослідження буде виявлено, що причиною є не вміння, не знання, не бажання, принциповість, або не достатня компетентність менеджера, його фаховість та обізнаність (все сторонній розвиток). Причина нестачі фінансування на фестивалях України є дуже вагомою і потребує окремого дослідження.

Коли виникає проблема нестачі фінансування є і ряд переваг. Зокрема, організатори можуть залучити до роботи менеджерів фандрейзерів, або ж якщо ж

менеджер-організатор є професіоналом він часто є і фандрейзером. В менеджера організатора фестивалю має бути чітко сформоване бачення, щодо залучення коштів. Менеджер-організатор фестивалю має майстерно володіти вмінням залучати кошти.

Відомо, що фандрейзінг – термін, утворений від англійських слів fund (грошові кошти, активи, фінансування) і raise (примноження, збір), можна перевести як «залучення засобів», «пошук активів». Існує і низка інших визначень поняття «фандрейзінг», зокрема: комплексна система заходів, що забезпечують пошук фінансових та матеріальних засобів, необхідних для реалізації проєктів (О. І. Шнирков, І. О. Мінгазутдінов); добровільна мобілізація внутрішніх та залучення зовнішніх ресурсів для безкорисного здійснення суспільно важливої діяльності (В. О. Снігульська); мистецтво залучення коштів приватних осіб чи благодійних організацій, які надають фінансові ресурси у вигляді грантів (*Партнерство громад фундація «Україна-США» (USAID)*); процес збору коштів та інших ресурсів, які використовуються, в основному, для реалізації соціально значимих програм [3]. Менеджер-фандрейзер, – це особа яка вміло залучає кошти напряду працюючи з меценатами або донорами. Основна робота фандрейзерів залучати благодійні кошти. Завжди є варіанти залучення коштів, важливо лише бажання, стратегія фестивалю, цікавість для аудиторії (важлива кількість прихильників).

Менеджеру-організатору важливо (як і для будь-якого менеджера) вміло і правильно делегувати повноваження. Працювати таким чином аби не лише виконувати свою роботу, але й вміти спостерігати, аналізувати, координувати та контролювати процес не лише ззовні, а й всередині. У роботі над організацією фестивалю працює багато менеджерів, які підпорядковуються головному – менеджеру-організатору. Прикладом якісної роботи менеджера-організатора фестивалю є «Країна Мрій». Фестиваль, засновником якого є музикант, співак, композитор Олег Скрипка. Цей фестиваль організований на професійному рівні. Ми вважаємо, що важливою рушійною силою в організації фестивалю є сам його засновник (О. Скрипка). Його варто, відзначити, як успішного менеджера-організатора, який зробив із простого фестивалю (на початковому етапі його існування) масштабне дійство та одну із визначних культурних подій в Україні. Сьогодні фестиваль, що започаткований з 2004 р. Олегом Скрипкою позиціонує себе, як міжнародний фестиваль етномузики. «Країна Мрій» до сьогодні залишається наймасштабнішим етномузичним дійством України. Фестиваль виявився стійкою подією і є особливою формою спілкування. Як висловився відомий кобзар, Едуард Драч «Фестиваль «Країна Мрій» – своєрідна енциклопедія для українців. Це можливість для кожного подивитися, що було, оцінити сьогодні і зробити свої висновки» [5]. Олег Скрипка зазначив: «Будь-яка гуманітарна політика будь-якої держави базується на підтримці «Своїх» і «Свого» – це головне!...». Олег Скрипка майстерно показав українцям, красу власної душі. Він зробив це просто, легко та фахово. Він зібрав на своєму фестивалі безліч талановитих людей, професійну команду менеджерів-організаторів фестивалю, які працюють задля успіху і глобального розвитку фестивалю, а основне – люблять свою роботу і вправно виконують кожен власну ділянку роботи, проте, не перестають взаємодіяти одне з одним. Таким чином, означається важлива роль Олега Скрипки, як менеджера-організатора фестивалю, та провідна роль і значення його безпосередньої команди [9].

Ще одним прикладом, на нашу думку, успішного фестивалю, завдяки прагматичній менеджерській команді та головному менеджеру-організатору Яківу Матвійчуку є фестиваль – «ЗАХІД». Яків Матвійчук є засновником фестивалю. Засновник фестивалю відіграє важливу роль для створення сприятливих умов, як для учасників фестивалю так і для його відвідувачів. Фактом, є те що сам фестиваль не

співпрацює із спонсорами, не займається просуванням продукції через рекламу. Фестиваль функціонує за рахунок продажу квитків.

З вище зазначеного варто зауважити, що основними функціями менеджера-організатора фестивалю залишаються базові функції, які відносяться до менеджменту мистецтва, а саме: планування, мотивація, контроль координування [1, с. 104].

На нашу думку, при організації фестивалю виникає ряд супутніх функцій менеджера-організатора, які є важливими складниками успішного розвитку та просування фестивалю а саме:

- всестороння комунікація (знаходити підхід до артистів, до команди, вміти зацікавити, переконати, владнати конфлікти та інші непередбачувані обставини, планувати і здійснювати контроль за виконанням завдань, мотивувати, піднімати дух команди, об'єднувати команду, ставити чіткі і всім зрозумілі цілі, мету і завдання, прогнозувати, аналізувати і передбачати те, чого не можуть передбачити його помічники);

- делегування (повноважень) а саме вміння правильно, розподіляти ділянки роботи кожного члена команди менеджерів;

- компетентність (фахова приналежність), менеджер-організатор повинен бути професіоналом, володіти лідерськими якостями, поєднувати творчість та чіткість у всіх сферах своєї діяльності. У менеджера-організатора має бути присутнє глобальне мислення і реальні цілі, (не мислити ілюзіями).

Фестивалі в Україні проходять дуже часто. Від недавня в Україні такі дійства стали дуже популярними, проте, масштабних та успішних, які знайшли своє відображення в творенні культурної політики нашої держави є дуже мало.

В наш час на зміну звичайним, усталеним, примітивними і простим (на перший погляд) за своєю природою походження (виступам, концертам, виставам, фестивалям, конкурсам та ін.) розважальним процесам з'явилась нова сфера – індустрія розваг. Поява такого роду «забав» дала початок для проведення масштабних культурних подій, святкових концертів, фестивалів високого рівня (шоу із спеціальними ефектами, що посилюють видовищність події).

Отже, при організації фестивалю менеджер-організатор повинен не лише володіти ключовими функціями (координація, мотивація і контроль), а й вправно та грамотно управляти процесом організації за допомогою супутніх функцій, що на нашу думку є важливими складовими повномасштабного організаційного дійства. Адже ключовим завданням менеджера-організатора повноцінне володіння всіма функціями, без виключення однієї чи декількох з них. Професійне втілення усіх навичок та умінь менеджера-організатора на практиці призведе до якісної організації не лише фестивалю, а й будь-якої події яка матиме місце в культурному житті суспільства довгі роки.

Список використаної літератури

1. Антонюк О. В Менеджмент культурно-мистецької сфери [Електронний ресурс] / О. В. Антонюк // Часопис Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. – 2011. - № 2. – С. 104-110. – Режим доступу : http://knmau.com.ua/chasopys/11_NBUV/docs/15_Antoniouk.pdf ; Antoniuk O. V Menedzhment kulturno-mystetskoï sfery [Elektronnyi resurs] / O. V. Antoniuk // Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy im. P. I. Chaikovskoho. – 2011. - № 2. – S. 104-110. – Rezhym dostupu : http://knmau.com.ua/chasopys/11_NBUV/docs/15_Antoniouk.pdf

2. Гагоорт Г. Менеджмент мистецтва. Підприємницький стиль // Г. Гагоорт ; пер. з англ. Б. Шумилович. – Львів : Літопис, 2008. – 360 с. ; NaHoort H. Menedzhment

mystetstva. Pidpriemnytskyi styl // Н. Нахоорт ; per. z anhl. В. Shumylovych. – Lviv : Litopys, 2008. – 360 s.

3. Глебова А. О. Сучасні теоретичні та практичні аспекти процесу організації фінансування соціально важливих проєктів на основі фандрейзингу / А. О. Глебова // Проблеми економіки. – 2013. – № 4. – С. 206–211. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2013_4_27 ; Hliebova A. O. Suchasni teoretychni ta praktychni aspekty protsesu orhanizatsii finansuvannia sotsialno vazhlyvykh proektiv na osnovi fandreizynhu / A. O. Hliebova // Problemy ekonomiky. – 2013. – № 4. – S. 206–211. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2013_4_27.

4. Гріфін Р. Основи менеджменту: підруч. / Р. Гріфін, В. Яцура ; наук. ред. В. Яцура, Д. Олесевич. – Львів : БаК, 2011 – 624 с. ; Griffin R. Osnovy menedzhmentu: pidruch. / R. Griffin, V. Yatsura ; nauk. red. V. Yatsura, D. Olesnevych. – Lviv : BaK, 2011 – 624 s.

5. На Трухановому стрибками через вогонь відзначили свято Івана Купала [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://tsn.ua/foto/na-truhanovomu-strybkami-cherez-vogon-vidznachili-svyato-ivana-kupala.html> ; Na Trukhanovomu strybkamy cherez vohon vidznachyly sviato Ivana Kupala [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <http://tsn.ua/foto/na-truhanovomu-strybkami-cherez-vogon-vidznachili-svyato-ivana-kupala.html>

6. Немцов В. Л. Менеджмент організацій : навч. посіб. / В. Л. Немцов, Л. Є. Довгань, Г. Ф. Сініок. – Київ : ТОВ «УВПК «ЕксОб», 2000. – 392 с. ; Niemtsov V. L. Menedzhment orhanizatsii : navch. posib. / V. L. Niemtsov, L. Ye. Dovhan, H. F. Siniok. – Kyiv : TOV «UVPK «EksOb», 2000. – 392 s.

7. Переверзев М. П. Менеджер в сфере культуры и искусства : учеб. пособ. / М. П. Переверзев, Т. В. Косцов ; под ред. М. П. Переверзева. – Москва : ИНФРА-М, 2007. – 192 с. ; Pereverzev M. P. Menedzher v sfere kultury i iskusstva : ucheb. posob. / M. P. Pereverzev, T. V. Kostsov ; pod red. M. P. Pereverzeva. – Moskva : INFRA-M, 2007. – 192 s.

8. Поплавський М. М. Менеджер культури : підруч. / М. М. Поплавський. – Київ : Леся, 1996. – 416 с. ; Poplavskiy M. M. Menedzher kulturi : pidruch. / M. M. Poplavskiy. – Kyiv : Lesya, 1996. – 416 s.

9. Рукотовори. Країна мрій 2004. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://rukotvory.com.ua/info/krajina-mrij-2004/> ; Rukotovory. Kraina mrii 2004. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <http://rukotvory.com.ua/info/krajina-mrij-2004/>

10. Хміль Ф. І. Основи менеджменту : підруч. / Ф. І. Хміль. – Київ : Академвидав, 2007. – 576 с. ; Khmil F. I. Osnovy menedzhmentu : pidruch. / F. I. Khmil. – Kyiv : Akademvydav, 2007. – 576 s.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2016

Z. Shimchik

THE FUNCTIONS OF MANAGER-ORGANIZER OF THE FESTIVAL

The article discloses the concept of manager-organizer of the festival. The author proposes his own definition of “manager-organizer of the festival”, describes common and distinctive features of the concept of “manager”. The author also gives the definition, which reflects the nature and content of manager and defines its essence. There are differences between a manager and a manager-organizer of the festival, as it is stated in the article. The author determines a number of problems that arise while the organization and holding of the festival. It is noted that there is a problem of inadequate funding of festivals, which often

causes the decline of festivals. The author determines the essence of the manager-fundraiser. There are recommendations for the festival to be successful. The author reveals the work of a manager-organizer as a key person. The attention is focused on the professional affiliation of the manager, his professional education and experience in the field of festivals. The responsibility of the manager and his team are described. An analysis of the main and related functions that occur while the organization of the festival is made. There is information about successful and iconic festivals in Ukrainian cultural space. The analysis of a manager-organizer of the festival is made; the advantages and disadvantages that arise during the organization of the festival are described. The basic content of the manager-organizer and its essence for the development of Ukrainian culture in general is given in the article. There are recommendations how to act in circumstances, not to lose courage in force majeure and stressful situations with the participants of the festival and leadership. There is the accent on manager's participation in a workgroup and his ability to possess the function – delegation of authority. There is the fact that, despite countless festivals in Ukraine, only little number of them becomes successful. The author reveals a new kind of entertainment that replaces standard holidays and entertainment. Thanks to manager's professionalism and his possession of all the features the event will be held for many years.

Key words: *manager-organizer, the functions of manager-organizer, manager-fundraiser, culture, art, festival, organization, entertainment.*

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.334.22

Т. А. Занфірова, Я. В. Зоська

ПРОБЛЕМИ І ДИСФУНКЦІЇ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено проблемі визначення ключових дисфункцій регуляторної політики зайнятості молоді в Україні. Автори доходять до висновку про те, що недоліки існуючого підходу до вирішення проблеми зайнятості молоді в Україні можна звести до двох пунктів: 1) ігнорування поведінки об'єкта регуляції; 2) відсутність системності у визначенні і використанні способів та методів регулювання зайнятості. В статті доведено, що механізм регулювання зайнятості молоді повинен мати свою специфіку, оскільки пов'язаний з впливом на поведінку, стан специфічної соціальної групи – молоді. Розвинена вертикальна організаційна структура регуляції з принципом підпорядкування нижчих інстанцій вищим, обмежує можливості своєчасного вирішення проблем на місцевому, регіональному рівні. Отже, резюмують автори, зазначені інституції є позбавленими ефективного зворотнього зв'язку задля урахування поведінки і специфіки регульованого об'єкта, що призводить до надмірної бюрократизованості, яка є істотним гальмом ефективності в роботі з молоддю.

Ключові слова: *молодь, зайнятість, соціальна політика, регуляторна політика зайнятості, регуляторна політика зайнятості молоді.*

Однією з найактуальніших проблем української молоді є проблема зайнятості. Питання працевлаштування молоді в даний час залишаються найбільш складними. Зниження загального життєвого рівня змушує молодих людей покидати школи та виші. З іншого боку, випускники не можуть знайти роботу в зв'язку з недостатньою кваліфікацією, яка багато в чому є обумовленою слабкою готовністю середніх технічних, професійних і вищих навчальних закладів до змін, які відповідають ринковим трансформаціям економіко-галузевої та соціальної кон'юнктури підприємств.

Опинившись за межами суспільно-корисної діяльності, молодь поповнює контингент «груп ризику», що стає передумовою для зростання злочинності серед цієї категорії і в абсолютному значенні, і в процентному по відношенню до загальної кількості всіх скоєних злочинів. Серед наслідків безробіття для молоді можна відзначити зростання алкоголізму, наркоманії, проституції, погіршення стосунків у сім'ї, підвищення статистики суїцидів й кількості психічних захворювань.

Осмилюючи роль і значення молоді в умовах реформування сучасного українського суспільства, слід сказати, що ця соціальна категорія може виступати не лише потенціалом позитивних змін, але і можливим чинником соціальної нестабільності. Молодь – це «група ризику», яка потребує підтримки з боку державних

і недержавних структур. В цілому, молоді люди висувають високі вимоги до якості майбутнього життя. Гарантованість життєвої безпеки, соціального і матеріального благополуччя є небагатьма цінностями молоді та предметом її соціальних очікувань. Ґрунтуючись на таких життєвих орієнтаціях, молоді люди осмислюють поступову трансформацію суспільства, все різноманіття суспільних і особистих проблем. Відповідно, для більш успішного розвитку нашого суспільства є необхідною концентрація зусиль держави, яка має, у відповідності із своїм конституційним призначенням, служити розвитку і становленню у нового покоління українців високого життєвого потенціалу. В умовах переходу суспільства на новий етап розвитку є потрібною реальна підтримка молоді зі створенням адекватних організаційних форм на державному та регіональному рівнях.

Таким чином, актуальність дослідження проблеми працевлаштування молоді та необхідність вдосконалення відповідних заходів регуляторної соціальної політики в цій галузі є зумовленою розгортанням в сучасному українському суспільстві соціального протиріччя, на одному полюсі якого перебуває прагнення молодих людей зайняти свою нішу на ринку праці, а на іншому – відсутність об'єктивних умов для реалізації цього прагнення.

Метою статті є побудова типологічної схеми відмінностей основних моделей регуляторної політики зайнятості молоді.

Завданнями статті, у зв'язку із поставленою метою, є:

- а) побудова типологічної схеми відмінностей основних моделей регуляторної політики;
- б) визначення особливостей основних моделей регуляторної політики зайнятості молоді.

Невирішена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено проблемі визначення ключових дисфункцій регуляторної політики зайнятості молоді в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. В історії соціально-регуляторної політики склалося три базові стратегії формування соціальної держави: як соціальної правової держави, як держави добробуту і як субсидіарної соціальної держави. Відмінності між цими трьома типами соціальної держави полягають в тому, що до участі у виконанні соціальної функції в різних країнах світу можуть залучатись інші (недержавні) суб'єкти, зокрема – громадські фонди та благодійні організації. З іншого боку, відмінності стосуються також спрямованості соціальної функції держави на розширення доступу до матеріально-фінансових та соціокультурних ресурсів.

Соціальна правова держава представлена переважно в центрі та на півночі Європи (Франція, Німеччина, Швеція, Норвегія, Нідерланди). Виконання нею соціальної функції передбачає досягнення правової рівності, справедливості і свободи не лише в доступності до соціально-економічних, але і соціокультурних ресурсів (вищої освіти, інформаційних технологій, культурно-орієнтованих форм відпочинку, туризму тощо).

Держава добробуту представлена переважно в США та Великобританії. Виконання нею соціальної функції передбачає розширення доступу неадаптованих верств населення (бомжів, безробітних, інвалідів) до товарів широкого вжитку та засобів задоволення первинних вітальних потреб (одяг, житло). Держава добробуту досягає цього переважно за рахунок розвитку інформаційних технологій і здешевлення товарів і послуг масового вжитку, що саме по собі є соціально-прогресивним явищем.

Однак, держава добробуту не має на меті подолання соціокультурної нерівності, і тому виконання неї соціальної функції доволі обмежено поширюється на надання

додавкової освіти, забезпечення соціокультурного дозвілля, туризму та соціальної інтегрованості незахищених верств населення.

Субсидіарна соціальна держава є комбінованим і компромісним типом соціальної держави, в якій поєднуються особливості соціальної правової держави та держави добробуту. Цей варіант є представленим в Канаді, Австралії, Новій Зеландії.

Поява субсидіарної соціальної держави є детермінованою декількома чинниками, про які веде мову в своєму дослідженні Т. Соколова [3]. Першим чинником, на думку авторки, є криза держави добробуту, пов'язана із зростанням дефіцитарності держбюджету та зростанням обсягів непродуктивних витрат, пов'язаних з наданням державної допомоги. Йдеться про втрати держбюджету через симуляцію ознак соціальної незахищеності цілком адаптованими соціальними групами, а з іншого боку – зростання витрат на утримання бюрократії у сфері соціальної роботи та соціальних послуг.

Другим чинником, за міркуваннями дослідниці, стає послаблення можливості здійснення контролю за наданням соціальної допомоги тим групам населення, які дійсно її потребують, та зростання популярності тактики утриманства серед окремих груп населення; третім чинником виникнення стає відсутність безпосереднього зв'язку між витратами на соціальну політику і зростанням виробництва, а також зростання залежності національної держави від влади транснаціонального капіталу в умовах глобалізації [3].

Основними характеристиками субсидіарної соціальної держави є: скорочення державних витрат на соціальні потреби, перехід до адресної соціальної допомоги та перекладання основної фінансового навантаження по відтворенню робочої сили на господарюючих суб'єктів і самого працівника.

Отже, відмінності субсидіарної соціальної держави від соціальної правової держави стосуються як способів надання соціальної допомоги (в соціальній правовій державі – за рахунок держбюджету та соціальних програм, в субсидіарній соціальній державі – переважно, – за рахунок перспективних відрахувань у відповідні соціальні фонди), так і за рахунок суб'єктів, відповідальних за здійснення функцій соціальної протекції та соціального захисту (в соціальній правовій державі – суспільство в особі органів державної влади, в субсидіарній соціальній державі – громадські організації осіб найманої праці (профспілкові, молодіжні, кооперативні, пенсійні тощо).

Таким чином, трьом формам соціальної політики відповідає три форми політики регулювання зайнятості молоді. Р. Еренберг і Р. Сміт ведуть мови про три моделі регуляторної політики зайнятості молоді [5, с. 88–123].

Перший підхід передбачає створення таких умов для молоді, де вона набуває відповідні соціокультурні ресурси, які дозволяють підвищити рівень її конкурентоспроможності на ринку праці і не просто здобуття праці у відповідності із здібностями, а таку трудову зайнятість, яка припускати високий рівень культурного задоволення від виконуваної діяльності.

В рамках цього підходу регуляторна політика передбачає опікування держави всіма соціальними групами молоді, включаючи так званий середній клас. Зорієнтовування роботодавців на селекцію здібної молоді, робота із контингентами проблемної молоді з боку соціальних установ держави та правоохоронних органів, медико-соціальна і просвітницька діяльність держави у молодіжному середовищі задля профілактики молодіжних девіацій та пропаганди здорового способу життя, систематизоване вирівнювання стартових можливостей молоді, яка представлена в різних соціальних групах, стимулювання серед молоді вищих соціальних груп волонтерської діяльності щодо молоді нижчих соціальних груп та прошарків, трудова

ресоціалізація молоді, яка перебуває у виправно-трудових установах і відбуває термін покарання задля подальшої профілактики скоєння злочинів – ось далеко неповний перелік регуляторних заходів соціальної правової держави у сфері зайнятості молоді.

Зрозуміло, що така регуляторна політика потребує для свого здійснення не просто значних фінансових витрат, але і високого рівня духовності правлячої верстви, яка, маючи високий рівень освіченості, усвідомлює свою відповідальність перед суспільством загалом і перед молоддю зокрема.

Другий підхід передбачає зфокусованість регуляторної політики зайнятості переважно на соціально-незахищених верствах молоді, яка не володіє певними стартовими соціо-економічними умовами, необхідними для здобуття відповідних ресурсів і стартового економічного, соціального та освітнього капіталу [5, с. 96–97].

Ця стратегія регуляторної політики зайнятості є вужчою за сферою охоплення, оскільки концентрується переважно на соціально-економічній підтримці найнеадаптованіших представників молоді. Водночас, її можуть дозволити собі суспільства, в яких рівень соціально-економічного розвитку є нижчим, а акультурованість еліти – істотно нижчою у порівнянні з її матеріально-фінансовими статками.

Третій підхід можна вважати локально-ефективним, оскільки він охоплює не вибірки соціальних груп молоді, а її окремих представників, яким надається диференційована адресна допомога як соціокультурного, так і соціо-економічного змісту. Доступність цього підходу, в силу його найменшої витратності, для найбільш вразливих суспільств є очевидною. Зрозумілим чином, бідність в таких суспільствах поширюється передусім на ощадливе ставлення до майбутніх поколінь, оскільки держава як інституційне утворення в таких суспільствах не представляє саме суспільство та є настільки корумпованою, що виконання нею будь-якої соціальної політики, включаючи регуляторну політику зайнятості молоді, унеможливується або перестає бути адекватно дієвим [5, с. 117–118].

Типологічні відмінності вказаних моделей можна презентувати у вигляді таблиці.

Таблиця

Зв'язок між типом соціальної політики та особливостями здійснення регуляторної політики зайнятості молоді

Тип соціальної політики	Особливості виконання
<i>Політика соціокультурного протекціонізму</i>	<p>Регуляторні заходи здійснюються через програми соціокультурної підтримки молоді з різних соціальних груп, включаючи середній клас, але перш за все – тих, яких можна вважати «соціально-незахищеними» у звичному розумінні слова. Йдеться не просто про виплату різних форм соціальної допомоги, але і ресоціалізацію соціально-незахищених верств молоді населення шляхом організації освіти, структурування духовно-здорового дозвілля, волонтерську та релігійно-просвітницьку роботу в пенітенціарних установах, організацію системи соціальної психіатрії як інструменту боротьби із правопорушеннями і т. п.</p> <p>Ключовим моментом у виконанні соціальної функції цим типом соціальної держави є перерозподіл національного доходу з метою вирівнювання між собою представників молоді середньої та вищої соціальної групи при опорі на середній клас</p>

<i>Політика соціально-економічного протекціонізму</i>	<p>Регуляторні заходи здійснюються передусім як організація соціальної допомоги соціально-незахищеним групам молоді та тим, хто з тих чи інших причин зазнав тих чи інших втрат капіталу, робочого місця, місця проживання і т. п.</p> <p>Ключовим моментом у виконанні цим типом регуляторної політики зайнятості молоді є підтримання представників молоді нижчого класу з метою недопущення люмпенізації та запобігання соціально-політичним конфліктам в суспільстві, які можуть виникнути у зв'язку з цим (це і є переважно функція гарантування соціальної безпеки для середнього прошарку населення та еліти)</p>
<i>Політика ситуаційного патерналізму</i>	<p>Регуляторні заходи здійснюються передусім як функція субсидування, себто, надання адресної допомоги тим, хто її потребує, при наявності запиту на таку допомогу.</p> <p>Ключовим моментом у виконанні регуляторної політики зайнятості молоді є неприпущення мовчазної дискримінації соціально-незахищених верств молоді у зв'язку із відсутністю можливостей бути почутими компетентними органами соціальної допомоги та суб'єктами громадянського суспільства, які мають відповідні ресурси для підтримки молоді з соціально-незахищених верств населення</p>

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. Представлена в Україні модель відноситься до третього типу, однак вона, із зрозумілих причин не має бажаної ефективності. Створені в Україні служби зайнятості з роботодавцями здійснюють свою діяльність переважно у формі заходів фінансово-економічного характеру.

Інституціоналізованими в Україні є наступні напрямки діяльності служб зайнятості, як-от: 1) працевлаштування безробітної молоді, 2) профорієнтація молоді, 3) професійне навчання молоді, 4) організація працевлаштування неповнолітніх громадян, 5) організація тимчасової зайнятості молоді; 6) сприяння молодіжному підприємництву та самозайнятості молоді; 7) квотування робочих місць для молоді, 8) соціально-психологічна підтримка безробітної молоді.

На регіональному рівні активно розробляються програми зайнятості молоді, як правило, в руслі реалізації молодіжної політики. Зрозуміло, що існуюча система має основні недоліки існуючого механізму регулювання зайнятості молоді.

По-перше, існуючий механізм квотування і бронювання робочих місць не може бути ефективним механізмом вирішення проблеми зайнятості молоді в умовах стагнації продуктивних сил. Фахівці вважають, що перерозподіл працівників по збитковим підприємствам обертається штучним стримуванням процесу вивільнення робочої сили, стає гальмом економічних реформ.

По-друге, профорієнтаційна робота, яка проводиться в Україні, зачіпає переважно незайняту молодь і практично не доходить до учнівської молоді. Практично нескординованою залишається робота служб зайнятості з навчальними закладами в питаннях професійної орієнтації та навчання.

По-третє, організація тимчасової зайнятості молоді, яка є засобом її економічної самостійності, не є зкоординованою з первинною структурою соціальної роботи з учнівською молоддю в школах (із соціальними педагогами), тому практично не охоплює багатьох сільських шкіл і відповідних контингентів учнів.

По-четверте, специфічний стан безробітної молоді в ситуації втрати або відсутності роботи передбачає з боку фахівців служб зайнятості застосування диференційованого підходу, а не знеособлених бюрократичних процедур.

Фахівці відзначають ряд недоліків існуючого механізму регуляції, пов'язуючи їх з:

- 1) відсутністю цілісної системи регулювання процесів зайнятості;
- 2) недосконалістю нормативної системи регуляції та прийняттям непослідовних рішень. Деякі автори звертають увагу на необхідність реформування законодавства, нормативні акти і механізми державного управління якого стають самостійними чинниками посилення масового безробіття. В наявній політиці зайнятості розкриваються такі недоліки, як несформованість самої концепції зайнятості, відсутність загальної концепції регулювання ринку праці [1, с. 78–82; 2, с. 118–146].

Створені в Україні соціальні інститути, зокрема, – інститут соціального захисту, служби зайнятості, – впливають як правило, вже на наслідки фактів безробіття і їх негативних проявів, практично не здійснюючи профілактику. Хоча рішення проблеми зайнятості молоді слід розпочинати на першій стадії зайнятості, до цього мають бути причетними школи та інші навчальні заклади.

У літературі також вказується на односторонність існуючого механізму регулювання зайнятості, який обмежується лише підтримкою безробітних, в той час як повинен зачіпати питання підвищення якісних параметрів робочої сили, її раціональної мобільності.

Істотним показником неефективності регулювання зайнятості молоді, крім безперервного зростання чисельності молодих безробітних, внутрішніх недоліків, властивих механізму регуляції як системі соціальних інститутів, є ігнорування особливостей об'єкта регуляції, стану і тенденцій поведінки учнівської та незайнятої молоді. Можна припустити, що молодь в силу своїх соціальних і вікових особливостей є активною і енергійною в ситуації пошуку роботи і працевлаштування.

Під впливом нестабільного середовища вона прагне будь-якими засобами, в тому числі і незаконними, домогтися матеріального благополуччя. Потреби молоді ґрунтуються на прагненні самореалізуватися, і якщо немає можливості для позитивної самореалізації, то молодь, високоімовірно, буде використовувати негативні форми самореалізації. Очікування молоді в умовах нестабільного середовища будуть, швидше за все, пов'язаними з прагненням вижити, задовольнити потребу в працевлаштуванні, хоча дійсні прагнення, плани, орієнтації поки що не є діагностованими і потребують соціодіагностики.

Таким чином, недоліки існуючого підходу до вирішення проблеми зайнятості молоді в Україні можна звести до двох пунктів:

- 1) ігнорування поведінки об'єкта регуляції;
- 2) відсутність системності у визначенні і використанні способів та методів регулювання зайнятості.

На додаток до першого пункту важливо відзначити, що механізм регулювання зайнятості молоді повинен мати свою специфіку, оскільки пов'язаний з впливом на поведінку, стан специфічної соціальної групи – молоді. Розвинена вертикальна організаційна структура регуляції з принципом підпорядкування нижчих інстанцій вищим, обмежує можливості своєчасного вирішення проблем на місцевому, регіональному рівні.

Зазначені інституції є позбавленими ефективного зворотнього зв'язку задля урахування поведінки і специфіки регульованого об'єкта, що призводить до надмірної бюрократизованості, яка є істотним гальмом ефективності в роботі з молоддю.

У цьому сенсі доцільним є створення ефективного механізму регулювання зайнятості молоді на місцевому та регіональному рівнях. Варто наголосити на тому, що регуляторний вплив має поширюватися не на «абстрактні об'єкти» і здійснюватися не заради кількісних показників, а впливати на стан соціальної групи з метою його приведення у відповідність з нормою.

У першому випадку підхід ґрунтується на насильницькому регулюванні поведінки молоді, нав'язуванні їй зовнішніх норм і схем, у другому випадку – на урахуванні природних потреб регульованого об'єкта, забезпеченні можливостей і умов для задоволення потреб, стимулювання бажаних форм поведінки і блокування, нейтралізації небажаних впливів. Ці два підходи випливають з парадигм насильницького і ненасильницького управління.

Вирішення соціальних проблем молоді повинно здійснюватися за логікою розвитку самого об'єкта (молоді). Логіка розвитку даної соціальної групи збігається з логікою постіндустріального або інформаційного суспільства, потребою в яскравих творчих індивідуальностях і розвитку. З урахуванням цієї обставини, доцільним є створення спеціалізованих служб зайнятості молоді, які є відокремленими від наявних бюрократичних структур.

Список використаної літератури

1. Бойко Л. И. Трансформация функций высшего образования и социальные позиции студенчества Л. И. Бойко // Социологические исследования. – 2002. – № 3. – С. 78–82 ; Boyko L. I. Transformatsiya funktsiy vysshego obrazovaniya i sotsialnye pozitsii studenchestva L. I. Boyko // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 2002. – № 3. – S. 78–82

2. Болотин И. С. Социология высшей школы : моногр. / И. С. Болотин , Г. М. Джамалудинов. – Москва : Экономика и финансы, 2003. – 480 с. ; Bolotin I. S. Sotsiologiya vysshey shkoly : monogr. / I. S. Bolotin , G. M. Dzhamaludinov. – Moskva : Ekonomika i finansy, 2003. – 480 s.

3. Соколова Т. Н. Социальная политика государства в сфере труда и трудовых отношения // Социологические исследования. – 2004. – № 4. – С. 60-64 ; Sokolova T. N. Sotsialnaya politika gosudarstva v sfere truda i trudovykh otnosheniya // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 2004. – № 4. – S. 60-64

4. Социология молодежи : учеб. / под. ред. В. Т. Лисовского. – Санкт-Петербург : Изд-во С.-Пб. Университета, 1996. – 361 с. ; Sotsiologiya molodezhi : ucheb. / pod. red. V. T. Lisovskogo. – Sankt-Peterburg : Izd-vo S.-Pb. Universiteta, 1996. – 361 s.

5. Эренберг Р. Современная экономика труда. Теория и государственная политика / Р. Дж. Эренберг, Р.С. Смит. – Москва : Изд-во МГУ, 1996. – 800 с. ; Erenberg R. Sovremennaya ekonomika truda. Teoriya i gosudarstvennaya politika / R. Dzh. Erenberg, R. S. Smit. – Moskva : Izd-vo MGU, 1996. – 800 s.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2016

T. Zanfirova, Ya. Zoska

PROBLEMS AND DYSFUNCTION OF REGULATORY POLICY OF YOUTH EMPLOYMENT IN UKRAINE

The article is devoted to the identification of key regulatory dysfunction of youth employment policy in Ukraine. The author comes to the conclusion that the shortcomings of the current approach to the problem of youth employment in Ukraine can be reduced to two points: 1) ignoring the behaviour of the object of regulation; 2) lack of consistency in the definition and use of means and methods of regulating employment.

In addition to the first point it is important to note that the mechanism of regulating employment of young people should have its own specifics, as related to the impact on behaviour, condition of the specific social groups – young people. The developed vertical organizational structure of regulation with the principle of subordination of the lower institutions to the higher level institutions limits the on-time resolution of issues at the local and regional level.

These institutions are deprived of effective feedback for consideration of the specific behaviour and regulated facility, leading to excessive bureaucratization, which is a significant obstacle to the effectiveness of work with young people.

In this case, it is appropriate to create an effective mechanism to regulate youth employment at the local and regional levels. It should be emphasized that regulatory impact should not spread to the “abstract objects” and should not be for quantitative indicators, and affect the social group to bring it according to the normative requirements.

In the first case the approach is based on violent regulating of young people behaviour, imposing its rules and external schemes, in the second case – the approach is based on the taking into account the natural needs of regulated facility, providing opportunities and conditions to meet the needs, stimulate desired behaviours and block, neutralize unwanted impacts. These two approaches derive from paradigms of violent and non-violent management.

Solution of social problems of young people should be realized using the logic of the object (the youth). The logic of this social group coincides with the logic of post-industrial or information society, the need for bright and creative personality development. Considering this fact, it is necessary to establish specialized services of youth employment, which are separate from the existing bureaucratic structures.

The article proved that the mechanism of regulating employment of young people should have its own specifics, as related to the impact on behaviour, condition-specific social groups - young people. Developed vertical organizational structure of regulation with the principle of subordination of the lower courts to the higher ones limits the timely resolution of issues at the local and regional levels. Thus, the author summarizes, these institutions are deprived of effective feedback for consideration and specific behaviours of a controlled object, which leads to excessive byurokratyzation, which is a significant obstacle to the effectiveness of work with young people.

Key words: *youth, employment, social policy, regulatory, employment policy, regulatory policy of youth employment.*

УДК 316:313.1

О. Ф. Піронкова

НЕЩИРІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМИН З ПСИХІЧНО ХВОРИМИ

У роботі досліджено існуючий у суспільстві модус приховування справжнього ставлення до психічно хворих як фактор, що гальмує позитивні перетворення у соціумі, спрямовані на соціалізацію та нівелювання стигматизації психічно хворих. Висвітлено масштаб та особливості приховування справжнього ставлення до психічно хворих у групі медичних працівників психіатричних лікарень України, розглянуто особливості вплив факту приховування справжнього ставлення до психічно

хворих на вербально-поведінкові практики та стигматизацію психічно хворих.

Ключові слова: соціальні практики, вербально-поведінкові практики, психічно хворі, медичний персонал, стигматизація.

У сучасному суспільстві набирає оберти тенденція до соціалізації психічно хворих через зменшення їх стигматизації. Подібного неможливо досягти без перелому соціальної думки у бік нівелювання ізоляційних та дискримінаційних соціальних практик та без впровадження альтернативних – інклюзивних технологій, які є засобом нівелювання негативних наслідків стигматизуючих практик [4–6].

Втім, існуюча у суспільстві вербально-поведінкова ригідність – загальмованість зміни застарілих практик унеможлиблює швидкі позитивні зміни у цьому напрямку.

Не останню роль в обумовленні вербально-поведінкової ригідності в соціумі щодо психічно хворих грає модус приховування власної справжньої думки щодо психічно хворих у бік декларування більш соціально прийнятної позиції із збереженням та впровадженням іншої – приховуваної форми взаємодії.

Слід зазначити, що, не дивлячись на диссонансність тематики, в спеціальній соціологічній літературі вона не знайшла належного відгуку; велика частина матеріалів щодо проблеми взаємин з психічно хворими дислокується суто в історико-публіцистичному, медико-прикладному або юридичному ареалах. Тим не менше, все частіше наближаючись до стику із соціологічними дисциплінами, вона обумовлює важливість підняття цього питання в суто соціологічному контексті [2–6].

В наших попередніх роботах ми порушували питання становлення вербально-поведінкових практик взаємини з психічно хворими, а також механізмів їх формування [1].

Метою дослідження стало дослідити масштаб та особливості існуючого у суспільстві модусу приховування справжнього ставлення до психічно хворих як фактору, що гальмує позитивні перетворення у соціумі, спрямовані на соціалізацію та нівелювання стигматизації психічно хворих.

Матеріали та методи дослідження. Було проведено соціологічне опитування і анкетування серед працівників психіатричних закладів України. В ньому прийняло участь 505 респондентів з середнім віком 41,6 років, серед яких 20,6 % – чоловіків, 79,4 % – жінок. За освітою респонденти розмежовувалися наступним чином: з вищою освітою – 21,6 % опитаних, середньо-спеціальною – 76,5 %, середньою – 1,9 %; за кваліфікаційним рівнем: лікарів – 16,9 %, медичних сестер – 76,8 %, молодшого медичного персоналу – 6,2 %. Жителі села – 5,8 %, селищ міського типу – 2,2 %, невеличких міст – 49,8 %, обласних центрів – 41,8 %, з них виростили в селі – 0,1 %, в селищах міського типу – 6,2 %, в невеличких містах – 44,9 %, в обласному центрі – 32,1 %.

Результати дослідження. Проведене дослідження продемонструвало існування практики приховування власного істинного ставлення до психічно хворих серед працівників психіатричних закладів, що є відзеркалюванням загально прийнятого в українському суспільстві модусу поведінки щодо психічно хворих.

Так, 11,7% респондентів зізналися, що завжди приховують своє справжнє ставлення до психічно хворих; 25,0% – частіше приховують, ніж виказують своє справжнє ставлення; 25,32% – частіше не приховують своє справжнє ставлення до психічно хворих, втім, допускають можливість його приховування; 29,0% респондентів стверджують, що ніколи не приховують своє справжнє ставлення до психічно хворих і відкрито демонструють його.

При цьому прослідковується цікава тенденція у поглядах медичних працівників

на об'єктивність ставлення до психічно хворих у контексті соціальної думки. Ті респонденти, що говорять про занадто хороше ставлення до психічно хворих у соціумі в цілому, вважають, що суспільство схильне не виказувати своє справжнє ставлення до психічно хворих людей; фактично, ці респонденти притримувалися думки, що вербально-деклароване позитивне ставлення соціуму до психічно хворих є оманливим і суперечить впроваджуваним поведінковим практикам щодо хворих. А от та частина респондентів, що вказує на прискіпливе та необ'єктивно-негативне ставлення до психічно хворих у соціумі, вважає, що їх співвітчизники не схильні приховувати своє справжнє відношення до психічно хворих; тобто, вербалізоване негативне ставлення до психічно хворих у соціумі корелює із поведінковими практиками соціуму у цілому.

Серед опитаних медичних працівників які вважають, що суспільство схильне скоріше не виказувати своє справжнє ставлення до психічно хворих, домінує думка про те, що психічне захворювання є невиліковним (58 % респондентів). Так як більша частина респондентів вказує на переважно негативний модус цього відношення, то пракика приховування власних емоцій та ставлення до психічно хворих може маскувати існуючі у суспільстві проблеми щодо повноцінної реінтеграції психічно хворих у соціум.

Близько 57 % респондентів говорять про те, що практика приховування власного ставлення до психічно хворих не впливає на рівень вимог, що висуваються соціумом до цієї категорії населення, а 29 % опитуваних навіть говорять про те, що психічно хворі мають більше привілеїв та пільг у порівнянні зі здоровими. Серед респондентів, що вважають соціум відкритим і чесним у виявленні свого ставлення до психічно хворих, 35 % вважають, що вимоги до людей з психічною патологією є занадто суворими, 35 % їх колег дотримуються протилежної думки. Як видно з вищенаведеного розподілення думок, медичні працівники вказують на схильність соціуму ховати своє позитивне ставлення до психічно хворих і явно виявляти негативні тенденції.

Цікаво, що близько 40 % медичних працівників, що схильні вважати суспільство відкритим і чесним у вираженні свого ставлення до психічно хворих, вважають психічне захворювання результатом впливу таємничих чи містичних сил. У той час серед 78 % респондентів, що вважають людей схильними скоріше приховувати, аніж виказувати своє справжнє ставлення до психічно хворих, у більшості відповідей (60 %) домінує думка про те, що психічна патологія нічим не відрізняється від соматичної.

Цікавою також є тенденція серед медичних працівників, що говорять про схильність психічно здорових людей не виявляти свого справжнього ставлення до хворих на психічну патологію особистостей, вважати їх агресивними та соціально небезпечними. У той же час 40 % їх колег, що вказують на відкрите і чесне ставлення соціуму до психічно хворих, не вбачають закономірності щодо наявності психічної патології та скоєння соціально небезпечних вчинків.

Більшість опитуваних, що схильні використовувати у якості джерела отримання інформації про психічно хворих ЗМІ, спеціалізовану літературу та досвід безпосереднього спілкування з пацієнтами як на роботі, так і поза нею, вважають суспільство схильним приховувати своє справжнє ставлення до людей з психічною патологією.

Серед респондентів, що говорять про схильність психічно здорових людей приховувати своє справжнє ставлення до психічно хворих співгромадян, набагато більше відповідей (майже 55 %), що виявляють значно вищу настороженість у ставленні до зміни побутової поведінки психічно хворих у вигляді порушені правил співжиття. Їх колеги, що вважають суспільство відкритим та чесним у ставленні до людей з психічною патологією, не вважають порушення правил співжиття

обов'язковим симптомом загострення хвороби.

Більшість опитуваних, говорячи про ширість ставлення психічно здорових осіб до хворих людей, мали на увазі як захворювання невротичного, так і психотичного спектру. Хоча ці захворювання і мають зовсім різний вплив на зміни особистості та соціального життя, опитувані медичні працівники не роблять між ними зовсім ніякої різниці. Тобто, не важливо з якого приводу людина звертається до психіатра, стигматизація відбувається у будь-якому випадку.

Близько 81 % опитуваних медичних працівників вважають, що якби суспільство показувало своє справжнє ставлення до психічно хворих, то воно б відрізнялося від того, що сформоване у соціумі зараз у гіршу сторону. Респонденти говорять про те, що у суспільстві і на теперішній момент домінує негативне ставлення до психічно хворих, а якби кожен громадянин виказував своє справжнє відношення, то повноцінно ресоціалізувати психічно хворих стало б набагато важче.

Серед респондентів, що вважають ставлення здорових людей до психічно хворих незалежним від того, виказують вони своє справжнє почуття до них чи ні, значно більший процент відповідей про домінування у суспільстві нейтрального (66,7 %) дбайливого, заступницького (63 %) ставлення. Медичні працівники, які виказують думку про те, що люди ставилися б до психічно хворих по-іншому, якби виражали своє ставлення повністю чесно, акцентують увагу в основному на настороженому, сторожкому (44 %), уникаючому (31 %) ставленні.

Більшість опитуваних медичних працівників (71 %) відмічають, що загальне ставлення до психічно хворих у суспільстві не змінилося б, якби здорові люди почали виказувати своє справжнє ставлення до осіб з психічною патологією. Серед респондентів, що притримуються такої думки, 50 % змінили своє ставлення до психічно хворих у кращу сторону від моменту початку роботи з ними, 35 % не відмічають зміни свого відношення, 8,5 % говорять про погіршення свого ставлення.

Близько 76,7 % медичних працівників вважають, що суспільство ставиться до психічно хворих набагато гірше, ніж вони того заслуговують. Опитувані говорять про те, що навіть якби кожен громадянин широко та відверто показував свої емоції відносно людей з психічною патологією, це б не змінило існуючу у соціумі насторожену та недоброзичливу атмосферу. На думку медичних працівників, багатьом людям набагато легше і простіше як формувати, так і виказувати негативні емоції в адресу психічно хворих, аніж ставитися до них доброзичливо. Цьому сприяють як конформістські тенденції серед населення, так і недостатня просвітницька робота.

Серед більшості опитуваних медичних працівників (78,4 %) побутує думка, що психічні захворювання невиліковні. Також дана група респондентів говорить про те, що на ставлення здорових людей до психічно хворих осіб не впливає той факт, широко вони виказують ставлення своє ставлення чи ні. Серед респондентів, що вважають психічні захворювання у цілому виліковними, 25 % опитуваних говорять про те, що ставлення здорових людей до психічно хворих змінилося, якби вони розкривали своє відношення до них у повній мірі.

Медичні працівники, які говорять про те, що ставлення здорових людей до психічно хворих стало б іншим (37 % опитуваних), якби вони були чесні у вираженні своїх емоцій, вважають існуючі у суспільстві вимоги несправедливими. Їх колеги, що вважають суспільні вимоги до психічно хворих адекватними та об'єктивними, у 78 % випадків виказують думку щодо незалежності ставлення здорових осіб до психічно хворих від того, виказують вони своє справжнє відношення до них чи ні.

Серед опитуваних медичних працівників, що говорять про те, що психічно здорові люди не змінили б своє ставлення до осіб з психічною патологією, навіть якби

завжди виказували своє справжнє ставлення до них, 82 % вважають психічні захворювання такими ж, як і соматичні, 7 % вказують на містичну етіологію, ще 3 % вважають їх частиною еволюційного механізму.

Серед опитуваних, незалежно від ставлення їх до взаємозалежності виказування психічно здоровими людьми свого справжнього ставлення до осіб з психічною патологією та емоційним наповненням цього відношення, говорять про те, що суспільство не має робити відмінностей між здоровими на хворими на психічну патологію громадянами. Хоча прослідковується чітка тенденція між відношенням медичних працівників до питання залежності ставлення здорових людей від того, виказують вони своє справжнє відношення чи ні до психічно хворих осіб та настороженістю і стигматизованістю щодо поведінки цієї когорти пацієнтів. Опитувані, що вважають ставлення здорових незмінним, у 66 % відповідей говорять про те, що психічно хворі є небезпечними і їх необхідно побоюватися. У той же час 52 % їх колег з категорії, що вважають ставлення здорових людей недостатньо реалістичним, тому що вони ховають свої справжні емоції відносно психічно хворих, не бачать жодних причин відноситися до осіб з психічною патологією з більшою настороженістю.

Респонденти, що вважають ставлення здорових людей незалежним від того, виказують вони своє справжнє відношення до психічно хворих чи ні, надають набагато більше значення власному досвіду (63 %), спеціалізованій літературі (24 %) як джерелам отримання інформації про психічно хворих. Їх колеги, які вказують на те, що ставлення здорових громадян до осіб з психічною патологією змінилося б, якби вони виражали свої справжні емоції щодо них, набагато більше значення надають ЗМІ (23 % проти 8 %) та художній літературі (19 % проти 9 %) для отримання інформації про психічно хворих.

Також відмічається тенденція набагато частіше розцінювати зміну побутової поведінки психічно хворих як ознаку загострення хвороби у групі респондентів, що вказують на залежність ставлення здорових осіб до психічно хворих від того, чи виказують вони своє справжнє ставлення у повній мірі (51 % проти 31 %).

Серед медичних працівників, що схильні приховувати своє справжнє ставлення до психічно хворих, 46 % говорять про домінування у суспільстві неприязного та ворожого ставлення до психічно хворих, 38 % вказують на настороженість, ще 21 % респондентів вважає суспільство нейтральним та байдужим по відношенню до психічно хворих. Їх колеги, що стараються не приховувати своїх емоцій щодо психічно хворих, в основному акцентують увагу на настороженому (68 %) та уникаючому (23 %) ставленні. Тобто, незалежно від того, виражають медичні працівники своє справжнє відношення до психічно хворих, чи воліють приховати його, у суспільстві в цілому складається недобррозичлива та негативна атмосфера навколо цієї категорії громадян.

Медичні працівники, що відмічають покращення свого ставлення до психічно хворих від початку роботи з ними, частіше не приховують (31 %) та кажуть відкрито (27 %) про своє ставлення до психічно хворих. Їх колеги, що почали ставитися до осіб з психічною патологією гірше, 47 % схильні ховати своє ставлення до пацієнтів. Тобто, поліпшення особистого ставлення сприяє щирому відношенню до психічно хворих, у той час як негативні емоції воліють приховуватися та маскуватися медичними працівниками.

Цікавим є той факт, що 38 % респондентів, що воліють приховувати свої емоції щодо психічно хворих, вказують на занадто хороше ставлення до цієї категорії громадян у суспільстві, серед їх колег, що завжди виражають своє ставлення до осіб з психічною патологією щиро, такої думки притримується лише 17 % опитуваних.

З респондентів, що воліють приховувати своє справжнє ставлення до психічно

хворих, 40 % говорять про невиліковність цієї категорії захворювань, 30 % вважають патологію курабельною, 25 % респондентів вказують на наявність залишкових проявів після лікування. У той же час 70 % респондентів, що воліють бути щирими у прояві своїх емоцій відносно психічно хворих, впевненні у невиліковності психічної патології, 25 % вважає її курабельною, але резидуальні прояви лишаються у будь-якому випадку, і лише 6 % респондентів виказують думку про виліковність психічної патології.

Респонденти що схильні частіше проявляти своє справжнє відношення (38 %) або завжди відверто говорять про своє ставлення до психічно хворих (44 %) схильні вважати суспільство менш вимогливим до психічно хворих, ніж мало б бути. З їх колег, що воліють приховувати свої емоції, такої думки притримуються лише 18 % опитуваних.

Медичні працівники, що завжди розкривають своє реальне ставлення до психічно хворих, схильні вважати таких людей тягарем для суспільства (67 % респондентів. Серед їх колег, що частіше приховують свої емоції що до психічно хворих, 39 % вказує на те, що цією категорією пацієнтів часто користуються для отримання вигоди чи соціальних привілеїв.

Близько чверті опитуваних, що не розкривають свої справжні емоції щодо психічно хворих, вважають їх більш соціально небезпечними (31 %) ніж їх колеги, що завжди відкрито виказують своє ставлення (24 %). Остання категорія опитуваних у 40 % випадків говорить про те, що психічно хворі вчиняють суспільно небезпечні дії не частіше за здорових, тому не потрібно їх уникати чи боятися.

Респонденти, що схильні не проявляти своїх справжніх емоцій відносно психічно хворих, у якості джерел отримання інформації про психічну категорію частіше використовують ЗМІ (32 %), рекламу (35%) та інформацію від сторонніх осіб (33 %), у порівнянні з їх колегами, що завжди проявляють своє справжнє ставлення – 19 %, 25 % та 29 % опитуваних відповідно. Ця група опитуваних більше спирається на власний досвід (37 % респондентів), аніж їх колеги (25 % опитуваних).

Проведене дослідження продемонструвало, що більшість медичних працівників не схильні приховувати власне ставлення до психічно хворих, і є чесними перед собою у своїх вербально-поведінкових практиках щодо пацієнтів; втім, майже третина медичних працівників зізналася, що насправді, під час роботи, приховує своє справжнє відношення до психічно хворих.

Більшість респондентів дотримується думки, що українське суспільство у цілому схильне до приховування істинного ставлення до психічно хворих через декларування більш соціально прийнятних поглядів.

Подібні тенденції обумовлюють дисоціацію між вербальними та поведінковими практиками щодо психічно хворих, коли вербалізоване позитивне ставлення до психічно хворих на практиці реалізовується у стигматизуючі хворих впровадження. Цим же механізмом можна пояснити і існуючий дуалізм соціальних практик у одних й тих самих соціальних групах, коли одна й та ж людина впроваджує різні вербально поведінкові практики до психічно хворих у залежності від місця свого перебування – на роботі чи поза нею. У більш глобальному контексті це виливається у дисоціацію соціальних практик, впроваджуваних щодо психічно хворих на державному рівні, коли при декларуванні збереження соціальних прав психічно хворих і боротьби із їх стигматизацією, існуючі законодавчі документи узаконюють обмеження соціальних прав психічно хворих, обумовлюючи їх соціальну дезадаптацію та стигматизацію.

Список використаної літератури

1. Пиронкова О. Ф. Социальное измерение психоического дискурса / О. Ф. Пиронкова // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2012. – № 54. – С. 16–26 ; Pyronkova O. F. Sotsyalnoe yzmerenye psykhoycheskoho dyskursu / O. F. Pyronkova // Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyku. – .

2. Семин И. Р. Психиатрическая просвещенность и отношение общества к психически больным./ И. Р. Семин // Руководство по социальной психиатрии. – Москва, 2001. – С. 73 – 93 ; Semin I. R. Psikhiatricheskaya prosveshchennost i otnoshenie obshchestva k psikhicheski bolnym./ I. R. Semin // Rukovodstvo po sotsialnoy psikhiiatrii. – Moskva, 2001. – S. 73 – 93

3. Byrne P. Stigma of mental illness and ways of diminishing it / P. Byrne // Advances in Psychiatry Treatment. – 2000. – Vol. 6. Issue 1. – P. 65–72.

4. Crisp A. H. The tendency to stigmatise / A. H. Crisp // British Journal of Psychiatry. – 2001. – Vol. 178, Issue 3. – P. 197–199.

5. Sartorius N. Stigma: what can psychiatrists do about it? / N. Sartorius // Lancet. – 1998. – Vol. 352, № 9133. – P. 1058–1059.

6. Lawrie S. M. Stigmatisation of psychiatric disorder / S. M. Lawrie // Psychiatric Bulletin. – 1999. – Vol. 23, Issue 3. – P. 129–131.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2016

O. Pironkova

THE INSINCERITY OF THE POPULATION IN THE CONTEXT OF SOCIAL RELATIONSHIPS WITH THE MENTALLY ILL

A tendency to socialization of the mentally ill by reducing their stigmatization is traced in the modern society. It is impossible to achieve such things without breaking social thought in the direction of the levelling insulation and discriminatory social practices and alternative without implementation of inclusive technologies, which are a means of levelling the negative consequences of stigmatizing practices. Societal verbal and behavioural rigidity block the change of outdated practices making it impossible to achieve rapid positive changes in this direction.

Not the last role in the conditioning of verbal-behavioural redignity in the society regarding the mentally ill is played by a modus of hiding their own genuine thoughts about the mentally ill in the direction of declaring a more socially acceptable position with the preservation and implementation of the other hidden forms of communication. In this regard, the aim of the study was to explore the scale and characteristics existing in the society of the mode of concealment of true attitudes towards the mentally ill as a factor of hindering positive changes in the society, which are aimed at socialization and levelling the stigmatization of the mentally ill.

The opinion poll and the questionnaire survey were held among the employees of psychiatric institutions of Ukraine. 505 respondents with an average age of 41.6 years took part in it, among whom approximately 20.6% - male, 79.4% - female. By education of the respondents it was determined as follows: with higher education – 21.6% of the respondents, secondary education – 76,5 %, average – 1.9 percent; by qualification level: doctors of 16.9 %, nurses – 76.8 %, orderlies – 6.2 %.

The study showed that most health sphere workers do not tend to hide their own attitude towards the mentally ill, and honest in their verbal and behavioural practices in relation to patients; however, almost one third of the health sphere workers admitted that actually, during work, they hide their true attitude towards the mentally ill. The majority of

respondents are of the opinion that the Ukrainian society as a whole tends to conceal the true attitudes towards the mentally ill behind the declaration of more socially acceptable views.

This trend leads to dissociation between verbal and behavioural practices towards the mentally ill, when verbalized positive attitude towards the mentally ill in practice is implemented in introduction of stigmatizing patients. The same mechanism can explain the existing dualism of social practices in the same social groups; in a more global context, this translates into dissociation of social practices that are implemented against the mentally ill at the state level.

Key words: *social practices, verbal and behavioural practices, the mentally ill, the medical staff, stigma.*

УДК 316.77(075.8)

Б. В. Слющинський

ВПЛИВ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА НА ІНФОРМАЦІЙНУ КУЛЬТУРУ

У статті розглянута культура суспільства як рівень розвитку суспільства, який характеризується властивими тільки певній епосі матеріальними та духовними цінностями. Кожне суспільство, період і умови його існування, створюють відповідне ідеологічне чи соціально-культурне спрямування свого розвитку, яке формує інформаційну культуру регіону (країни).

Ключові слова: *культура, інформаційна культура, інформаційна сфера, акультурація, декультурація.*

Сучасний стан людської цивілізації справедливо пов'язують із розвитком інформаційного суспільства – суспільства, рівень якого у вирішальній мірі визначається кількістю і якістю накопиченої інформації, її свободою і доступністю. Виникнення інформаційного суспільства тісно пов'язане з усвідомленням фундаментальної ролі інформації у суспільному розвитку, розглядом у широкому соціокультурному контексті таких феноменів, як інформаційні ресурси, нові інформаційні технології, інформатизація тощо.

Формування і становлення інформаційного суспільства вимагає забезпечення адекватності освіти тим динамічним змінам, що відбуваються у суспільстві, зростанню обсягу інформації, стрімкому розвитку нових інформаційних технологій. Особливе значення в інформаційному суспільстві набуває організація інформаційної освіти та підвищення інформаційної культури особистості.

Сьогодні є всі підстави говорити про формування нової інформаційної культури, яка, як відомо є елементом загальної культури людства, її інтегрованим сегментом.

Термін «інформаційна культура» у вітчизняних публікаціях вперше з'явився в 70-х роках ХХ століття; ініціаторами розвитку та популяризації цієї концепції стали працівники бібліотек. Одними з перших робіт, в яких використовувався цей термін, були статті бібліографів К. М. Войханської і Б. А. Смірної: «Бібліотекарі і читачі про інформаційну культуру» («Бібліотека та інформація», 1974 р.) і Е. Л. Шапіро «Про шляхи зменшення невизначеності інформаційних запитів» (журнал «Науково-технічні бібліотеки СРСР», 1975 р.).

Сьогодні інформаційну культуру все частіше трактують як особливий феномен інформаційного суспільства. У залежності від об'єкта розгляду стали виділяти

інформаційну культуру суспільства, інформаційну культуру окремих категорій споживачів.

Поняття «інформаційна культура» характеризує один сегмент культури, який пов'язаний інформаційним аспектом життя спільноти. Роль цього сегменту в інформаційному суспільстві постійно зростає, і сьогодні сукупність інформаційних потоків навколо кожної людини настільки велика, різноманітна і розгалужена, що вимагає від неї знання законів інформаційного середовища і вміння орієнтуватися в інформаційних потоках. В іншому випадку людина не зможе адаптуватися до життя в нових умовах, зокрема, до зміни соціальних структур, наслідком яких буде значне збільшення числа працюючих у сфері інформаційної діяльності і послуг.

У широкому сенсі під *інформаційною культурою* розуміють сукупність принципів і реальних механізмів, що забезпечують позитивну взаємодію етнічних і національних культур, їх поєднання в загальний досвід людства.

У вузькому сенсі – оптимальні способи роботи зі знаками, даними, інформацією та подання їх зацікавленому споживачу для вирішення теоретичних і практичних завдань; механізми вдосконалення технічних середовищ виробництва, зберігання і передачі інформації; розвиток системи навчання, підготовки людини до ефективного використання інформаційних засобів та інформації.

Один з провідних вітчизняних фахівців у галузі інформатизації Е. П. Семенюк під *інформаційною культурою* розуміє інформаційну компоненту людської культури в цілому, об'єктивно характеризує рівень всіх здійснюваних у суспільстві інформаційних процесів та існуючих інформаційних відносин [1, с. 2–7].

Інформаційна культура особистості – одна зі складових загальної культури людини, сукупність інформаційного світогляду та системи знань і умінь, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність по оптимальному задоволенню індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так і нових інформаційних технологій.

Сьогодні дана тема є досить актуальною. Нею переймаються такі відомі соціологи, як О. В. Зернецька, В. І. Зуєва, М. П. Лукашевич, А. О. Ручка, М. В. Туленков, І. А. Чудовська-Кандиба І. А. та інші.

Фахівці виділяють наступні критерії інформаційної культури людини:

- вміння адекватно формулювати свою потребу в інформації;
- ефективно здійснювати пошук потрібної інформації в усій сукупності інформаційних ресурсів;
- вміння переробляти інформацію і створювати якісно нову;
- вміння вести індивідуальні інформаційно-пошукові системи;
- вміння адекватно відбирати та оцінювати інформацію;
- здатність до інформаційного спілкування і комп'ютерну грамотність.

Все це повинно ґрунтуватися на усвідомленні ролі інформації в суспільстві, знанні законів інформаційного середовища і розумінні свого місця в ній, володінні новими інформаційними технологіями.

У даній статті буде зроблена спроба більш докладно розглянути вплив культури спільноти на інформаційну культуру.

Метою даної статті є дослідження впливу культури суспільства на формування сучасної інформаційної культури.

Культура – рівень розвитку суспільства, який характеризується властивими тільки певній епосі матеріальними та духовними цінностями [2, с. 573]. Отже, культура – це сукупність ідеалів та символів, норм і засад, надбань і цінностей, організація та способи людської діяльності у сферах духовній і матеріальній, витворених, досягнутих

та засвоєних нацією (людством) протягом усієї своєї історії. Культура, як багатомірна цілість цих понять у їх причинному зв'язку та наслідковому вияві, як сукупність імперативів, як органічна потреба людини, стає реальністю, визначається і диктується стремлінням людського духу, біологічними ознаками, індивідуальною природою мистця і спільними, в цілому, суспільними факторами, умовами та способом буття як творчої особистості, так і нації (спільноти), до якої вона належить.

Безупинність життя, його еволюція надає культурі постійного поступу, видозмін і трансформації форм, методів, засобів; культура формується, розвивається, поповнюється новими цінностями кожним поколінням спільноти, включаючи у свій зміст, об'єднуючи в це поняття мову, релігію, мистецтво та науку, спосіб суспільного буття і рівень виробництва сьогодення. Культура в цьому розвитку і поступі звертається водночас до поколінь минулих, до своїх глибинних духовних, біологічних, історичних витоків, джерел, традицій. Це все передається за допомогою певних символів, які формують інформаційну сферу, яка так чи інакше відповідає певному рівню культури і створює інформаційну культуру. Інформаційна сфера забезпечує можливість використання повного обсягу національних здобутків культури в їх вільному синтезі, в духовній єдності й органічному взаємозв'язку традицій та сьогодення, що є передумовою, запорукою природного, самобутнього, вільного розвитку національної культури, основою її розквіту та поступу, а на цих засадах – і повноцінною часткою культури людства.

Світова культура є сукупністю національних культур, інтегрованою системою функціонуючих організацій, об'єднаних між собою спільним кровообігом, через засвоєння культурних надбань минулих епох, взаємовпливи, взаємообмін і взаємне суперництво в історичній опозиції народів та аналогічних процесів сьогодення. Тобто, *культура людства* – це сукупність національних культур у єдиній системі як цілому. В ній гармонійно сплелась універсальна природа людей різних націй, широкий обсяг загальнолюдських цінностей з багатогранною формою їх виявів. З іншого боку, глобальне об'єднання національних культур, яке сьогодні відбувається, не виключає, а передбачає постійну конкуренцію культур, що викликається специфічними характерними рисами, внутрішньою потребою кожного організму утвердити свій неповторний світ. Без такої конкуренції і постійного взаємообміну неможливий поступ ні національної, ні світової культури [3, с. 352]. Очевидно, що все перелічене створює відповідну культуру відносин між людьми, групами, об'єднаннями, спільнотами тощо. Ці відносини і формують той чи інший рівень інформаційної культури.

Співжиття народів (спільнот) та їх культур – складний комплекс проблем і протиріч, релігій і співдружності. Крім цього, *культура людства* – це сукупність співіснуючих національних організмів, але організмів самостійних, з природним історичним процесом розвитку і також природою та правовою гарантією, права на життя кожної нації і національної культури, незалежність якої обумовлена вже самим терміном нація, а також її духом і традиціями, психікою і біологічними чинниками, географічним регіоном і кліматом, тривалістю історичного буття, коефіцієнтом творчих потенцій спільноти і реалізацією цих факторів залежно від величини самого коефіцієнту та історичної долі нації.

У залежності від цих факторів, від чисельності нації та її державності, від історичних, політичних та економічних факторів, від включеності та впливів на неї консолідаційних процесів світової еволюції, кожна національна культура, як комплексне поняття у порівняльному співставленні до інших національних культур, може виявитись більш або менш розвиненою, вищою або нижчою. Вона, як органічно цілісний і сукупний продукт спільноти, включає в себе культуру верств, регіональних

обласних відгалужень, що об'єднані національною мовою та відповідними інститутами, надбань інших культур: вона в ході власної та світової еволюції, у процесах інформаційного обміну між народами (спільнотами) та вільного обміну цінностями створює свої специфічні риси культури, у тому числі й інформаційну культуру, водночас якнайповніше засвоюючи загальнолюдські здобутки (цінності) і у цьому синтезі складних багатограних переплетень складає власну частку в скарбницю світових цінностей. Через складність цих процесів, а також внаслідок природного ексцентризму націй та історичного суперництва за переваги вкладу і разом з тим спільність здобутків, чітких вимірів і величин внесеної національної частки у світову культуру не існує. Але специфіка і розміри цих часток помітно окреслені і безсумнівним є той факт, що чим більша величина цього вкладу – тим вища національна культура; чим з більшої кількості суверенних організмів складається людство – тим різноманітнішою, своє ріднішою, розвиненішою і вищою є світова культура. І гармонія між першим та другим, гарантія можливостей використання повного обсягу національних та світових багатств культури в їх свободному синтезі, повній єдності і взаємозв'язку традицій та сучасності, є передумовою та запорукою природного розвитку національної культури, основою її розквіту та динаміки.

З таких окремих регіонів, що еволюційно склалися внаслідок географічних, расових чи біологічних факторів, через спільно успадковану пракультуру, гранично окреслені відмінності чи подібність психіки та духу націй, а також у силу тривалих історичних зв'язків, міграцій та взаємообмінів, одна національна культура може стояти ближче або далі до іншої, пережити більше власних специфічних надбань або відчувати на собі значніші впливи другої, належати до певних цивілізацій, культурних регіонів чи їх відгалужень (Європа, Схід, слов'янство, англосакси, романський регіон, Латинська Америка і т. д.). Та навіть у межах цих регіонів буття націй як спільнот поза історичних, функціонування їх культур, консолідаційні процеси в механізмі спілкування носили і носять складний, болісний, суперницький, а деколи і ворожий характер. Історія людства – як еволюційний процес і творення загальнолюдських цінностей – і в міжнаціональних стосунках, і в обміні цих цінностей, і в передачі національних надбань та засвоєних чужих знає загарбницькі війни, поневолення, грабежі, геноцид. Принісши людству незліченні страждання, а світовій культурі – безповоротні втрати, політика агресій, окупацій і колоніалізму, «насильницького злиття народів, незалежно від практичних методів реалізації і політичних цілей» уніфікація їх культур і примусова асиміляція та ґрунті будь-якої ідеології природним і міжнародним правом кваліфікується як злочин проти людства [4, с. 33–35].

Як бачимо, *культура суспільства* формується завдяки впливу історичних, політичних, економічних, географічних кліматичних, етнонаціональних та інших чинників. У результаті обставин, які вплинули на формуванні національної більшості (домінуючої культури), а також можливості (або ні) розвивати свою національну (етнічну) культуру, від змоги виявляти свої бажання, думки, погляди у пресі (ЗМІ), від відчуття національної безпеки, умов, створених для спілкування між людьми і дуже багатьох інших, на перший погляд ніби й дрібних факторів, залежить *культура суспільства*. Формування культури залежить і від специфіки розселення населення, бо його представникам приходиться адаптуватися один до одного. Крім цього на особливості культури певної спільноти впливає і переважаючий рід занять населення (велике промислове місто, портове місто, аграрний сектор тощо). Всі перелічені чинники створюють певний тип культури. Але на формування типу культури впливає і рівень розвитку спільноти, його освіта, чи, скажімо соціалізація, яка відбувається не тільки у просторі, але й у часі. Отже, можна констатувати, що кожний період розвитку

суспільства характеризується певним типом культури, його ще називають *соціокультурним світом*. *Соціокультурний світ* – це історичний тип культури, особливості якого обумовлені специфічними для нього уявленнями про світобудову, людину, умови її буття і зв'язаними з цими уявленнями формами суспільного життя. Соціокультурні світи можуть бути замкненими у сферу якоїсь окремої етнонаціональної культури (наприклад, Стародавнього Риму чи світ інків). Але на відміну від національної культури, про що йшлося вище, вони не обов'язково виникають на ґрунті етнічної спільності і можуть охоплювати народи і країни (наприклад, світ європейського Середньовіччя чи світ арабської культури).

Для соціокультурних світів характерна відокремленість від зовнішнього оточення. Вплив інших культур на них досить незначний і не відбивається на способі і змісті життя, чи, скажімо, на еволюційному процесі їхнього розвитку. Це все відбувається до тих пір, поки ніхто не чинить стосовно них будь-яких насильницьких дій. Згадаймо утворення колоній. Термін колонія – країна, або край, що втратили самостійність під пануванням чужоземної держави – означає нав'язування культури чужоземного народу певній спільноті насильницьким способом, тобто завдяки цьому змінюється тип культури, а отже основний чинник порозуміння між людьми – мова, що, звичайно, впливає на інформаційну культуру. Тут відбуваються процеси асиміляції. За компактного проживання населення всередині іншої, чужої «культури» створюються ніби культурні острівки, які називають діаспорою. Діаспора зберігає культуру батьків (історичної батьківщини). Як бачимо, світова культура – це сукупність «культурних острівків», яких об'єднує хіба що спільна природа. Правда сьогодні відбуваються глобалізаційні процеси і появляється *глобалізаційна культура*. Саме завдяки інформаційному обміну, новим інформаційним технологіям і відбувається обмін інформацією у світі.

Таким чином, можна виділити наступні типи культури: історичні, регіональні, цивілізаційні.

– *історичні типи культури* – це епохи розвитку суспільства, що змінюють одна одну (наприклад, античний світ);

– *регіональні культури* – над етнічні культурні спільності, які складаються у певному географічному ареалі і на протязі тривалого історичного часу зберігають свою специфіку (наприклад, культура Латинської Америки);

– *цивілізація* – соціокультурні світи, які складають специфіку різних форм суспільства, виникають в історії людства (наприклад, шумерська цивілізація).

Перелічені типи культури не є взаємовиключними. Вони співіснують і впливають одна на одну, творячи культурну еволюцію.

Які ж основні етапи культурної еволюції? Загальноприйнятим у культурології, наприклад, є поділ людської історії на три великих етапи: дикість, варварство, цивілізацію, запропоновані ще в кінці XVIII ст. шотландським філософом Анрі Фергюсоном (1723–1816). У XIX ст. американський етнограф Л. Морган (1818–1881), а потім Ф. Енгельс (1820–1895) пов'язували виділення кожної з цих епох з певним рівнем матеріальної культури, з конкретними формами розвитку господарства. *Епосі дикості* притаманні такі господарства, що «привласнюють» (збирання, полювання і рибальство), *епосі варварства* – ті, що виробляють (раннє землеробство і скотарство), *епосі цивілізації* – розвинена аграрна культура, промислова і науково-технічна культури.

Таким чином, бачимо, що основним критерієм етапів культурної еволюції є критерій матеріальний, розвиток виробничих сил, який врешті-решт визначатиме і своєрідність культурно-історичних епох. З культурною еволюцією – еволюцією

людського духу – ідеальні фактори, що в свою чергу істотно впливають на матеріальну культуру суспільства [5, с. 86].

В теорії культури поняття «цивілізація» дуже зблизилося з поняттям культури. Поняття «цивілізація» було введено у науковий обіг як назва певного етапу в культурній еволюції людства, що починається з 3500 року до н. е. і триває по сьогоднішній день. Під час дискусії щодо древніх міст, яка відбулася 1958 року в Чикаго, вчені запропонували три ознаки цивілізації: монументальна архітектура, писемність, міста. Вказана тріада виразно характеризує цивілізацію в першу чергу саме як культурний комплекс, тоді як соціально-економічну сутність даного явища становлять поява класового суспільства і держави. Пам'ятки архітектури показові з точки зору виробничого потенціалу суспільства, що їх створило.

Поява писемності характеризує відокремлення розумової праці від фізичної, що дозволило зосередити зусилля окремих груп людей на розвиткові мистецтва і різних форм позитивного знання. Міста виконували специфічні функції у суспільній системі: були центрами сільськогосподарської округи, центрами ремесел і торгівлі та свого роду ідеологічними центрами, що сприяло розвитку інформаційної сфери в цілому. Саме в пору перших цивілізацій ідеологічна сфера, систематизована і централізована, стала справді величезною силою.

Отже, цивілізація сформувалася лише на певному етапі розвитку людства, являючи собою якісну межу на еволюційному шляху. Виділяють різні типи, етапи, рівні цивілізації. Радянські вчені, наприклад, виділяли формаційні типи цивілізації (рабовласницький, феодальний тощо). Західні вчені дещо по-іншому підходили до розгляду цивілізаційних етапів. Наприклад, А. Тойнбі довів, що при всій відмінності і несхожості культур різних народів всі вони належать до єдиної цивілізації і в своєму розвитку рано чи пізно проходять ідентичні етапи, які характеризуються однаковими ідеями, і хоча мають свої особливості, та сутність їх єдина. Наприклад, основні ідеї Просвітництва, без яких сьогодні неможливо уявити сучасну цивілізацію: всі люди від природи рівні, кожна людина – неповторна особистість, людина – мета розвитку суспільства, а не засіб, та інші – це доробок європейської культури XVIII ст. Трохи пізніше під знаком засвоєних європейських ідей починає розвиватись східнослов'янська культура. Ці ідеї живили творчість українських, російських та білоруських просвітителів. І тільки з кінця XIX – поч. XX ст. ці ідеї починають панувати в культурах далекосхідних держав (Індії, Китаю, Японії та ін.), відбиваючи своєрідність цих народів. Парламент – феномен розвитку англійського генія культури, але поширившись як невід'ємний елемент демократії на всі країни, він є фактором сучасної цивілізації, дзеркалом інформаційної культури суспільства кожної країни. Таким чином, поняття «культура» підкреслює неповторність, а в окремих випадках і тупикове відгалуження розвитку етносів, країн. Поняття ж «цивілізація» означає безперервність, єдність, загальність культурно-історичного процесу для всіх народів. Коли окремі ідеї культури стають в силу умов, що склалися, стереотипами поведінки великих груп людей, визначають особливості їх світобачення, тоді можна говорити про певний етап розвитку цивілізації.

Сьогодні більше ніж будь-коли вчені прагнуть осмислити спеціальні галузі наукового знання (як гуманітарного, так і природничо-наукового) в контексті культурної епохи. Такий підхід у науці дістав назву цивілізаційного. Він ґрунтується на загальнолюдських цінностях. Не відсуваючи в бік реальну конфліктність історії, ця концепція історії дозволяє зрозуміти її реальну безперервність, розкрити механізми дій людей, витоки і зміст загальнолюдських цінностей. Моральні переваги цивілізаційного підходу очевидні: стимулюючи практику, ідеї, настрої мирно-цивілізаційної взаємодії

людей, він відкриває тим самим великий простір творчим тенденціям історії і дає можливість осмислити суть інформаційної культури, адже загальна культура суспільства (цивілізація визначає загальний рівень культури даної спільноти) відображається за допомогою інформаційної культури і передається з її допомогою іншим поколінням.

Дослідження зазначеної проблеми, на нашу думку, потребує передусім осмислення змісту інформаційної культури не у розумінні міжкультурних відносин чи відносин людей, які спілкуються між собою однією чи різними мовами тощо, а саме як багатовекторного впливового соціального дійства, завдяки якому наповнюється відповідним змістом повсякденне існування будь-якого *соціуму*. Якщо *соціум* – це стійка спільність людей, яка характеризується єдністю природних, суспільно-виробничих, духовних та інших умов життєдіяльності, генетичним зв'язком поколінь, стабільністю соціальної організації, певною культурою, то цілком очевидно, що її об'єднуючим елементом є *інформаційна культура*. За допомогою інформаційної культури люди висловлюють свої думки, погляди, обмінюються знаннями, традиціями тощо. Поки маємо ситуацію, коли *міжкультурну комунікацію* розглядають в таких аспектах, як *мовленнєва культура*, *культура комунікантів під час обміну інформацією*, як сума двох понять «*інформація*» і «*культура*» чи у класичному розумінні: комуніканти (представники різних культур), які діють у відповідності до своїх «*культурних норм*» (Є. Верещагін, В. Костомаров) тощо. Але, як відомо, *культури не додаються, а створюється нова – «третя культура»*. Очевидно, що кожного разу при намаганні порозумітися і буде створюватися «*третя культура*». Отже, у складному суспільстві, а таким є кожне суспільство, і особливо те, яке у своєму складі має представників дуже багатьох етносів і національностей, котрі взаємодіють не короткочасно, а на тривалій основі, постійно виникають «*треті культури*». Тривале спілкування людей різних за національними ознаками, соціалізацією, успадкованою і набутою культурою тощо створює свій *буттєвісний рівень культури*. Цей *буттєвісний рівень культури* і стає впливовим чинником на повсякденність соціуму регіону. Повсякденність соціуму регіону створює соціокультурне середовище, ступінь культури якого вимірюється інформаційною культурою. Отже *інформаційна культура* – виразник загальної культури суспільства (спільноти).

З огляду на це, напевне, було б помилкою не враховувати в соціологічних дослідженнях сучасних надбань культурології. Згідно з культурологічними викладками, саме культура розглядається як головна детермінанта соціального становлення, саме культура задає їй певний модус цього становлення, а отже і формує відносини у суспільстві і повсякденність соціуму. Розуміння необхідності такого підходу все більше утверджується серед дослідників. Сучасні соціологи намагаються переосмислити методи соціальної науки, вихідних положень про суспільство з позицій осмислення базової ролі культури в суспільстві. «Культура надто складне утворення, тому що має імунітет до прагнення трансплантувати в неї соціальні моделі, які визріли й сформувались в інших культурах» [6, с. 126]. З цих причин стикаємося з такими випадками, коли в теоретичних обґрунтуваннях щодо необхідності модернізації, у даному випадку українського суспільства, визнається сутність культури як моделі виживання. «Життєздатність соціальної системи визначається її культурою – мистецтвом творити, трансформувати, вибирати й адаптувати моделі виживання» [7, с. 233]. Саме соціальним групам і доводиться постійно адаптувати «*свою культуру*» до «*культури іншої*», – це створює *інформаційну культуру*, на яку постійно впливає загальна культура соціуму.

Сьогодні Україна перебуває у досить затяжному за часом стані трансформаційних

змін. Намагаючись «підтягнутися» до світових західних вимірів суспільного життя, маємо ситуацію, коли модель соціально-економічного розвитку, яка з успіхом була реалізована в практиці багатьох країн, раптом стикається з труднощами при її запровадженні в іншому регіоні світу. Тут причину потрібно шукати у відмінностях, які відрізняють культурні середовища країн, де вже дана модель запроваджена і в яких її намагаються запровадити. Отже, увага, яку приділяємо *інформаційній культурі*, обумовлюється тим, що без чітких уявлень щодо буттєвісних сторін функціонування культури, ми не зможемо зрозуміти сутність процесів, які відбуваються в соціальній сфері будь-якого регіону. *Інформаційна культура як і культура взагалі* – це унікальна генеративна мегасистема, яка само породжується, само відтворюється і само організується. Іншими словами, *інформаційна культура – це динамічна безперервно ускладнювана модель виживання суспільства, що своїми евристичними механізмами адаптації пристосовує суспільство до нових умов існування, забезпечує їм порозуміння і стабільність*. Отже, ми у своїх подальших дослідженнях і будемо спиратися на «*модель виживання*», створювану впливом міжкультурної комунікації на повсякденність соціуму регіону.

Вплив загальної культури спільноти на *інформаційну культуру* відбувається на трьох рівнях соціального середовища: *макро* – система стосунків у суспільстві, які визначаються певною суспільно-політичною системою, ЗМІ, системою культури, навчально-виховною системою; *мезо* – особливості міста і села, різних регіонів, етнічні спільноти та національні угруповання; *мікро* – сім'я, малі групи спілкування.

Слід також зазначити, що результативність спілкування, а саме інформаційна культура залежать не тільки від фактичної інформації, отриманої співбесідником, але й від установок, почуттів, емоційних проявів. Це все сприяє виробленню «*розуміючої комунікації*», створенню «*третьої культури*», яка стає платформою об'єднання двох індивідів. Тому на мікро-рівні національність не буде відігравати значної ролі. Для сімейних стосунків велике значення мають їх особистісні характеристики, але не можна відкидати історичні, політичні, економічні та інші чинники, адже завдяки їм населення адаптувалося до «запропонованих» умов. Укладення шлюбів за радянських часів досить часто було викликане бажанням створити безпечне життя своїм майбутнім дітям. Саме тому багато жінок в українському суспільстві пов'язували своє сімейне життя із представниками таких національностей, як росіяни чи українці. Про це свідчить і той факт, що після отримання Україною незалежності, багато з них повернули собі знову свою національність. Те саме можна сказати і про євреїв. Маючи обмежений доступ до навчання, працевлаштування, особливо на керівних посадах, євреї змінювали свою національність, здебільшого вони ставали росіянами. Звичайно, така ситуація і створювала відповідну *інформаційну культуру*. Тобто тут помітні прояви «*реальної адаптованості*» населення до умов свого існування.

Звичайно, на рівень інформаційної культури впливає і місце проживання спільноти. Так, наприклад східний регіон досить сильно відрізняється від західного. Це пояснюється як історичними факторами, так і родом занять, географічним розташуванням, рівнем освіти, впливом оточуючого середовища, як внутрішнього так і зовнішнього тощо. Під впливом цих чинників складалася мовленнєва культура (діалект), звичаї, традиції, одним словом – характер регіону, чи його культура, яка знову ж таки впливає на поведінку, сприйняття і передачу інформації, зміст і характер її, тобто на інформаційну культуру, що створює *мезо рівень*.

Із таких «регіональних острівків», насичених своєю культурою як загальною, так й інформаційною, складається спільнота країни, яка знову ж таки відрізняється своєю загальною й інформаційною культурою від спільнот інших країн. Вона складає *макро*

рівень.

Таким чином, можна стверджувати, що на соціокультурне середовище впливає дуже багато чинників. Тому кожний регіон суттєво відрізняється один від одного не тільки за своїм етнонаціональним складом, але і за своєю культурою, як загальною, так й інформаційною. Історичний розвиток, акультурація та декультурація посідає визначаюче місце у формуванні соціокультурного середовища. Адже, спільнота, яка складається із корінних мешканців, чи іншими словами, має спільні етнонаціональні коріння, створює домінуючу культуру, до якої всім іншим приходиться адаптуватися. Отже, кожне суспільство, період і умови його існування, створюють відповідне ідеологічне чи соціально-культурне спрямування свого розвитку, яке формує інформаційну культуру регіону (країни).

1. Суспільство і культура тісно пов'язані, бо саме суспільство є творцем і споживачем власної культури, а культура формує суспільство. Тому суспільство і культура взаємопов'язані.

2. Перші уявлення про суспільство, як систему співжиття людей формувались з найдавніших часів розвитку інтелектуальної культури людства. Великий внесок у визначення суспільства внесли стародавні мислителі, китайський філософ Конфуцій, античні мислителі Платон та Аристотель, їхні учні та послідовники.

3. Філософи середньовіччя запримітили різницю між соціумом і державою, але приховували це в релігійних містифікаціях. Італійський політичний діяч та історик Н. Макіавеллі був одним з перших, хто визначив державу, як одну із складових соціуму, більш широкого і фундаментального утворення.

4. Термін «культура» досить складний і багатогранний. Його дослідженню присвятили свої праці багато вчених різних періодів суспільного розвитку.

5. Культура – це спосіб діяльності людини, а суспільство – це поле суспільних відносин, де розгортається і відбувається ця діяльність. За допомогою культури суспільство створює поле для соціальних дій, обумовлює їхні межі, задає характер і способи цих дій. Таким чином, культура і суспільство не співвідносяться як частина і ціле, сегмент і тотальність. Це два взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих аспекти суспільного життя, їхня специфіка полягає у тому, що соціальний аспект відбиває суспільне життя з огляду зразків і способів взаємодії людей, згуртування їх у групи, об'єднання та асоціації, а культурний аспект – з боку цінностей, стандартів і норм, завдяки яким люди взаємодіють і розуміють один одного.

6. Відносини між людьми у всіх сферах людського життя регулює культура, яка за допомогою знаково-символічних, ціннісно-пізнавальних та синтетичних елементів спрямовує, координує та регулює соціальну діяльність людей. Фактично системоутворюючі елементи (риси) є одночасно і проявами її численних форм, ознак та видів, які суттєво впливають на розвиток сучасного суспільства, його інформаційну культуру. Отже, Базові одиниці культурної статистики називають елементами, або *рисами культури*.

7. На думку багатьох відомих антропологів, риси культури можна поділити на універсальні, загальні та унікальні (специфічні). Універсальні риси культури – це ті, що притаманні людському роду і відрізняють його від усіх інших живих істот. Загальні риси притаманні цілому ряду суспільств і народів, тому їх деколи називають регіональними. Унікальні риси часто називають екзотичними, незвичними або не загальноприйнятими, вони різні у різних народів (етносів). Це, що в одних народів (етносів) отримує похвалу, в інших викликає не сприйняття.

8. Під сутністю культури сьогодні розуміються матеріальні і духовні цінності, а також жива людська діяльність, пов'язана з їх створенням, поширенням і збереженням.

9. Культурна динаміка розуміється як зміна характерних рис і ознак культури у просторі і часі. Вона описується за допомогою таких понять, як інновація, дифузія, культурний лаг та культурна трансмісія.

10. Інформаційна культура є виразником загальної культури суспільства (спільноти). Вона акумулює в собі етнонаціональні, соціально-політичні, соціально-економічні, історичні фактори, а також рівень соціалізації спільноти, рівень її загальної культури.

Список використаної літератури

1. Семенюк Э. П. Информационная культура общества и прогресс информатики / Э. П. Семенюк // Научно-техническая информация. Сер. 1. Организация и методика информационной работы. – 1994. – № 1. – С. 1-8 ; Semenyuk E. P. Informatsionnaya kultura obshchestva i progress informatiki / E. P. Semenyuk // Nauchno-tehnicheskaya informatsiya. Ser. 1. Organizatsiya i metodika informatsionnoy raboty. – 1994. – № 1. – S. 1-8

2. Пустовіт Л. О. Словник іншомовних слів / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк. – Київ : Вид-во «Довіра» УНВЦ «Рідна мова», 2000. – 1018 с. ; Pustovit L. O. Slovnyk inshomovnykh sliv / L. O. Pustovit, O. I. Skopnenko, H. M. Siuta, T. V. Tymbaliuk. – Kyiv : Vyd-vo «Dovira» UNVTs «Ridna mova», 2000. – 1018 s.

3. Лукашевич М. П. Соціологія : загальний курс : підруч. / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – Київ : Каравела, 2004. – 456 с. ; Lukashevych M. P. Sotsiologhiia : zahalniy kurs : pidruch. / M. P. Lukashevych, M. V. Tulenkov. – Kyiv : Karavela, 2004. – 456 s.

4. Аристотель Риторика / Аристотель, пер. Н. Платоновой. // Античные риторики. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1891. – 352 с. ; Aristotel Ritorika / Aristotel, per. N. Platonovoy. // Antichnye ritoriki. – Moskva : Izd-vo Mosk. un-ta, 1891. – 352 s.

5. Арсентьев М. В. К вопросу о понятии «Информационная безопасность» / М. В. Арсентьев // Информационное общество. — 1997. - № 4–6. - С. 48–50 ; Arsentev M. V. K voprosu o ponyatii «Informatsionnaya bezopasnost» / M. V. Arsentev // Informatsionnoe obshchestvo. — 1997. - № 4–6. - S. 48–50

6. Архангельский С. И. Лекции по теории обучения в высшей школе / С. И. Архангельский. – Москва : Высш. шк., 1974. – 384 с. ; Arkhangel'skiy S. I. Lektsii po teorii obucheniya v vysshey shkole / S. I. Arkhangel'skiy. – Moskva : Vyssh. shk., 1974. – 384 s.

7. Ахаян А. А. Тенденции системы дистанционного педагогического образования / А. А. Ахаян, В. В. Лаптев. // Информационные технологии в образовании 99 : сб. тр IX Междунар. конф., г. Москва, 9 по 12 ноября 1999 г. – Москва, 1999 ; Akhayan A. A. Tendentsii sistemy distantsionnogo pedagogicheskogo obrazovaniya / A. A. Akhayan, V. V. Laptev. // Informatsionnye tekhnologi v obrazovanii 99 : sb. tr IKh Mezhdunar. konf., g. Moskva, 9 po 12 noyabrya 1999 g. – Moskva, 1999

Стаття надійшла до редакції 19.04.2016

B. Slyuschynskyi

IMPACT OF SOCIETY CULTURE ON INFORMATION CULTURE

The culture of society as the level of society, which is characterized by endemic to only a particular era material and spiritual values is considered in the article. Unceasingly life and its evolution provide culture of constant development, modification and transformation of forms, methods and tools. Culture is emerging, evolving, adding new values from each

generation community, including in its content, combining this concept language, religion, art and science, social way of life and the level of nowadays production. Culture in the development and progress refers both to past generations, their deep spiritual, biological, historical origins, sources and traditions. It is transmitted by certain characters that form the information sector, which somehow corresponds to a level of culture and creates information culture. Information area provides the opportunity to use the full scope of national cultural achievements in their free synthesis, in the spiritual unity and organic correlation traditions, which is a source of natural, original, free development of national culture, the foundation of prosperity and progress, and these are the basis and full share of human culture. The concept of "information culture" describes one segment of culture that is associated with the informational aspect of community life. The role of this segment in the information society is growing, and today a set of information that is flowing around each person is so large, varied and extensive that it requires knowledge of the laws of the information environment and the ability to navigate the information flows. Otherwise people will not be able to adapt to life in a new environment, in particular, to changes in social structures, which may result in a significant increase in the number of employees in the field of information and services. Historical development, acculturation and deculturation take place in shaping the socio - cultural environment. After all, a community that consists of indigenous people, or in other words, a community which has common ethno-national roots, creates a dominant culture, to which all others have to adapt. Therefore, every society, period and conditions of existence, create the appropriate ideological or socio - cultural orientation of its development, which forms information culture of the region (country).

Key words: *culture, information culture, information sector, acculturation, deculturation.*

УДК 316.61

Н. С. Скок, Н. Є. Мазіна

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗОНІ КОНФЛІКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: СОЦІОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У статті за матеріалами соціологічного дослідження висвітлені особливості національної ідентифікації та світоглядних орієнтирів національно-патріотичного виховання учнівської молоді у зоні конфліктної взаємодії. Розглянуто тенденції, які вказують як на позитивні тенденції щодо національної свідомості учнівської молоді, головне місце серед яких посідає відчуття своєї належності до певної нації та володінню її мовою, так і на необхідність активізації та системної роботи у цій сфері.

Ключові слова: *патріотизм, національно-патріотичне виховання, національна ідентифікація, самоідентифікація, політична нація, кризові явища, конфліктна взаємодія, учнівська молодь.*

За роки незалежності, починаючи з 1991 року, українське суспільство перманентно перебувало у трансформаційному стані. Однак події останніх років висвітили суперечливість його ціннісних та духовних орієнтацій. Громадянський конфлікт та військові дії на Сході, призвели до того, що країну охопила критична за своїми наслідками сукупність кризових явищ й сфер їх прояву, які майже неможливо

подолати у межах існуючого та політичного соціально-економічного устрою. «Криза в Україні небезпечна, її наслідки поки що важко виміряти, а ризики поширення на інші країни навряд чи передбачувані», – заявляла голова МВФ К. Лагард в інтерв'ю німецькому виданню *Handelsblatt*. Молодь не є виключення з суспільно-політичного життя, цю категорію, як і інших громадян України, стосуються всі існуючі суспільно-політичні, економічні, соціальні й інші проблеми, з тією лише різницею, що вона більше піддається маніпулюванню та гостріше сприймає ситуацію [3, с. 52]. Не можна не розуміти, що за умов, коли зазнають змін суспільні устої, виникає специфічна «кризова ментальність», яка відображає і відтворює дезінтегровану масову свідомість. Одним із найбільш важливих проявів кризової деформації свідомості виступає ціннісний колапс [6, с. 67]. Особливої трансформації зазнають патріотичні почуття молодих людей. Відтак, за умов кризового стану всіх сфер суспільства, а також наявної гострої конфліктної ситуації, актуалізується необхідність дослідження особливостей національно-патріотичного виховання учнівської молоді у зоні конфліктної взаємодії.

Поняття патріотизму та патріотичного виховання має міждисциплінарний характер, до його розвідки у різні роки та за різних суспільних умов зверталися науковці соціально-гуманітарної спрямованості. У межах нашої роботи звернемося до сьогоденних розвідок у даній сфері. У сучасній вітчизняній літературі досліджується поняття «патріотизм» з точки зору гуманітарної складової (Р. Петронговський), соціально-педагогічного виховання (В. Кульчицький), виховання патріотизму української молоді від козацьких традицій до сьогодення (В. Стасюк, Л. Олійник, С. Мотика), понятійний аспект патріотичного виховання (О. Онопрієнко), основні тенденції та сутність патріотизму старших підлітків (М. Гарнійчук), патріотичне виховання старших підлітків у процесі занять хортингом (М. Тимчик, Е. Єрмоєнко), виховання патріотизму засобами мистецтва (О. Стюпіна), формування особистісних якостей громадянина-патріота та його основні принципи (Є. Колеснік), сучасні концепції дослідження патріотизму (В. Кротюк) та ін. Стосовно патріотичного виховання «привертають увагу наукові доробки Врублевської Т., Костенко Л., Кременя В., Метещука В., Постоного В., Раєвської В., Сухомлинської О., Чорної К.» [2, с. 70].

Таким чином, можна зазначити, що дослідженню патріотизму приділялася значна увага, однак особливості патріотичного виховання як багатовимірного явища потребує дослідження за сучасних складних суспільних умов у соціологічному трактуванні.

Емпіричну базу роботи склали дані першого етапу комплексного дослідження (опитування, фокус-групи), проведеного соціологічною науково-дослідною лабораторією кафедри соціології управління ДонДУУ у грудні 2015 р. – березні 2016 р. серед учнів 10-11 класів загальноосвітніх шкіл м. Маріуполь, за безпосередньої організації та участі авторів.

Метою нашої роботи є дослідження особливостей національної ідентифікації та світоглядних орієнтирів національно-патріотичного виховання учнівської молоді у зоні конфліктної взаємодії.

Одним з ціннісних аспектів розвиненої особистості, вагомим складових національної свідомості, повинен бути патріотизм. Взагалі патріотизм має велику силу та енергію, адже саме справжні люди патріоти навчили нас любити свій прапор, герб, мову, культуру та традиції. Політичний процес суб'єкта політики полягає в його здійсненні політичної участі у державі [5, с. 95]. Патріотизм розглядають з різних точок зору, зокрема, його визначають як піднесене почуття любові до Батьківщини та характеризується фіксацією позитивного ставлення до Батьківщини, обмеженого головним чином рівнем емоційної рефлексії, виявом в абстрактній формі любові до

природи, рідного краю, рідної домівки, картин дитинства тощо. Також патріотизм розуміють як одне із вищих, найбільш значущих почуттів, який містить діяльнісний момент, що спонукає суб'єкта до активних дій, вчинків на благо своєї Вітчизни. Наступне тлумачення патріотизму – суспільне явище, зміст і характер якого значною мірою зумовлюються особливостями історичного розвитку суспільства, держави, політикою її правлячої еліти. Водночас патріотизм характеризується тим, що держава розглядається як об'єкт патріотизму («державний патріотизм»). Так само розкривається сутність патріотизму в нерозривному зв'язку з особистістю, яка є вищою цінністю («особистісним патріотизмом»). Патріотизм також розглядається як найважливіший момент, етап духовного розвитку особистості, а саме – її самовираження [1, с. 53–55]. Таким чином, під патріотизм у соціологічному контексті будемо розуміти певне суспільне явище, яке поєднує у собі особистісні прояви любові до Батьківщини та здатність до активної суспільної позиції залежно від особливостей соціально-політичної ситуації.

За результатами анкетування, більше половини школярів (56,2%), ототожнює патріотизм із відданістю своїй Батьківщині, любов'ю до свого народу. Також значна частина респондентів вважає, що патріотизм – це почуття, прищеплене людині, що полягає у любові до своєї країни, держави (38,1%), моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов до Вітчизни, гордість за її минуле і теперішнє (33,3%), почуття, прищеплене людині, що полягає у любові до свого народу (31,9), механізмом відкрито і жорстко критикувати недоліки держави як системи, шукати шляхи розв'язання проблем (27,6%), любов до міста, де народився (21,9%). Також патріотизм вважають політичним інструментом маніпулювання особистістю і суспільством в інтересах правлячої еліти держави (23,38%). Тобто, як бачимо, учнівська молодь розуміє і схиляється до визначення поняття патріотизму у викладеному нами значенні.

Патріотичне виховання розглядають як «формування гармонійної, розвиненої, високо освіченої, соціально активної й національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально – творчими й духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю й ініціативністю» [Цит. за: 2, с. 72]. Під патріотичним вихованням будемо розуміти поступове та постійне формування у підлітків любові до своєї Батьківщини, гордості за неї, готовність до активної суспільної позиції.

Національно-патріотичне виховання для більшої частини респондентів (65,6%) – це систематична й цілеспрямована діяльність формування патріотичної свідомості. На думку старших підлітків, національно-патріотичне виховання школярів більшою мірою спрямоване на розвиток шанобливого ставлення до рідної мови, культури, традиції (60,6%), формування почуття гордості за країну (55,2%), становлення правової культури, поваги до Конституції, законодавства (31,4%), формування почуття гордості за рідний край (31,4%). Однак, серед респондентів була думка, що національно-патріотичне виховання сьогодні відбувається у формі нав'язування, а має відбуватися у іншому спрямуванні. На думку майже половини школярів (43,9%), потреби у посиленні національно-патріотичного виховання немає. Водночас третина школярів (39,0%) вважає, що є потреба у посиленні національно-патріотичного виховання (рис. 1).

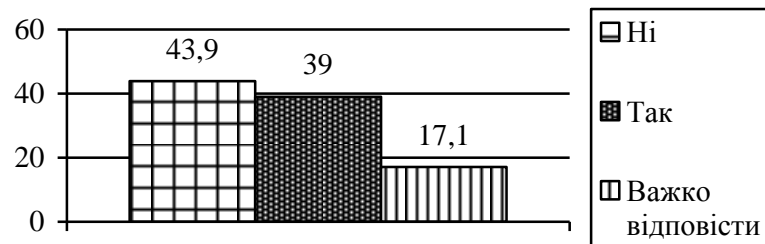

Рис. 1. Відповіді респондентів на питання: «Чи є потреба у посиленні національно-патріотичного виховання?», %

Значна частина опитаних (46,7%) не мають бажання брати участь у національно-патріотичних заходах. Водночас мотивація участі у національно-патріотичних заходах, які проходять в школі, значної частини школярів: бажання проявити творчі здібності – 26,7% (табл. 1).

Таблиця 1

Відповіді респондентів на питання: «Чи берете Ви участь у національно-патріотичних заходах, які проходять школі?», %

Відповідь	%
Ні, не маю бажання	46,7
Є бажання проявити творчі здібності	26,7
Бажаю бути частиною однієї спільноти	16,2
Хочу, але не маю часу	15,2
Можливість отримати додаткові бали з певного предмету	13,3
Тому що зобов'язують	11,4
Ні, але хочу та не маю досвіду	4,8

Також за результатами опитування можна зазначити, що 27,6% респондентів брали участь у заходах приурочених до Дня захисника Вітчизни, 23,8% – до Дня Перемоги, 22,9% – до Дня Незалежності. Майже кожний п'ятий респондент не зміг пригадати, чи брав участь у таких заходах («важко відповісти» – 16,2%). Виходячи з вищевикладених результатів можна говорити про необхідність перегляду форми заходів, що здійснюються.

Відповіді на питання «Участь у яких заходах була би цікавою Вам особисто?» показують, що брати участь у подібних офіційних заходах значній частині школярів не особливо цікаво (табл. 2).

Таблиця 2

Відповіді респондентів на питання: «Участь у яких заходах була би цікавою Вам особисто?», %

Відповідь	%
Приурочених до дня Перемоги	27,9
Заходах спрямованих на підвищення свого інтелектуального рівня	22,9
Приурочених до дня Незалежності	20,0
Приурочених до дня захисника Вітчизни	18,1
Приурочених до релігійних свят	17,1

Приурочених до дня визволення Донбасу	14,3
У заходах, спрямованих на працевлаштування	14,3
У заходах науково-дослідної спрямованості	14,3
Приурочені до різних неофіційних свят	14,3
День Перемоги. День пам'яті та надії	12,4
У заходах спортивної спрямованості	12,4
У тем заходах Шевченківські свята	10,5
Заходах «дорога усім нам, Україно»	11,4
Дні української писемності	9,6
Заходах «свято рідної мови»	9,5

Одним із інструментів залучення індивідів до різних життєвих подій виступає мова. Існує думка, що «відчуття себе залученим до нації, а також свій зв'язок з народом та культурою, можливо лише оволодівши мовою» [5, с. 75]. Мова проведення національно-патріотичних заходів, на думку значної частини респондентів, має бути українською (41,0%), майже кожний третій відповівши зауважив, що мова проведення – не має значення (31,4%). Однак, незважаючи на володіння мовою, значна частина респондентів частіше спілкується дома (82,9%), читає літературу, пресу, Інтернет-видання (57,1%) російською мовою.

За результатами фокус-групового дослідження маємо констатувати, що 37,0% опитаних пишаються своїм громадянством. Однак майже такий відсоток (21,0%) тих, кому було важко відповісти на це питання. За результатами анкетування, дуже гордими через своє українське громадянство, вважає себе 11,4% і скоріше, гордими – 40,9%, водночас кожному третьому опитаному було важко визначитися із відповіддю (рис. 2).

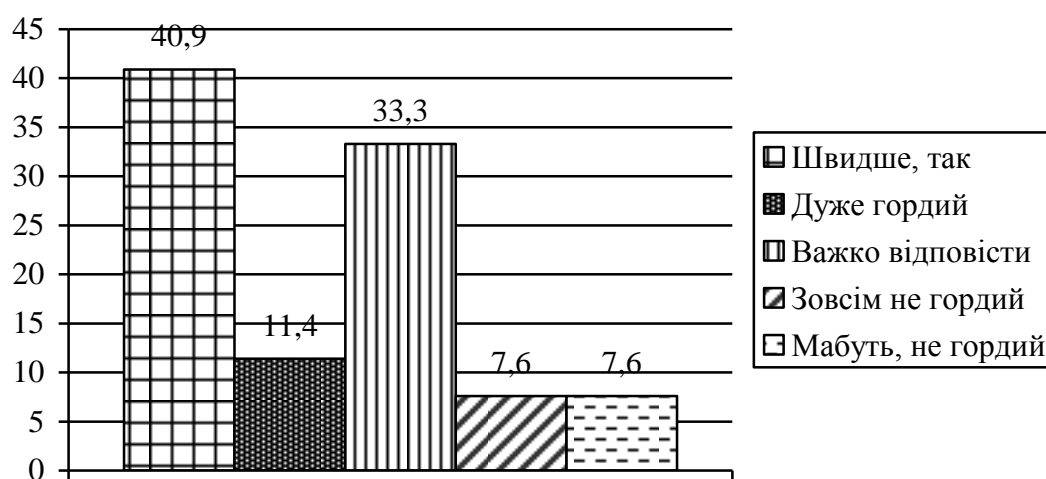

Рис. 2. Відповіді респондентів на питання: «Якою мірою Ви горді через те, що є громадянином України?», %

За умов конфліктної ситуації, що зараз відбувається, таку тенденцію для Донбасу можна, з одного боку, вважати достатньо позитивною, оскільки половина опитаної учнівської молоді відчуває почуття національної гордості. З іншого, – маємо значну

частину невизначеної молоді, що вказує на необхідність роботи з нею у сфері розвитку патріотизму.

Щодо самоідентифікації української молоді та почуття національної гордості, важливого показника прихильності до політичної системи та нації, результати опитування показали, що 28,6% ідентифікують себе як українці, 47,6% – слов'янином, 5,7% – європейці, 3,8% – представники регіону, в якому мешкають, 3,8% – представники етнічної групи. Також у відповідях респонденти («інше» – 10,5%) або зазначали, представниками яких конкретних національностей вони, або позиціонували себе як особистості.

Водночас, не зважаючи на те, що гордість за рідну країну, майже кожний третій опитаний (32,4%) хотіли би виїхати із країни на постійне місце проживання, 35,2% – з метою одержати освіту, 13,3% – за програмою обміну. І лише 3,8% молоді відповіли, що не хотіли залишати країну. Ця тенденція також є показовою оскільки майже значний відсоток школярів бачать своє майбутнє поза межами країни.

За результатами дослідження особливостей національної ідентифікації та світоглядних орієнтирів національно-патріотичного виховання учнівської молоді у зоні конфліктної взаємодії можна зробити наступні висновки.

Більшість респондентів вважають патріотизмом відданістю своїй Батьківщині, любов до свого народу та вважають, що це почуття, прищеплене людині, що полягає у любові до своєї країни, держави.

Національно-патріотичне виховання для більшої частини респондентів – це систематична й цілеспрямована діяльність формування патріотичної свідомості, спрямоване на формування почуття гордості за країну, розвиток шанобливого ставлення до рідної мови, культури, традиції, становлення правової культури, поваги до Конституції, законодавства, формування почуття гордості за рідний край.

Респонденти не впевнені щодо необхідності посиленні національно-патріотичного виховання школярів та значною мірою не мають бажання брати участь у національно-патріотичних заходах, оскільки участь у таких заходах значній частині школярів не дуже цікава, або зазначається, що, існуюча сьогодні форма національно-патріотичного виховання та заходів відповідної спрямованості, відбувається у формі нав'язування та, скоріше, відвертає молодь.

Стосовно мови спілкування у поліетнічному регіоні, слід зазначити, мова проведення національно-патріотичних заходів, на думку значної частини респондентів, має бути українською, однак, мова проведення інших заходів має бути російською, оскільки більшість школярів спілкується вдома, читає літературу, пресу, Інтернет-видання найчастіше російською мовою, також бажана мова підручників (посібників) для значної частини – російська.

За результатами дослідження маємо констатувати, що трохи більше половини опитаних пишається своїм громадянством, однак кожному третьому респондентів було важко відповісти на це питання. Значна частина опитаних хотіли би виїхати із країни з метою одержати освіту, на постійне місце проживання, на роботу, тобто значна частина школярів бачить своє майбутнє за межами країни. Таким чином, для учнівської молоді, що опинилася у зоні конфліктної взаємодії, національна ідентифікація та патріотизм на сьогодні не є переважаючими у свідомості, свідчать про необхідність системної роботи з молоддю у царині патріотичного виховання.

Молодь України виступає соціально-політичним агент модернізації суспільства як носій якісно нових світоглядних тенденцій, ціннісно-моральних пріоритетів. Саме тому з метою формування української політичної нації та підвищення ефективності реалізації завдань «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді»,

прийнятої на засіданні Колегії Міністерства освіти і науки України 26 березня 2015 р, постає необхідність впровадження комплексних програм з патріотичного виховання та громадської освіти, з врахуванням соціально-культурних та економічних особливостей кожного конкретного регіону та моніторингу перебігу виховного процесу як на рівні освітнього закладу, так і у регіональному та загальнодержавному вимірах.

Список використаної літератури

1. Кротюк В. А. Сучасні концепції дослідження патріотизму / В. А. Кротюк // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 5. – С. 52–58 ; Krotiuk V. A. Suchasni kontseptsii doslidzhennia patriotyizmu / V. A. Krotiuk // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii : Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. – 2013. – № 5. – С. 52–58

2. Кульчицький В. Соціально-педагогічні основи патріотичного виховання у педагогічній спадщині / В. Сухомлинського // Молодь і ринок. – 2014. - № 3. – С. 70–75 ; Kulchytskyi V. Sotsialno-pedahohichni osnovy patriotychnoho vykhovannia u pedahohichnii spadshchyni / V. Sukhomlynskooho // Molod i rynek. – 2014. - № 3. – С. 70–75

3. Мазіна Н. Є. Соціально-політичні орієнтації молоді у контексті кризових явищ в Україні (на прикладі Донецької області) / Н. Є. Мазіна // Ціннісний вимір політичної діяльності : сепаратизм як фактор політичної нестабільності в суспільстві: зб. наук. пр / Редкол. : Ю. М. Бардачов, В. Ф. Цвих, Ф. Г. Семенченко та ін. – Херсон : Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2014. – С. 52–55 ; Mazina N. Ye. Sotsialno-politychni orientatsii molodi u konteksti kryzovykh yavyschch v Ukraini (na prykladi Donetskoï oblasti) / N. Ye. Mazina // Tsinnisnyi vymir politychnoi diialnosti : separatyizm yak faktor politychnoi nestabilnosti v suspilstvi: zb. nauk. pr / Redkol. : Yu. M. Bardachov, V. F. Tsvykh, F. H. Semenchenko ta in. – Kherson : Vyd-vo PP Vyshemyrskyi V.S., 2014. – С. 52–55

4. Мацько Л. Українська мова як засіб формування національної свідомості / Л. Мацько // Українська мова як державна в Україні : зб. матеріалів Всеукр. конф. – Київ : Довіра, 1999. – С. 74-82 ; Matsko L. Ukrainaska mova yak zasib formuvannia natsionalnoi svidomosti / L. Matsko // Ukrainaska mova yak derzhavna v Ukraini : zb. materialiv Vseukr. konf. – Kyiv : Dovira, 1999. – С. 74-82

5. Рак О. Ю. Патріотизм і націоналізм — дві невід’ємні складові політики (інтроформаційний підхід) / О. Ю. Рак // Політологічні записки. - 2013. –№ 7. - С. 94–101 ; Rak O. Yu. Patriotyzm i natsionalizm — dvi nevidiemni skladovi polityky (introformatsiyni pidkhid) / O. Yu. Rak // Politolohichni zapysky. - 2013. –№ 7. - С. 94–101

6. Скок Н. С. Вплив суб’єктивного часу на різні види соціальної поведінки в контексті вивчення соціології особистості / Н. С. Скок // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2010. –№ 891. – С. 66–69 ; Skok N. S. Vplyv subiektyvnoho chasu na rizni vydy sotsialnoi povedinky v konteksti vyvchennia sotsiolohii osobystosti / N. S. Skok // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. – 2010. –№ 891. – С. 66–69

Стаття надійшла до редакції 18.04.2016

N. Skok, N. Mazina

**PECULIARITIES OF THE NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION
IN THE ZONE OF CONFLICT INTERACTION:
SOCIOLOGICAL INTERPRETATION**

The article states that the events of recent years have highlighted the inconsistency of values and spiritual orientation of Ukrainian society. Civil conflicts and military operations in the East led to the fact that engulfed the country in its consequences; it is a critical set of crises that cannot be overcome within the existing political and socio-economic structure. Specific transformation of patriotic feelings of young people takes place. It is indicated that in the conditions of the crisis in all spheres of the society and the existing acute conflict, it is important to study the characteristics of national-patriotic education of youth in the area of the conflict interaction.

The article presents the sociological research of students. The peculiarities of the national identity and ideological orientations in the patriotic education of youth in modern conditions are described. Most respondents believe in patriotism devotion to their homeland, the love of their people, and the national-patriotic education – systematic and purposeful activity of forming the patriotic consciousness. The students are not sure in the need to strengthen national-patriotic education. They believe that today it is not very effective, and the form of this education is not very interesting.

A considerable part of respondents in the polyethnic region have the opinion that the language of lead through of national-patriotic measures must be Ukrainian, and the language of lead through of other measures must be Russian, as most schoolchildren communicate at home, read literature, press, Internet most frequently in Russian; also the desired language of textbooks (manuals) for considerable part of schoolchildren is Russian.

The feeling of belonging to a nation and its language proficiency is among the main trends of national consciousness of students. The survey results point to positive trends in the national consciousness of students and the need to intensify and systematically work in this area.

Key words: *patriotism, national-patriotic education, national identification, identity, political nation, crisis, conflict interaction, students.*

УДК 316.422.6:631(477)''1931/1933''(045)

О. С. Цибулько

ВПЛИВ АГРОТЕХНІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА СКОРОЧЕННЯ ПОСІВНИХ ПЛОЩ У 1931–1933 РР. У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УСРР

В статті досліджено основні причини виникнення зернової проблеми в сільському господарстві УСРР, показано динаміку виробництва зерна колгоспами, радгоспами та селянськими господарствами, гуртові збори в кожному із секторів, соціально-економічні та агротехнічні аспекти спаду зерновиробництва, його «вирішення» шляхом здійснення масової колективізації та створення соціалістичних «фабрик зерна», за допомогою документальних матеріалів з'ясовано вплив агротехнічних та соціально-економічних чинників на скорочення посівних площ у 1931–1933 рр.

Ключові слова: *зернова проблема, криза хлібозаготівель, колгосп, радгосп, селянське господарство, хлібозаготівельна кампанія, державний план хлібозаготівель, колективізація.*

Сільське господарство України ХХ століття пережило декілька глобальних аграрних реформ, починаючи від сталинської та завершуючи проведенням

націоналізації і соціалізації землі, здійсненням колективізації протягом 20–30-х рр., а також реорганізаційними процесами періоду «горбачовської перебудови», розвитком фермерства і підприємництва за роки незалежності української держави. Організаційно-господарські форми, які функціонували на засадах приватної власності на засоби виробництва, якщо брати дореволюційний період, та економічної багатокладності в роки революції і непу – вели між собою історичне змагання за визнання їх виробничої ефективності. Суспільство постійно вишукувало оптимальної форми організації господарства, ідеальних принципів розподілу національного багатства, вдаючись до регіональних або масштабних соціально-економічних експериментів, не завжди прогнозованих та науково обґрунтованих з точки зору гуманітарних наслідків.

Вивчення історичного досвіду радикальних перетворень в аграрному секторі економіки України періоду 1928–1933 рр., коли одночасно з колективізацією відбувалася форсована і виснажлива індустріалізація, не втратило суспільного і наукового зацікавлення, а їх наслідки викликають гострі політичні дискусії, різні тлумачення, правові та ідеологічні оцінки. Історична наука має дати об'єктивну і обґрунтовану характеристику суперечливих явищ і процесів, які відбувалися в УСРР тих років. Відтак, аналіз впливу агротехнічних та соціально-економічних чинників на скорочення посівних площ у 1931–1933 рр. є важливим для усвідомлення реальної ситуації у аграрному секторі країни.

Протягом 1933–1936 рр. вийшли статистично-довідкові видання, у яких показано соціально-демографічну ситуацію в містах України, загальну характеристику районів УСРР, врожайність зернових культур 1928–1934 рр. Так, у 1936 р. з'явився статистичний довідник, до якого потрапили дані про засівну площу зернових культур в колгоспах та селянських господарствах УСРР, а також загалом в Україні [1]. Урожайність та валовий збір пшениці і жита за 1928–1934 рр., зафіксовані у довіднику, потребують узгодження та співставлення з даними відомчої статистики.

Не втратив науково-документальної та інформативної цінності збірник документів і матеріалів з історії колективізації сільського господарства в УСРР [2]. Якщо в попередніх тематичних збірниках документів і матеріалів колективізація сільського господарства в Україні висвітлювалася побіжно, то в тритомнику постає весь спектр соціально-економічних змін в українському селі. Вважає розмаїття документів: циркуляри партійно-радянських та кооперативно-господарських, інструкції, постанови державних органів влади, протоколи, доповідні записки, повідомлення преси, заяви селян, телеграми, резолюції, листи наркоматів і громадян. Зразкові статuti артілей, інформаційні огляди, статистичні зведення, доповіді, звернення, доповідні записки, звіти колгоспів. Вони стосувалися соціально-економічних питань, тобто організації праці в колгоспах, розподілу на трудодні, завершення колективізації, проведення посівних та хлібозаготівельних кампаній, збору зернових та врожайності, підсумків господарювання, стану тваринництва.

Статистично-економічна характеристика динаміки обсягів хлібозаготівель, участь господарських одиниць – колгоспів, радгоспів, одноосібників в заготівлях сільгосппродукції, їх питома вага, врожайність зернових культур та хід посівних кампаній, витрат хліба під час збирання тощо – зосереджується в архівному фонді Народного комісаріату Робітничо-селянської інспекції УСРР (Ф. 539, НК РСІ УСРР) [4]. За типом це інформативно-аналітичні матеріали спеціальних ревізійно-контрольних комісій, бригад, груп, які займалися серйозною системною перевіркою стану справ в сільському господарстві, а за формою конкретні документи – постанови державних органів, доповіді, відомості, листування з організаціями та установами,

аналітичні доповідні записки, зведення (п'ятиденні, декадні, місячні, квартальні, річні) про темпи хлібозаготівель тощо. Зведення Укртрактороцентру, облконтор Всесоюзного об'єднання «Заготзерно», Наркомату постачання УСРР, а також інших владних структур про хлібозаготівлі дозволяють співставити різні дані про обсяги і темпи, виявити співвідношення між планом та його реальним виконанням.

В особистому фонді голови Раднаркому УСРР В.Я. Чубаря (Ф. 4402) відклалися зведені дані про виконання обсягів хлібозаготівель кожним із секторів в областях та по Україні загалом [3; 5] Хронологічно документи охоплюють 1928–1934 рр. За формою це переважно протоколи засідання Економічної наради при РНК УСРР, доповіді В. Чубаря на III Всеукраїнській партконференції 6–9 липня 1932 р., стенограми його промов, статистичні відомості про стан сільського господарства, доповідні записки про втрати врожаю зернових.

Відомча та офіційна статистика дозволяють виявити динаміку заготівель зернових культур в усіх секторах господарювання – колгоспах, радгоспах та одноосібних селянських господарствах. Наявні документи дозволяють аналізувати вплив агротехнічних та соціально-економічних чинників на скорочення посівних площ у 1931–1933 рр., та стверджувати, що врожайність зернових залежала не лише від погодно-кліматичних умов та якості насіння, а також від низки соціально-економічних факторів (своєчасності посіву, наявності зерна, належного агрокультурного обробітку ріллі тощо).

Врожайність зернових дійсно залежала від своєчасності і якості агрокультурних заходів, особливо від елітності насіння та дотримання норм висіву і терміну його проведення. Статистичні довідники подають середню врожайність озимої пшениці протягом 1928–1934 рр., яка вирізнялася нестабільністю. В УСРР вона була наступною: у 1928 р. – 8,7, у 1929 р. – 10,2, у 1930 р. – 12,2, у 1931 р. – 9,8, у 1932 р. – 8,5, у 1933 р. – 13,1, у 1934 р. 6,2 ц. з га. [1, с. 276]. Загальна посівна площа змінювалася залежно від економічної та природничо-кліматичної ситуації в Україні. На початку масової колективізації, тобто у 1929 р. вона становила 20,1 млн. га., у 1930 р. – 22,3, у 1931 р. – 21, у 1932 р. – 18,1, у 1933 р. – 19,8, у 1934 р. – 20,2 млн. га. [1, с. 248]. Збільшення протягом 1929–1930 рр. пояснюється перерозподілом селянської орної землі в період масового її усупільнення, а також наділення маломіцних колгоспів землями резервного державного фонду, за рахунок часткової меліорації, збільшення угідь радгоспів та МТС. Посівна площа колгоспів збільшувалася за рахунок примусового усупільнення селянської землі, яка неухильно зменшувалася. Так, 1 жовтня 1928 р. 12042 колгоспи УСРР мали 1,4 млн. га. придатної землі, з них комуни – 73959 га., артілі – 266717 га., товариство спільної обробки землі (далі – тсози) понад 1 млн. га. [2, с. 116–117].

Основні форми колгоспів вирізнялися за рівнем усупільнення засобів виробництва, особливо тсози, у яких залишалася земля в селянському володінні, а усупільненню підлягала спільна праця та частково реманент. Селянин не поспішав віддавати землю. Зосередження уваги Сталіна на артільній формі, яку він вважав єдиноспроможною розв'язати зернову проблему, підкреслювало її організаційно-господарський статус виробника зерна, тому що колективізації підлягали земля, худоба, реманент, праця, але з елементами відрядної оплати у грошовій та натуральній формі.

Зернові культури завжди посідали вагоме місце серед інших, про що свідчить їх частка посівного клину колгоспів та селянських господарств. Їх співвідношення було таким:

Таблиця 1

Посівна площа колгоспів та одноосібників України 1928–1934 рр.
(в тис. га.) [1, с. 258].

Роки	Колгоспи		Одноосібний сектор	
	площа посіву	з них зернових	площа посіву	з них зернових
1928	305,7	231,7	23936	19029
1929	928,7	741,9	23838	18988
1930	11252,2	8498,2	16102	13193
1931	17972,5	13518,3	8792	6333
1932	18049,2	13005,0	5360	3407
1933	18876,8	14905,6	4306	2683
1934	19429,9	15958,9	31925	1831

Завдяки колективізації збільшувався зерновий клин колгоспів та зменшувався селянський, але не вирішувалася зернова проблема, позаяк відбувалася деградація зернового господарства. Дані таблиці засвідчують швидке зростання загальної посівної площі колгоспів та її зернової частини протягом 1929–1931 рр. – майже у 18 разів, яке завершилося кризою зерновиробництва у 1932 р. та руйнівними наслідками – голодомором, а з другого боку катастрофічним зменшенням землі селян-одноосібників. На голодні 1932–1933 рр. припадає спад колективізації, відтак і розширення колгоспного посівного клину. Та навіть Сталін визнав факт занепаду посівних площ і тваринництва, зменшення валового збору зернових у 1932 р. Колективізація виконала її властиву функцію усупільнення землі, худоби, реманенту, перерозподіливши рілля та структуру зерновиробництва між соціально-економічними секторами, але не розв'язала зернової проблеми. Погодні та кліматичні умови 1929–1931 рр., які передували занепаду сільського господарства 1932–1933 рр., названого партійними органами «проривом», були сприятливими, якщо порівнювати з 1928 р.

В особистому фонді В. Я. Чубаря збереглася таблиця загибелі озимих, заповнена ним власноруч. Вона зафіксувала відсоток уражених зернових культур шкідниками, морозами та різними хворобами рослин, вирізняючись такими показниками по секторах господарювання та роках:

Таблиця 2

**Питома вага загиблої посівної площі озимих зернових культур в Україні
1928–1931 рр.**

(у % до загального посівного клину) [3]

Форми господарювання	1928 р.	1929 р.	1930 р.	1931 р.
Колгоспи	34,4	5,4	3,1	10,8
Радгоспи	59,6	2,2	5,5	10,0
Одноосібники	36,0	1,2	3,2	18,7
Разом	36,8	1,6	4,5	12,0

Три роки поспіль сільське господарство України оминали несприятливі кліматичні умови, судячи з відсотків загибелі озимих. Навіть степові райони, які найчастіше страждали від морозів та суховіїв, вирізнялися стійкістю зернових: у 1929 р. загинуло 1,6%, у 1930 р. – 6,9%, а на Правобережжі – 0,3% та 2,8% [3, арк. 13]. Постачання фосфорних добрив протягом 1929–1932 рр. також свідчило про створення сприятливих умов для збільшення врожайності. Так, у 1929 р. село отримало 126,1, у 1930 р. – 154,1, у 1931 р. – 453,3, у 1932 р. – 496,7 тис. т мінеральних добрив [3, арк. 13].

Пошкодження зернових культур весною 1931 р., тобто майбутнього врожаю,

відбувалося, крім незначних відсотків загибелі озимих, через ураження комахами, гризунами та іншими шкідниками. Зокрема, від поразки «головні» у 1931 р. зменшився валовий збір озимої пшениці на 3,2%, ярої на 2,6% [3, арк. 45]. Найбільшого пошкодження зазнавала озимина, а ранні культури, особливо жито виявляли стійкість. Наприклад, станом на 26 квітня 1931 р. деякі господарства районів Одеського регіону (Цебриково, Доманівка) втратили від 10 до 20%, а навколо Березівки та Гросулівки до 60% [4, арк. 9]. В районах Миколаївщини, Херсонщини, Дніпропетровщини, Криворіжжя також траплялися факти загибелі пізніх засівів – від 50 до 70%, в лісостеповій смузі озимина мала задовільний стан, а в господарствах біля Лозової – до 30%, Куп'янська – до 20%, Полтави, Карлівки, Червонограду – до 30% пізніх культур. «Основним чинником пошкодження озимини поточного року, – зазначалося в аналітичній довідці НК РСІ про хід підготовки до сівби весною 1931 р., – є не стільки несприятливі кліматичні умови, зокрема похолодання в останніх числах березня та перших числах квітня, оскільки низька агротехніка, зокрема, запізнення з посівом і низька якість передпосівного обробітку та посіву» [4, арк. 47]. У квітні 1931 р. пошкодження озимини в 45 районах Степу сягало 17% (196 тис. га.), а по УСРР менше 17% [4, арк. 47]. Отже, основною причиною нестійкості озимини були агротехнічні фактори – запізнення сівби, низька якість насіння, хоча на валовий збір впливала і норма висіву зерна на одиницю площі.

Не прогнозованість обсягів посівного клину, в умовах їх перманентного коливання, зумовленого темпами колективізації, а з другого боку політична лінія на його збільшення, тобто дотримання екстенсивного шляху розвитку сільськогосподарського виробництва, підштовхували керівників районів, колгоспів, сільрад до ударного «завершення сівби», незважаючи на якість насіння. Ставка на зернові культури, які вважалися експортною сировиною, також посилювала екстенсивний методи господарювання. Серед матеріалів до доповіді В. Я. Чубаря на листопадовому (1933 р.) пленумі ЦК КП(б)У є дані про загальну посівну площу та зернових, яка дещо вирізняється від офіційних статистичних даних. Вони засвідчують занепад зернового господарства у 1931–1933 рр., враховуючи абсолютне і відносне скорочення посівного клину. Його співвідношення по всіх соціально-економічних секторах було таким:

Таблиця 3

Посівна площа зернових культур в господарствах України
(тис. га) [5, арк. 6]

Сектори та площа	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.
Вся площа	24741,4	27513,0	28502,6	25741,7	26522,3
З них: зернових	19757,3	21737,5	20699,5	17501,6	19814,2
<i>Радгоспи</i> вся площа	706,7	1160,2	2154,0	3012,9	3239,0
Зернових	403,8	745,2	1268,7	1727,7	2271,2
<i>Колгоспи</i> вся площа	928,1	10370,4	17275,3	17798,9	18924,8
Зернових	741,8	8082,2	12817,3	12735,2	14859,5
<i>Колгоспників</i> вся площа	618,3	625,2	1534,9	736,4	1074,9
Зернових	475,4	194,0	722,2	156,3	318,9
<i>Одноосібників</i> вся площа	22488,3	15361,3	7538,4	4193,5	3283,6
Зернових	18136,3	12716,1	5891,3	2882,4	2364,6

Загальна кількість посівної площі в Україні за п'ять років зростає, але у 1932–1933

рр. спостерігався її спад порівняно з 1931 р., а також зернових культур, які суттєво зменшилися у 1932 р. – на 3 млн. га. порівняно з попереднім роком. Неухильне збільшення зернового клину в радгоспах цілком закономірне, позаяк саме вони мали стати фабриками зерна. Якщо в офіційних стат. довідниках спостерігається відносна динаміка посівних площ в колгоспах, то матеріали доповіді В. Я. Чубаря демонструють застій зернового господарства у 1931–1932 рр. та поступове збільшення у 1933 р. Вражає різке зменшення зернових на присадибних ділянках колгоспників саме у 1932 р. – у 5 разів порівняно з 1931 р. та у 3 рази з 1929 р. Така мізерна цифра (156300 га.), навіть за умов фантастичного врожаю, не могла забезпечити хлібом родини колгоспників. Одноосібники втратили за роки колективізації близько 16 млн. га, а відтак сільське господарство втратило традиційного виробника хліба.

Адміністративно-політичні рішення стосовно збільшення врожайності зернових культур на 35% по завершенню першої п'ятирічки залишились партійною декларацією, а протягом 1930–1933 рр. були створені лише передумови для зрушення зернової проблеми, яка не була подолана, а навпаки – протягом 1932–1933 рр. відбувався спад зерновиробництва і деградація тваринництва. Екстенсивний шлях, тобто збільшення посівного клину колгоспів шляхом усупільнення землі, змінив традиційну структуру виробництва хліба в Україні, відтак в сільському господарстві виникла системна криза із катастрофічними соціально-економічними наслідками.

Список використаної літератури

1. Сельское хозяйство СССР. Ежегодник 1935. – Москва : ЦУНХУ, 1936. – 652 с. ; Selskoe khozyaystvo SSSR. Yezhegodnik 1935. – Moskva : TsUNKhU, 1936. – 652 s.
2. Історія колективізації сільського господарства Української РСР. 1917–1937 : зб. докум. і матер. у 3-х т. / упоряд. : І. Х. Ганжа, О. О. Кривошеєва, Г. М. Михайличенко та ін.; ред. колегія: І. Х. Ганжа, Л. В. Гусєва, І. Л. Шерман. – Київ : Наукова думка, 1965. – Т. 2 : Здійснення суцільної колективізації на Україні 1927–1932 рр. - 836 с. ; Istoriiia kolektyvizatsii sil'skoho hospodarstva Ukrain'skoi RSR. 1917–1937 : zb. dokum. i mater. u 3-kh t. / uporiad. : I. Kh. Hanzha, O. O. Kryvosheieva, H. M. Mykhailychenko ta in.; red. kolehiia: I. Kh. Hanzha, L. V. Husieva, I. L. Sherman. – Kyiv : Naukova dumka, 1965. – Т. 2 : Zdiisnennia sutsilnoi kolektyvizatsii na Ukraini 1927–1932 rr. - 836 s.
3. ЦДАВО України. – Ф. 4402. – Опис 1. – Справа 203. – Статистичні матеріали про стан сільського господарства УРСР в 1932 р. Почато 1932 р., на 66 арк; TsDAVO Ukrayiny. – F. 4402. – Opys 1. – Sprava 203. – Statystychni materialy pro stan sil'skoho hospodarstva URSR v 1932 r. Pochato 1932 r., na 66 ark.
4. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Опис 9. – Справа 661. – Сведения о ходе посевной кампании 1 августа 1931 г. в УССР; TsDAVO Ukrayiny. – F. 539. – Opys 9. – Sprava 661. – Svedenyua o khode posevnoy kampanyu 1 avhusta 1931 h. v USSR.
5. ЦДАВО України. – Ф. 4402. – Опис 1. – Справа 225. – Ілюстративні матеріали до доповіді В. Я. Чубаря «Про хід виконання основних сільськогосподарських робіт по областях України» на листопадному пленумі ЦК КП(б)У. Почато 18 листопада 1933 р.; закінчено 22 листопада 1933 р., на 82 арк.; TsDAVO Ukrayiny. – F. 4402. – Opys 1. – Sprava 225. – Ilyustratyvni materialy do dopovidi V. Ya. Chubaryu «Pro khid vykonannya osnovnykh sil's'kohospodars'kykh robit po oblasti Ukrainy» na lystopadovomu plenumi TsK KP(b)U. Pochato 18 lystopada 1933 r.; zakincheno 22 lystopada 1933 r., na 82 ark.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2016

О. Tsybulco

THE INFLUENCE OF AGRONOMIC AND SOCIO-ECONOMIC FACTORS ON THE REDUCTION OF CROP ACREAGE IN USSR AGRICULTURE IN 1931–1933

The article depicts the main causes of the grain problem in USSR agriculture and the dynamics of grain production by kolkhozes and sovkhoses (collective and state farms). It also represents wholesale changes in each of the sectors, socio-economic and agronomic aspects of grain production decline and its 'solution' on the basis of mass collectivization and formation of socialist 'grain factories'. The influence of agronomic and socio-economic factors on the reducing of crop acreage in 1931–1933 was revealed as well.

Total cultivated area in Ukraine had increased for 5 years. But its decline was observed in 1932–1933 compared to 1931 as well as grains, which significantly decreased in 1932 by 3 million hectares compared to the previous year. The steady increase of grain amount on the farms is quite natural as they had to become grain factories. There was a relative dynamics of acreage on the farms in the official statistical references while the papers written by V. Chubar show standstill of grain production in 1931–1932 and gradual increase in 1933. There was a striking decrease of grain areas in 1932 by 5 times compared to 1931 and by 3 times – to 1929. Such a pitiful figure (156, 300 hectares) could not provide families with bread. Individual farmers lost about 16 million hectares during years of collectivization, thus agriculture lost a traditional bread manufacturer.

Administrative and political solutions concerning the increase of grain crop yield by 35% at the end of the first five-year plan were left as a party declaration. During 1930–1933 only some prerequisites were found to shift the grain problems that had not been overcome but vice versa during 1932–1933 there was a decline in grain production and livestock degradation. The extensive way, i.e. an increase of sowing area of collective farms on the basis of communization, altered the traditional structure of bread production in Ukraine. Therefore a systemic crisis with devastating socio-economic consequences appeared in the agriculture.

Key words: *corn problem, grain collection crisis, collective farm, state farm, peasant economy, grain collection campaign, state plan of grain collection, collectivization.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БОГОМОЛЕЦЬ ОЛЬГА ВАДИМІВНА – доктор медичних наук, народний депутат Верховної Ради України, колекціонер.

ВОЄВОДИН ОЛЕКСІЙ ПЕТРОВИЧ – доктор філософських наук, професор.

ГАЙДУКЕВИЧ КАТЕРИНА АНАТОЛІЇВНА – кандидат наук з культурології, старший викладач кафедри культурно-дозвіллевої діяльності Київського національного університету культури і мистецтва.

ВОРОПАЄВА ТЕТЯНА СЕРГІЇВНА – кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, керівник науково-дослідної групи «Етнологія».

ГОРДІЄНКО АЛЛА ІВАНІВНА – генеральний директор Національної бібліотеки України для дітей.

ГРЕСЬКО ОЛЬГА ВІКТОРІВНА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри телебачення та радіомовлення Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

ДОБІНА ТЕТЯНА ГЕННАДІЇВНА – аспірант кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ЄМЕЛЬЯНОВА НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА – доктор філософських наук, професор кафедри політології, філософії та соціології Маріупольського державного університету.

ЗАНФІРОВА ТЕТЯНА АНАТОЛІЇВНА – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Заслужений юрист України.

ЗОСЬКА ЯНА ВОЛОДИМИРІВНА – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та соціальної роботи Класичного приватного університету.

КУХАРЕНКО ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСІЙОВИЧ – кандидат філологічних наук, доцент кафедри телерепортерської майстерності Харківської державної академії культури.

МАЗІНА НАТАЛІЯ ЄВГЕНІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології управління Донецького державного університету управління (м. Маріуполь).

НАГОРНЯК МАЙЯ ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри телебачення і радіомовлення Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

НАКОЛОНКО ІГОРЬ МИХАЙЛОВИЧ – аспірант кафедри культурології та медіа-комунікацій, факультет культурології Харківської державної академії культури.

РАДЗІЄВСЬКИЙ ВІТАЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – кандидат культурології, доцент, доцент кафедри культурно-дозвіллевої діяльності Київського національного університету культури і мистецтв, член-кореспондент Міжнародної академії креативної педагогіки, член-кореспондент Міжнародної академії фундаментальних основ буття, академік Української технологічної академії.

ППРОНКОВА ОКСАНА ФЕЛІКСОВНА – докторант Класичного приватного університету (м. Запоріжжя), кандидат соціологічних наук.

САБАДАШ ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА – доктор культурології, професор, завідувач кафедри італійської мови, літератури та культури Маріупольського державного університету.

СКОК НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент

кафедри соціології управління Донецького державного університету управління (м. Маріуполь).

СЛЮЩІНСЬКИЙ БОГДАН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.

ЦИБУЛЬКО ОЛЬГА СЕРГІЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.

ЧІКАРЬКОВА МАРІЯ ЮРІЇВНА – професор кафедри соціально-гуманітарних наук та права Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ, доктор філософських наук, професор.

ШИМЧИК ЗОРЯНА МИХАЙЛІВНА – аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;
- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;
- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);
- основний текст статті;
- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;
- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;
- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;
- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;
- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Keywords: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 6 до 15 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт TimesNewRoman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком Список використаної літератури і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsia>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 902'18(477.82)

Б. А. Прищеп

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВОЛИНСЬКИХ МІСТ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ У 1991–2010 РР.

У статті проаналізовані середньовічні археологічні джерела, здобуті за останні двадцять років під час розкопок літописних волинських міст. Розглянуті питання хронології культурного шару та комплексів, характеру житлового будівництва та планування поселень, їх історичної топографії. Намічені основні етапи розвитку цих поселень в епоху Київської Русі.

Ключові слова: Волинь, середньовіччя, археологічні джерела, городище, житло.

Текст статті .....

.....

.....

.....

.....

Список використаної літератури

1. Патlachuk В. Н. Роль старшинських рад у кадровій політиці Гетьманщини / В. Н. Патlachuk // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 5. – С. 29-34; Patlachuk V. N. Rolstarshynskykhrad u kadrovii politytsi Hetmanshchyny / V. N. Patlachuk // Visnyk Mariupolskohoderzhavnohouniversytetu. Seriiia : Pravo.– 2015. – Vyp. 5. – S. 29-34

2.

.....

3.

.....

Стаття надійшла до редакції __. __. 20__

В. Prishchepa

MAIN RESULTS OF ARCHEOLOGICAL RESEARCH OF VOLYN CITIES OF KIEVAN RUS OF 1991–2010

The article highlights medieval sources obtained over the last twenty years at the time of excavations of Volyn cities described by chroniclers. The author dwells upon such issues as chronology of the cultural layer and related facilities, the character of construction of estates and planning settlements as well as the historical topography thereof. The author also describes the development stages of those settlements in the epoch of Kievan Rus. Over the last twenty years expeditions of various research institutes and educational institutions have carried out magnificent archeological research on the territory of Busk of Lvov Region, Vladimir-Volynsky, Lutsk of Volyn Region, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog of Rovno Region. In combination with the results obtained by the previous researchers, the new archeological sources make it possible to analyse the processes of their genesis and development in the epoch of Kievan Rus as well as to typify the population's activities. The archeological sources obtained from the latest excavation of Volyn cities supplement the chronicler's short narratives and make it possible to trace the early stages of their development. As a rule, the cities were formed on the territory that had been inhabited by the Slavs long before. In Busk, Lutsk, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog we found signs of the early Slavic settlements of the 8th – 9th century. Drastic changes had occurred in the 10th century: there was an increase in the populated area and in the density of those settlements. Hill-forts are also observed. It is quite evident that at that time they were much bigger tribal centers. The results of the research of Dorogobush make it possible to make a

conclusion that the prince's fortress was built there.

Keywords: Volyn, medieval times, archeological sources, fort-hill, estates.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю

назва статті

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
Українською мовою	Патlachук Віталій Володимирович, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету, кандидат історичних наук, доцент
Російською мовою	Патlachук Виталий Владимирович, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета, кандидат исторических наук, доцент
Англійською мовою	(Вказати відомості англійською мовою)
Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса	(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

дата

підпис

П.І.Б.

ЗГОДА
на обробку персональних данихЯ, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

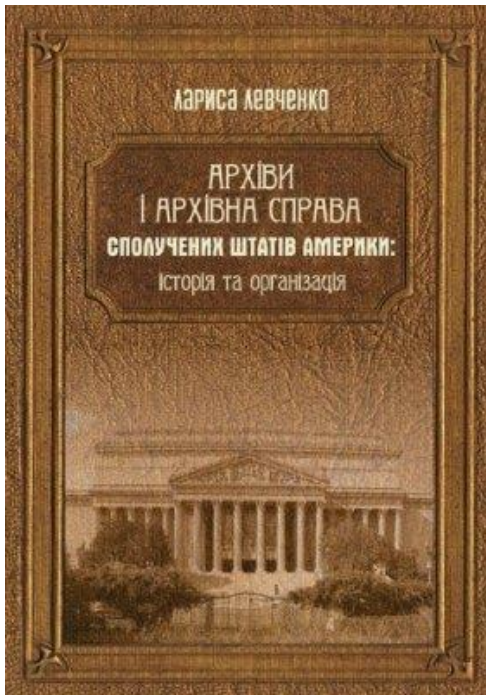
Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

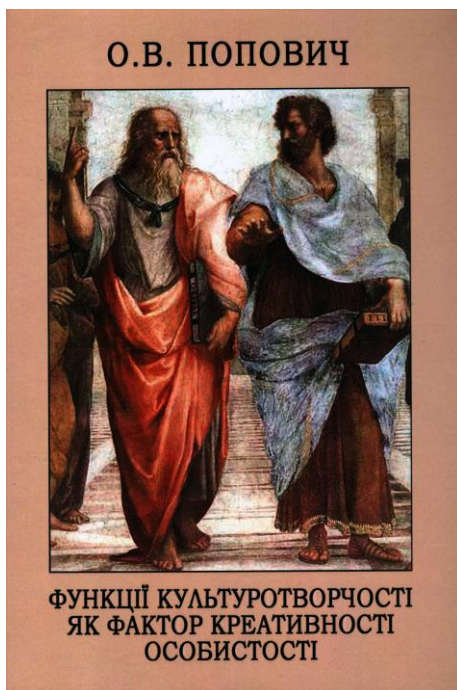

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Левченко Л. Архіви і архівна справа Сполучених Штатів Америки: історія та організація: монографія / Лариса Левченко. – Миколаїв: Ліон, 2013. – 1204 с.

Монографія є комплексним дослідженням історії архівів та організації архівної справи на території США від колоніальних часів до сьогодення. Досліджено зародження архівів у Північній Америці в колоніальний період, діяльність історичних товариств у сфері збирання і зберігання документів, утворення і розвиток архівів штатів і Національного архіву США. Висвітлено історію та основні напрями діяльності товариств архівістів. Проаналізовано розвиток теорії експертизи цінності, методи систематизації архівних колекцій, правові засади розсекречування документів, програми захисту архівів в умовах техногенних і природних катастроф. Для науковців, архівістів, аспірантів і студентів спеціальностей «архівознавство», «всесвітня історія», «американістика».

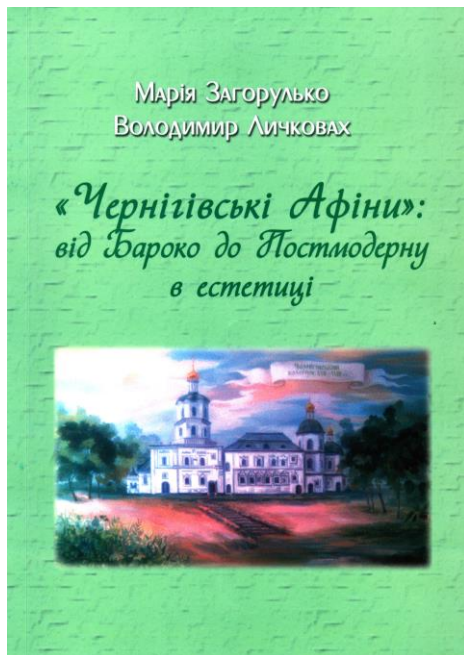

Попович О. В. Функції культуротворчості як фактор креативності особистості: монографія. – К.: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2014. – 371 с.

У монографії розглядається культуротворчість як чинник актуалізації креативного потенціалу особистості. Висвітлюються засади формування і вияву креативності через взаємодію адаптивно-гармонізуючої та компенсаційно-креативної функцій культури в процесі антропосоціогенезису та простежуються особливості впливу феномену людської аномалії на її формування. Досліджується процес життєтворчості і культуротворчості аномальної персони як практика освоєння соціального простору та як потенційна можливість здійснення її креативності

в соціокультурній сфері.

Монографія розрахована на фахівців у галузі філософської антропології, філософії культури, соціальної філософії, соціології, культурології, а також для викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів і студентів суспільно-гуманітарних спеціальностей та усіх, хто цікавиться проблемами культуротворення.

Загорулько М. А., Личковах В. А.
«Чернігівські Афіни»: від Бароко до
Постмодерну в естетиці / Марія Загорулько,
Володимир Личковах. – Чернігів: Десна
Поліграф, 2016 – 272 с.

У монографії двох представників Чернігівської естетичної школи – к.ф.н. Загорулько М. А. і д.ф.н. Личковаха В. А. – розкриваються духовні контексти дослідження мистецтва у Чернігівських науково-освітніх осередках кін. XVII – поч. XVIII та кін. XX – поч. XXI століть («Чернігівські Афіни»). На основі аналізу понятійного тезаурусу доби Бароко і концептосфери доби Постмодерну виявляється рух української естетичної думки від протоестетики до сучасних форм теоретичного дискурсу в галузі філософії мистецтва. Спадковість культурних традицій Чернігівського літературно-філософського кола у науковому та просвітницькому доробку

Чернігівської естетичної школи доводить ідею наступності у розвитку української естетики, визначає місце і роль «Чернігівських Афінів» в історії регіональної та спільнонаціональної культури, в її сьогоденні та майбутті.

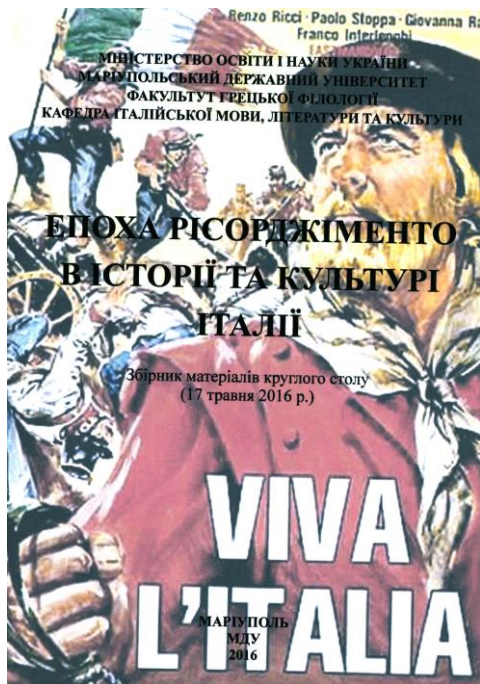
Книга видана з нагоди 70-річчя проф. В. А. Личковаха і адресована всім шанувальникам української естетичної думки у філософії, мистецтві та культурі, у духовних цінностях рідного краю.

Малихіна М.А. Циркове мистецтво в
Україні (20-30-ті роки XX ст.): навч. посіб./ За
ред. акад. М.М. Дубини. – Київ : Нац. акад. кер.
кадрів культури і мистецтв, 2016. – 154 с.: іл.

У навчальному посібнику аналізуються циркове мистецтво в Україні (20-30-ті роки XX століття), яке насправді залишилося поза увагою культурологів та мистецтвознавців, а окремі публікації на сторінках наукових та періодичних видань, присвячені творчості провідних артистів або епізодично відтворюють сторінки історії цирку. Саме тому, автор, опрацювавши наукові, публіцистичні, архівні, раритетні та мемуарні джерела, здійснила культурологічний аналіз феномену циркового мистецтва в Україні (20-30-ті роки XX століття).

Для викладачів та студентів навчальних закладів естрадного та циркового мистецтва.

Епоха Рісорджіменто в історії та культурі Італії: Збірник матеріалів круглого столу (Маріуполь, 17 травня 2016 р.) / МДУ; КІМЛК; за ред. проф. Ю. С. Сабадаш. – Маріуполь: МДУ, 2016. – 44 с.

Збірник містить матеріалів круглого столу «Епоха Рісорджіменто в історії та культурі Італії», що відбувся у Маріупольському державному університеті на кафедрі італійської мови, літератури та культури (19 квітня 2016 р.).

У матеріалах розглянуті історичні та культурні особливості епохи Рісорджіменто – епохи, що призвела до Об'єднання Італії.

Видання адресоване аспірантам та студентам, а також всім, хто цікавиться Італією, її мовою, літературою, історією та культурою.

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ
ВИПУСК 11

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.наук., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш

Заступник відповідального редактора – к.мист., доц. Г. І. Батичко

Відповідальний секретар – к.і.н., доц. С.Є. Орехова

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м.Маріуполь, пр.Будівельників 129а
тел: (0629)52-99-46, e-mail: e-mail: visnyk.mdu.cultura@ukr.net
Web-page: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.

(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавничий центр МДУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК №4930 від 07.07.2015

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей